

การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและ
อวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๗

ISBN 974-364-131-9

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A COMPARATIVE STUDY OF THE CONCEPT OF IGNORANCE IN
SOCRATES' PHILOSOPHY AND IN THERAVADA BUDDHISM**

PHRAMAHA SURAPHET VAJIRANAÑO (MUANGSUWON)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาปรัชญา

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

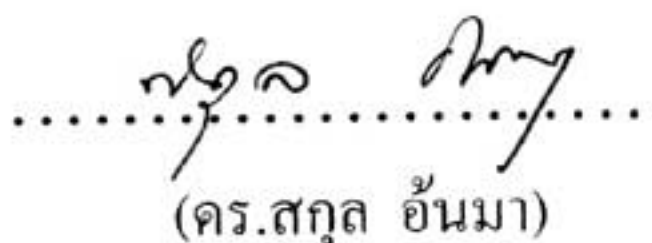
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริธมฺโม)

 กรรมการ

(พระมหาธีรพันธ์ วชิรญาโณ)

 กรรมการ
(ดร.สกุต อ้นมา)

 กรรมการ
(นายสนิท ศรีสำแดง)

 กรรมการ
(ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาธีรพันธ์ วชิรญาโณ	ประธานกรรมการ
	นายสนิท ศรีสำแดง	กรรมการ
	ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชชาในปรัชญา
: ของโสกราตีสและอวิชชาในพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย : พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระมหาธีรพันธ์ วชิรญาโณ Ph.D.
: อาจารย์สนิท ศรีสำแดง M.Ed.
: ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ Ph.D.
วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗

บทคัดย่อ

การศึกษานี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชชาตามที่ปรากฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและอวิชชาที่ปรากฏในปรัชญาของโสกราตีส และเพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชชาในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีส การศึกษาได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากหนังสือ เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า ความหมายของอวิชชาเหมือนกัน ๓ ประเด็นคือ (๑) โสกราตีสบอกว่า อวิชชาคือความไม่รู้ สภาพะของการไม่รู้ ความไม่เข้าใจ พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชชาหมายถึงความไม่รู้ ความไม่เห็น (๒) โสกราตีสบอกว่า อวิชชาหมายถึง ความโง่เขลา ความมืดบอด ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นจากความโง่เขลาของแต่ละบุคคล ความลุ่มหลง ความเชื่อที่ผิด ความหลงผิด ความเชื่อสิ่งผิด การถือเอาสิ่งที่ผิดที่อยู่ในวิญญาณ ความไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว พระพุทธศาสนาบอกว่าอวิชชาคือความทราบนิอานา ความโง่เขลา ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล ความหลงผิด (๓) โสกราตีสบอกว่าอวิชชาหมายถึง ความรู้ที่ผิดพลาด ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริง ความมีความรู้แต่ไม่สมบูรณ์ พระพุทธศาสนาบอกว่าอวิชชาหมายถึง ความรู้ไม่ชัด รู้สิ่งไม่ควรรู้ หรือรู้ไม่แจ้ง รู้ผิด ความไม่ประจักษ์ ความไม่พินิจ ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่แทงตลอด ความแตกต่างมีอยู่ ๑ ประเด็น คือ (๑) โสกราตีสบอกว่า อวิชชาหมายถึง ความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชชาหมายถึง ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังบอกว่าอวิชชา หมายถึง ความไม่ตรัสรู้ หมายถึง ไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในขณะที่ปรัชญาของโสกราตีสไม่ได้กล่าวถึง

ประเภทของอวิชชา แตกต่างกัน คือ (๑) โสกราตีสบอกว่า อวิชชาคือความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ มีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นกิจ ความจริงคือไม่รู้ อวิชชาชักนำวิญญานให้มีคบอด มองไม่เห็นตามเป็นจริง อวิชชาเป็นความชั่ว ชักนำไปสู่การทำชั่ว พระพุทธศาสนาสอนว่า อวิชชาคือความไม่รู้อริยสัจ ๔ เป็นลักษณะ อวิชชาทำให้หลงเป็นกิจ (เป็นหน้าที่) อวิชชาปิดบังปัญญาจักษุ อวิชชาเป็นกิเลส

เหตุเกิดของอวิชชา เหมือนกัน ๑ ประเด็น คือโสกราตีสบอกว่าเกิดมาจากการขาดความรู้ การปราศจากความรู้ การไม่มีความรู้ พระพุทธศาสนาสอนว่ามีเหตุเกิดมาจากอาสวะคืออวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ คือเกิดจากตัวอวิชชาเอง ต่างกัน ๓ ประเด็นคือ พระพุทธศาสนาสอนว่า อวิชชาเกิดจากอาสวะ ๓ คือ ความใคร่ในกาม ความเห็นผิดทำนองคลองธรรม และเกิดจากความยินดีในภพ ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน และเกิดจากการไม่รู้จักรากเกิดและความเสื่อมไปของขั้น ๕ โสกราตีสบอกว่า อวิชชาเกิดจากการขาดศรัทธา เป็นกำแพงกันอย่างแน่นหนา การสังเกตหรือการคิดโดยไม่รอบคอบ และการขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแบบกาย

อิทธิพลของอวิชชา แตกต่างกัน คือ (๑) โสกราตีสบอกว่าอวิชชาทำให้ประพาศผิด ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมีคบอด ครอบงำวิญญาน พระพุทธศาสนาสอนว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป ทำให้ไม่รู้หน้าที่ ทำให้หลงมกมาย ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง และอวิชชาเป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง และ เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือทำให้เวียนว่ายตายเกิด อวิชชาเป็นเครื่องบีบคั้นเป็นอันตรายเป็นอุปสรรคของโลกและอวิชชาทำให้ไม่รู้อริยสัจ ๔

การกำจัดอวิชชา ทั้ง ๒ ทศนะไม่มีความเหมือนกันเลย โสกราตีสบอกว่าให้แสวงหาความจริงสากล รู้จักตนเอง และทำความดีด้วยปัญญา พระพุทธศาสนาสอนให้ทำลายฐานเกิดของอวิชชาคืออาสวะ ๓ ต้องกำหนดรู้การเกิดดับของขั้น ๕ และให้เจริญสมณะและวิปัสสนา

ผลจากการกำจัดอวิชชา มีทศนะเหมือนกัน ๑ ประเด็นคือ (๑) โสกราตีสบอกว่า จะมีความรู้ตามความเป็นจริง รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย พระพุทธศาสนาสอนว่ามีความรู้แจ้งเห็นจริง มีความรู้ในอริยสัจ ๔ เหมือนกันตรงที่มีความรู้แจ้ง แต่ต่างกันในเรื่องที่รู้ ทศนะทั้ง ๒ ที่คล้ายกันคือพูดถึงการเกิดใหม่ โสกราตีสเชื่อในความเป็นอมตะของจิตและการเกิดใหม่ พระพุทธศาสนาก็เชื่อในการเกิดใหม่ แต่ไม่ได้เชื่อในเรื่องจิตอมตะ ทศนะที่แตกต่างกันคือ โสกราตีสบอกว่า ผู้ทำลายอวิชชาได้แล้วจะมีวิญญานบริสุทธิ์และมีบุคลิกภาพดี มีความสุขและมีจิตเป็นอมตะ พระพุทธศาสนาสอนว่า ผู้ละอวิชชาได้ย่อมรู้การเกิดดับของขั้น ๕ มีสัมมาทิฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวายามะ มีสัมมาสติ และมีสัมมาสมาธิ

Thesis Title : A Comparative Study of the Concept of Ignorance in Socrates' philosophy and in Theravada Buddhism

Researcher : Phramaha Suraphet Vajiranano

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Theeraphan Vajiranano Ph.D.

: Dr.Veerachart Nimanong Bali VI, M.A.
(Buddhism), Ph.D.

: Mr. Sanit Srisamdaeng Pali XI,
B.A.(Buddhism), LL.B (Thammasat), M.Ed.

Date of Graduation : May 29, 2004

ABSTRACT

The aim of the study is to demonstrate and to compare the concept of ignorance that appears in Socrates' philosophy and in Theravada Buddhism. The method of study consists of collecting data from various sources, e.g. relevant texts, documents, and research works.

The results show that some meanings are similar in three points. (1) Ignorance in Socrates' philosophy means not knowing, a state of not knowing, not understanding. Ignorance in Buddhism means not knowing, not seeing, (2) Ignorance in Socrates' philosophy means foolishness, delusion, wrong view, not knowing what is wrong, what is right, what is good and what is bad, whereas in Buddhism it means foolishness, delusion, wrong view, (3) Ignorance in Socrates' philosophy means an error-laden knowledge, an incomplete knowledge, Ignorance in Buddhism means not knowing clearly, knowing unsuitable thing, wrong knowing, wrong view, there is different meaning in one point, that is : (1) Ignorance in Socrates' philosophy means ignorance about the universal truth and the nature of things, but the Ignorance in Buddhism means ignorance in the Fourfold Noble truths, Ignorance in Buddhism also means unenlightenment but Socrates didn't mention that.

There are the different sorts of Ignorance, according to Socrates, the sorts of Ignorance are not knowing the truth and the nature of things, Ignorance's function is indulging in vice or committing an evil act knowingly, directing the soul, and Ignorance is vice, the sorts of Ignorance in Buddhism are not knowing of Fourfold Noble truths, making foolish, hiding the wisdom, and Ignorance is a defilement.

The cause of Ignorance is : Socrates holds that the cause of Ignorance is not knowing, the absence of knowledge, the destitute of the truth, Impiety, incomplete notion, lack of examination of life. Buddhism believes that the cause of Ignorance is canker of sense-desire, canker of becoming, canker of view or speculation, and not knowing or not understanding happening and cessation of the five aggregates according to the truth.

Influence of Ignorance. There are different points; Socrates holds that Ignorance causes misbehaviour, Ignorance makes not to knowing the truth (of things), Ignorance makes darkness to life, Ignorance takes controls of the soul. Buddhism holds that Ignorance is the cause of doing merit and sin, Ignorance makes not to know duty, Ignorance causes delusion, Ignorance hides (not to know) the truth, Ignorance the important defilement, chief of all defilement, original cause of cycle of rebirth and Ignorance makes not to know the Fourfold Noble truths.

There are different ways to get rid of Ignorance. Socrates holds that getting rid of Ignorance by seeking the true knowledge, knowing thyself and doing goodness wisely, but Buddhism holds that getting rid of Ignorance by destroying original cause of Ignorance : canker of sense-desire, canker of becoming, canker of view or speculation, canker of ignorance, considering the five aggregates and practise calmness and insight meditation.

The result of getting rid of Ignorance. There is one same point : having true knowledge, Socrates holds that having true knowledge of things, Buddhism holds that having knowledge of the Fourfold Noble truths, the similar point is believing in rebirth, the different points are: Socrates holds that having strong mind over evil, having pure soul, having good personality, having proper behavior, happy, and immortal mind and he who is purified, enlightened, shall dwell among the gods, but Buddhism holds that having clear knowledge of five aggregates, having right view, right thought, right speech, right action, right livelihood, right effort, right mindfulness, right concentration should help getting rid of Ignorance.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ด้วยอาศัยความกรุณาของคณาจารย์ที่ปรึกษาทุกท่าน ที่คอยช่วยเหลือประสิทธิ์ประสาทความรู้ และคอยชี้แนะวิธีการให้แก่ผู้ศึกษาตลอดระยะเวลาในการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 3 ท่าน คือ ดร.พระมหาธีรพันธุ์ วชิรญาโน ประธานกรรมการวิทยานิพนธ์ อาจารย์สนิท ศรีสำแดง กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์ ดร. วีรชาติ นิ่มอนงค์ กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้ให้คำแนะนำให้คำปรึกษาและช่วยแก้ไขจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์ จึงขอกราบขอบพระคุณและอนุโมทนาเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณพระมหาประหยัด สุนนท์ ที่ได้เอื้อเฟื้อพระไตรปิฎกเพื่อทำการศึกษาวิจัย ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและเจ้าหน้าที่หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ให้ผู้ศึกษาค้นคว้าข้อมูล ขอขอบพระคุณคุณสุภาณีย์ สันโศก ที่ได้ช่วยพิมพ์ต้นฉบับและตรวจอักษรพิมพ์ มร. วิทเลียม คาร์ลิ่งตัน และ มร. เชิร์จ ออคุสเต ผู้ช่วยเหลือด้านภาษาต่างประเทศ

ขอขอบพระคุณเพื่อนร่วมงาน ครูอาจารย์และเจ้าหน้าที่ศูนย์ศึกษาภาษาอังกฤษธรรมชาติและคอมพิวเตอร์ วิศวกรรมชาวาสทุกท่านที่ได้ให้กำลังใจผู้ศึกษาด้วยดีเสมอมา และท่านอื่นๆ ที่ไม่ได้กล่าวนามมาที่เป็นผู้มีส่วนช่วยเหลืออยู่เบื้องหลังในงานวิจัยนี้

ความดีและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยขอมอบอุทิศแก่บิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน

พระมหาสุรเพชร วชิรญาโน (เมืองสุวรรณ)

คำชี้แจงการใช้อักษรและหมายเลขย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาเตปิฎก) พุทธศักราช ๒๕๐๐ และพระสูตร อรรถกถาแปลภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕ เรียงตามอักษรวิธีในภาษา ดังนี้

อภ. สง.	อภิธมมปิฎก ธมมสังคณีปาติ (ภาษาบาลี)
อภ. ปุ.	อภิธมมปิฎก ปุคฺคตปณฺณตฺติปาติ (ภาษาบาลี)
อภ. ก.	อภิธมมปิฎก กถาวตฺถปาติ (ภาษาบาลี)
อง.เอกก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทุก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ติก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย จตุกกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ฉกก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ฉกกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย อฏฐกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	สุตฺตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิบาตปาติ (ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ.	สุตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
จุ.จุ.	สุตฺตนฺตปิฎก จุฑฺทกนิกาย จุฬนิตฺตเทสปาติ (ภาษาบาลี)
จุ.อิตฺติ.	สุตฺตนฺตปิฎก จุฑฺทกนิกาย อิตฺติวุตฺตกปาติ (ภาษาบาลี)
จุ.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก จุฑฺทกนิกาย มหานิตฺตเทสปาติ (ภาษาบาลี)
จุ.ธ.	สุตฺตนฺตปิฎก จุฑฺทกนิกาย ธมฺมปทปาติ (ภาษาบาลี)
ม.มู.	สุตฺตนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย มูตปณฺณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.สพ.	สุตฺตนฺตปิฎก สํยุตฺตนิกา ย สพายตนวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	สุตฺตนฺตปิฎก สํยุตฺตนิกา ย นิตานวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ข.	สุตฺตนฺตปิฎก สํยุตฺตนิกา ย ขนฺธวาววคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	สุตฺตนฺตปิฎก สํยุตฺตนิกา ย มหาวาววคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.อ.	สุตฺตฺนตปิฎก สํยุตฺตนิกา ย มหาวาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

ส.นิ.อ.

ชุดต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรคอรรถกถา
(ภาษาไทย)

การใช้หมายเลข

๑. พระไตรปิฎกจะแจ้งฉบับคัมภีร์พระไตรปิฎก เล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น

ส.สพ. ๑๘/๒/๔๕ หมายถึง ชุดต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค เล่มที่ ๑๘ ข้อ ๒ หน้า ๔๕.

๒. ปกรณ์พิเศษ จะแจ้งเล่ม หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ธ.อ. ๑/๒๓. หมายถึง ธรรมปัทมกถา ภาคที่ ๑ หน้า ๒๓.

๓. อรรถกถา จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ ตัวอย่างเช่น ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๓/๓ หมายถึง ชุดต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย) เล่มที่ ๕ ข้อที่ ๓ หน้า ๓.

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำศัพท์หลักและคำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๘
๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัย	๑๐
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๐
บทที่ ๒ มโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีส	๑๖
๒.๑ ความหมายของอวิชา	๑๖
๒.๒ ประเภทของอวิชา	๒๓
๒.๓ เหตุเกิดของอวิชา	๒๕
๒.๔ อิทธิพลของอวิชา	๒๘
๒.๕ การกำจัดอวิชา	๓๑
๒.๖ ผลจากการกำจัดอวิชา	๓๘
บทที่ ๓ มโนทัศน์เรื่องอวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท	๔๓
๓.๑ ความหมายของอวิชา	๔๓
ความสัมพันธ์กันระหว่างอวิชา คัมภีร์ อูปาทาน	๕๒
อธิบายเปรียบเทียบอวิชา	๕๕
๓.๒ ประเภทของอวิชา	๕๕
๓.๓ เหตุเกิดของอวิชา	๖๓
๓.๔ อิทธิพลของอวิชา	๖๔
๓.๕ การกำจัดอวิชา	๖๗
๓.๖ ผลจากการกำจัดอวิชา	๗๐

บทที่ ๔ เปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องวิชาในปรัชญาโสกราตีส

และวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของความหมายของวิชา	๗๒
๔.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของประเภทของวิชา	๗๖
๔.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของเหตุเกิดของวิชา	๗๙
๔.๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของอิทธิพลของวิชา	๘๐
๔.๕ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของการกำจัดวิชา	๘๒
๔.๖ วิเคราะห์เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างกัน ของผลที่เกิดขึ้นจากการกำจัดวิชา	๘๔
๔.๗ วิเคราะห์เปรียบเทียบประเด็นสำคัญเรื่องวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระ พุทธศาสนา	๘๘
๔.๗.๑ วิชากับการกระทำที่จงใจและไม่จงใจตามทัศนะของโสกราตีสและ พระพุทธศาสนา	๘๘
๔.๗.๒ ความรู้และคุณธรรมตามทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา	๙๑
บทที่ ๕ สรุปผลของการศึกษา และข้อเสนอแนะ	๙๔
๕.๑ สรุปผลของการศึกษา อภิปรายผล	๙๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๐
บรรณานุกรม	๑๐๑
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การทำผิดมีบ่อเกิดมาจากการขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับโลกและชีวิต ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องจะนำไปสู่การกระทำที่ถูกต้องเกี่ยวกับโลกและชีวิต ดังที่ปรากฏในหลักพุทธธรรมว่า “ความเป็นไปของโลกและชีวิตดำเนินไปตามกระแสแห่งเหตุผล ขึ้นต่อเหตุปัจจัยในกระบวนการของธรรมชาติ ไม่มีผู้สร้างผู้บันดาล แต่ไม่ได้เป็นไปลอย ๆ โดยบังเอิญ ดังนั้น ผลที่ต้องการจึงไม่อาจให้สำเร็จเพียงด้วยความหวังปรารถนาการอ้อนวอนต่อพระผู้สร้าง หรืออำนาจเหนือธรรมชาติใด ๆ หรือด้วยการรอคอยโชคชะตาความบังเอิญ แต่ต้องสำเร็จด้วยการลงมือกระทำ คือ บุคคลจะต้องพึ่งตนด้วยการทำเหตุปัจจัยที่จะให้ผลสำเร็จที่ต้องการนั้นเกิดขึ้น การกระทำเหตุปัจจัยเพื่อให้ได้ผลที่ต้องการ จะเป็นไปได้ต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในเหตุปัจจัย พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยต่าง ๆ ภายในกระบวนการของธรรมชาติอย่างถูกต้อง การเข้าใจกระบวนการของธรรมชาติ ว่าเป็นไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัย ทำให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องเป็นประโยชน์ตามวัตถุประสงค์โดยไม่กลับตกไปเป็นทาสของสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องนั้นเสีย ยังคงเป็นอิสระอยู่ได้”^๑

โสกราตีสได้กล่าวไว้ว่า ความไม่รู้ความจริงคือ อวิชชา ผู้ประพฤติดีมากเพราะความไม่รู้ ความประพฤติดีได้เกิดจากเจตจำนงที่ชั่ว แต่เกิดจากความไม่รู้ ถ้าพวกเรารู้ดีมากขึ้น พวกเราก็จะทำได้ดีมากขึ้น^๒

โสกราตีสได้พูดว่า คนทำผิดเพราะอวิชชา คือความไม่รู้ อวิชชาเป็นสถานะไม่มีความจริง เป็นสถานะของการไม่รู้ หรือมีความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ เป็นความรู้ที่มีความผิดพลาด ด้วยเหตุผลที่

^๑ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๖.

^๒ Plato, *Meno*, tr. by W.K.C Guthrie (New Jersey : Princeton University , 1978), pp. 360-361.

ว่า คนโดยปกตินั้นจะเลือกสิ่งที่ดีที่สุดเท่านั้นถ้าได้รู้ธรรมชาติทั้งหมดของสิ่งนั้น ไม่มีการที่จะทำชั่ว
 อวิชาอย่างเดียวนั้นเป็นบ่อเกิดและเป็นพื้นฐานของการกระทำที่เป็นอันตราย”

โสกราตีสได้พูดว่า ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริงคือความไม่รู้ การมีคบอดเพราะ
 ความไม่รู้ก็ดี การถือเอาสิ่งผิด ๆ ก็ดี ซึ่งมีอยู่ในวิญญาณของคนที่ถูกหลอก เพราะความผิดพลาดที่
 ปรากฏเป็นคำพูดก็คือสิ่งที่ลอกแบบมาจากความผิดพลาดที่อยู่ในวิญญาณ เป็นภาพที่ปรากฏของ
 ความผิดพลาดในวิญญาณ มิใช่ความผิดพลาดแท้ ๆ^๓

โสกราตีสได้อธิบายว่า ความรู้เกี่ยวกับวิชาจะนำไปสู่ความยิ่งใหญ่ เหตุผลหรือวัตถุประสงค์
 ประสงค์ของการตัดสินใจที่มีค่า ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ดีที่สุดมีอยู่สำหรับมนุษย์ โสกราตีสรู้ว่า อะไรคือ
 ชีวิตที่ดีที่สุด อะไรคือความดีที่ยิ่งใหญ่และชีวิตที่แก้ไขได้มากที่สุดสำหรับมนุษย์^๔ โสกราตีสกล่าว
 ว่า การตรวจสอบทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์สามารถทำได้ ชีวิตที่ไม่ได้ตรวจสอบ
 เป็นชีวิตที่ไม่มีค่าสำหรับมนุษยชาติ^๕

ตามหลักพุทธธรรมได้กล่าวเอาไว้ว่า “ การเป็นอยู่ด้วยวิชา คือ การเป็นอยู่อย่างยึดมั่น
 ถือนั่น อยู่อย่างเป็นทาส อยู่อย่างขัดแย้งฝืนต่อกฎธรรมชาติ หรืออยู่อย่างเป็นทุกข์ การมีชีวิตอยู่ด้วย
 การยึดมั่นในตัวตนย่อมเป็นที่มาของความทุกข์ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หมายถึง การอยู่อย่างรู้เท่า
 ทันสภาวะและรู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ การอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เป็น
 การอยู่อย่างเป็นอิสระ การอยู่อย่างเป็นอิสระ ก็คือการไม่ต้องอยู่ในอำนาจของตัณหาอุปาทาน หรือ
 การอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น การอยู่อย่างไม่ยึดมั่น ก็คือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือการรู้และเข้าไป
 เกี่ยวข้องจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีทางเหตุปัจจัย วิชาเป็นศักรพิเศษที่จะทำให้สัตว์ไปเกิด
 ในทุกคติ เพราะถูกวิชาครอบงำไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไรเป็นประโยชน์ ไม่
 เป็นประโยชน์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมพินาศ ย่อมทำการต่าง ๆ ด้วยความหลงมึนเมา ไม่มี
 หลัก จึงมีโอกาสดำเนินการที่ผิดพลาดได้มาก ”^๖

^๓ Subrata Mukherjee, **Socrates Great Western Political Thinker**, (Delhi : University of Delhi),
 p. 207.

^๔ ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล), **The Republic** (อุดมรัฐ), เพลโต้แต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๓.

^๕ Subrata Mukherjee, **Socrates Great Western Political Thinker**, (Delhi : University of Delhi),
 p.178.

^๖ Plato, **Apology**, tr. by Hugh Tredennick, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 23.

^๗ Op. cit. p. 92.

พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายเกี่ยวกับอวิชาไว้ว่า อวิชาได้แก่ ความไม่รู้ในทุกๆ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทราบปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชา โอะมะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา ปริยฐานคืออวิชา ข่ายคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้ ตรีสเรียกว่า อวิชา โลกนี้ถูกอวิชาโอบล้อม หุ้มห่อ คือ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ รวมความว่า โลกนี้ถูกอวิชาหุ้มห่อไว้^๙

โสกราตีสได้กล่าวไว้ว่า การที่จะเป็นคนดีได้ ก็จำเป็นต้องรู้ว่าอะไรควรไม่ควร อะไรถูกอะไรผิด อะไรคืออะไรชั่วเสียก่อน เพราะถ้าไม่รู้ก็ไม่สามารถปฏิบัติให้ถูกต้องได้ ความรู้จึงมาก่อนภาคปฏิบัติ ความรู้เปรียบเหมือนเข็มทิศสำหรับนำทางเรือในมหาสมุทร^{๑๐}

ปราชญ์ทางด้านตะวันออกโดยเฉพาะพระพุทธองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นความเสียหายที่เกิดจากอวิชา คือ ความไม่รู้ นักปรัชญากรีกชื่อว่าโสกราตีส ได้กล่าวว่าคนทุกคนต้องการทำความดี แต่เหตุผลที่ทำให้เขาทำความชั่ว เพราะเขาไม่รู้ โสกราตีสกล่าวว่า “ไม่มีผู้ใดทำผิดโดยสมัครใจ”^{๑๑} ซึ่งตรงประเด็นนี้ อาริสโตเติลได้วิจารณ์จริยศาสตร์ของโสกราตีสไว้ว่า คนเราจะไม่ทำความผิดเพราะความไม่รู้จักความถูกต้องเสมอไป บางคนทำผิดทั้งที่รู้อยู่แก่ใจว่าเป็นความผิดเพราะเขาไม่ยับยั้งใจตนเอง กิเลสตัณหาที่มีอำนาจเหนือมโนธรรมสำนึก เขาปล่อยใจให้ทำผิดไปทีไรก็นึกเสียใจในภายหลังทุกที บางคนแม้จะรู้ว่าสิ่งที่ตนกระทำขัดกับหลักศีลธรรมที่ตนยึดถือหรือพร่ำสอนคนอื่น เขายังฝืนกระทำลงไปจนมีคำเรียกคนประเภทนี้ว่า “มือถือสาปปากถือศีล” (Hypocrite) นี่คือข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในสังคม โสกราตีสลึมนึกถึงข้อเท็จจริงอันนี้ ท่านลึมนึกไปว่าคนธรรมดายังมากไปด้วยกิเลสตัณหา จึงมักยอมแพ้แก่ “จิตฝ่ายต่ำ” อยู่บ่อยๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะโสกราตีสเอาตัวเองเข้าไปเทียบคนอื่น ท่านเป็นคนมีเหตุผลสูงจึงควบคุมอารมณ์ได้ทุกสถานการณ์ อะไรที่ท่านเห็นว่าถูกต้อง ท่านทำโดยไม่ลังเล ท่านกล้าถึงขนาดยอมให้เขาประหารชีวิต แต่ไม่ยอมทิ้งหลักการของตน ใครกัน

^๙ อภ.สจ. (บาลี) ๓๔/๑๓๑๘/๒๕๘., ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๒/๒๓.

^{๑๐} ส. ศิวรักษ์ (ผู้แปล), “โสกราตีส” เพดโต้แต่ง, (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๘๘.

^{๑๑} Plato, *Crito*, tr. by Hugh Tredennick, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 34.

บ้างที่จะดำเนินชีวิตได้บริสุทธิ์อย่างนี้^{๑๑} นอกจากนี้ เซนต์ ออกัสติน ก็ไม่เห็นด้วยกับโสกราตีสที่ว่า เหตุของความชั่วคือความไม่รู้ (อวิชชา) เท่านั้น แน่แน่นอนบุคคลตกอยู่ภายใต้สถานการณ์บางอย่างทำให้ไม่รู้จักความดีสูงสุด คือไม่รู้จักพระเจ้า เซนต์ ออกัสตินกล่าวว่า แม้ผู้ไม่นับถือพระเป็นเจ้า ก็มีความสามารถที่ดำเนินและยกย่อง ทุกสิ่งทุกอย่างในด้านความประพฤติของมนุษย์ ข้อเท็จจริงอันมีค่าคั่น คือในด้านความประพฤติประจำวัน มนุษย์เข้าใจการดำเนินและการยกย่องเพียงเพราะเขาพร้อมที่จะเข้าใจว่าพวกเขามีหน้าที่ที่จะต้องทำสิ่งที่ควรยกย่องและต้องควั่นสิ่งที่ควรดำเนิน มนุษย์จึงไม่โง่ แต่เขายืนอยู่ ณ ที่ที่มีทางเลือก เขาจะต้องเลือกเข้าหาพระเป็นเจ้า หรือหนีพระองค์ กล่าวโดยย่อมนุษย์เป็นอิสระ ไม่ว่าอะไรที่มนุษย์เลือก เขาเลือกด้วยความหวังที่จะพบความสุข ไม่ว่าจะหนีหรือเข้าหาไม่ใช่เกิดจากการบังคับ แต่เป็นการกระทำโดยสมัครใจ บาปจึงเป็นผลผลิตของเจตจำนง ไม่ใช่ของอวิชชาอย่างโสกราตีสกล่าว^{๑๒} โสกราตีสเชื่อว่า คนทุกคนมีแนวโน้มที่จะกระทำ ความดี แต่เขาขาดความรู้ คือ ไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี ความรู้เป็นสิ่งสำคัญ ความรู้ในที่นี้หมายถึงรู้ตัวเอง (Know thyself) ^{๑๓} สิ่งที่มนุษย์ต้องการคือการรู้จักตนเองในฐานะที่เป็นมนุษย์ ถ้าเราเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างแท้จริง เราก็จะเข้าใจดีว่าในฐานะที่เราเป็นมนุษย์เราควรทำอะไร ความรู้ของโสกราตีสไม่ได้มีไว้เพื่อแสวงหาความรู้มาประดับสติปัญญา สำหรับโสกราตีส ความรู้เป็นฐานรองรับความประพฤติ คนที่มีความรู้ทุกคนจะเป็นคนประพฤติดี ในทางตรงกันข้ามคนจะประพฤติดีได้ก็เพราะเขามีความรู้ ดังนั้น ความรู้กับความประพฤติเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก โสกราตีสกล่าวว่า " ความรู้คือคุณธรรม " (Knowledge is Virtue) นั่น คือ คนที่รู้ผิดชอบชั่วดีย่อมจะทำความดี เป็นไปไม่ได้ที่คนรู้ว่าความดีคืออะไรแล้วฝืนทำความชั่ว ส่วนคนที่ทำความชั่วก็เพราะขาดความรู้ผิดชอบชั่วดี การทำผิดจึงเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชชา คนทำผิดเพราะหลงคิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้วเขาจะไม่ทำผิดเลย^{๑๔} คนที่มีคุณธรรมจึงหมายถึงคนที่มีความรู้ดังกล่าวนี้

^{๑๑} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธัมมจิตโต), ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๗ - ๑๑๘.

^{๑๒} สนิท ศรีสำแดง, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นิธนาการพิมพ์, ๒๕๓๘) หน้า ๑๑๕.

^{๑๓} Plato, **Charmides**, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), p.110.

^{๑๔} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธัมมจิตโต), ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๖ - ๑๑๗.

ดังนั้น โสกราตีส จึงกล่าวว่า ความรู้ (Knowledge) และความดี (Virtue) คือสิ่งเดียวกัน ถ้าความดี คือสิ่งที่เสริมสร้างวิญญาณให้ดี (Good) สิ่งที่เราควรรู้เบื้องต้น ก็คือ สิ่งที่ทำให้วิญญาณดี เพราะฉะนั้นความรู้และความดีจึงสัมพันธ์กัน ความรู้คือการทำความดี ความเลวร้ายและบาป คือการขาดความรู้ ความชั่วจึงเป็นอวิชา (Ignorance) อกุศลกรรมเกิดจากอวิชา โสกราตีสมีความคิดต่างจากคนธรรมดาที่คิดว่า คนทำชั่วเพราะรู้ว่า เป็นความชั่ว เขากล่าวว่า เขาทำชั่วเพราะไม่รู้ เขาคิดว่ามันเป็นความดี

โสกราตีสได้กล่าวไว้ว่า ความดีของมนุษย์ คือการทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล หน้าที่ของมนุษย์ก็คือ การปฏิบัติให้ตรงตามหลักเหตุผล เพราะเป็นสิ่งที่จะทำให้บรรลุความสุขที่เขาปรารถนา ความชั่วเป็นผลผลิตของอวิชา เกิดจากผลของการประเมินค่าของวิธีการแสดงออกด้านพฤติกรรมที่ผิด ๆ เพราะขาดความรู้ที่จะแยกแยะว่า อะไรเป็นภาพลวงตาและอะไรที่เป็นจริง^{๙๕}

พระพุทธศาสนาได้บอกไว้ว่า อวิชา ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้ความดับทุกข์ และไม่รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผู้รู้ที่พึงทางใจ พากันกราบไหว้บูชาบวงสรวงต้นไม้ ภูเขา จอมปลวก ทรงเจ้าเข้าผี หวังให้พ้นทุกข์แต่ยอมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๙๖}

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้แสวงหา ใฝ่รู้ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตและทรงเป็นนักปราชญ์อย่างแท้จริง เพราะนักปราชญ์คือ ผู้ที่รักในปัญญาความรู้ สิ่งที่เราองค์ได้ตรัสรู้นั้นเป็นสัจธรรมอันลึกซึ้ง และมีนักปราชญ์ท่านอื่น ๆ อีกหลายท่านที่ได้มองสัจธรรมในแง่ที่คล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้า ด้วยวิธีการและความลึกที่แตกต่างกันไป การมองโลกที่เป็นจริง การแสวงหาทางสายกลาง การให้ความรัก ความเมตตาต่อสรรพสิ่ง พระไตรลักษณ์ซึ่งเป็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งปวง และความหมายของการดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ นับเป็นสิ่งที่สนใจของนักปราชญ์ตะวันตกเช่นกัน ดังในแนวคิดของโสกราตีส เพลโต อริสโตเติล สปิโนซา เดวิด ฮูม นักคิดเอกซิสเตนเซียลิสต์ และปรัชญาทางวิทยาศาสตร์

พระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะหรือคุณสมบัติของการไตร่ตรองเป็นพื้นฐานนับแต่พระองค์ได้เห็นการเกิด แก่ เจ็บ ตาย อันเป็นสิ่งที่สะอิดใจพระองค์อย่างยิ่ง ขณะที่คนทั้งหลายก็เห็นและได้เผชิญทุกข์ แต่ไม่มีความละเอียดอ่อนทางจิตเพียงพอที่จะช่วยให้เข้าใจได้ จากการที่พระองค์ได้เห็นความจริงของชีวิตนี้ ทำให้ต้องทรงต่อสู้และเลือกที่จะแสวงหาสัจธรรมทางพ้นทุกข์ด้วยพระองค์เอง

^{๙๕} สนิท ศรีสำแดง, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : นิลนารการพิมพ์, ๒๕๓๘) หน้า ๖๒.

^{๙๖} ต.ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๘๓/๓๓๔., ข.อ. ๖/๑๐๕-๑๑๐.

พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา จนบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ทรงเป็นบุคคลตัวอย่างแห่งชีวิตของการใคร่ครองมีความสำรวม มีสติพร้อมบริบูรณ์

สังขรณ์ที่พระองค์ได้ทรงค้นพบ ในแง่ของอนิจจัง หรือการเปลี่ยนแปลง ได้มีนักปราชญ์ตะวันตกบางท่านคิดในทำนองเดียวกัน เช่น เฮราไคลดัส ที่กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงเป็นธาตุแท้ของสรรพสิ่งดังในคำพูดของเขา " เราไม่อาจเหยียบลงในแม่น้ำสายเดียวกันที่เหมือนกันได้สองครั้ง " เพราะน้ำส่วนนั้นก็ได้ไหลไปแล้ว และในเรื่องของความทุกข์ในเชิงพุทธนี้ จะเป็นสิ่งที่เข้าใจง่ายและมองเห็นได้ แต่แนวคิดในเรื่องอนัตตา จะแตกต่างจากแนวคิดทั้งปวง ซึ่งยากแก่การรับและตระหนักได้ นักคิดตะวันตกแทบจะไม่มีใครกล่าวถึงเลย ^{๙๙}

ความทุกข์สามารถดับได้ตามหลักของอริยสัจ คือแทนที่มนุษย์จะวนเวียนอยู่ในห้วงแห่งสังสารวัฏด้วยอวิชชา มนุษย์ควรจะแก้ปัญหาวีชีวิตด้วยปัญญา โดยเปลี่ยนมาเดินตามทางสายกลาง คือมัชฌิมปฏิปทา (อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งย่อลงได้เป็นการปฏิบัติ ๓ ระดับ เรียกว่าไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา) มนุษย์ก็จะสามารถขจัดอวิชชาเสียได้ อริยมรรคนี้มีสติปัญญา ๔ เป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งรวมถึงการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นขั้นสุดท้ายที่จะทำให้เกิดปัญญาคืออวิชชา

เมื่อไม่มีอวิชชา ความยึดมั่นในตัวตนก็หมดไป กิเลสซึ่งเป็นปัจจัยให้ต้องทำกรรมก็ไม่มี วงจรของวัฏฏะจึงถูกตัดขาดออกจากกัน เมื่อสิ้นกรรม ไม่มีผลของกรรม ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ อีกต่อไป นับเป็นการสิ้นสุดลงแห่งสังสารวัฏ เป็นการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อันเรียกว่านิพพาน นิพพานเป็นภาวะที่อธิบายได้ยาก มีความประเสริฐสมบูรณ์และเป็นสุขอย่างแท้จริง อาจอธิบายได้ว่าเป็นภาวะที่สงบ บริสุทธิ์ และเป็นอิสระ ปราศจากเครื่องร้อยรัดคืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นภาวะเหนือสุขและทุกข์ในความหมายทั่วไป ภาวะนี้เป็นประสบการณ์ที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยตนเอง ^{๑๐๐}

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้น ทั้งท่านโสกราตีสและพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้พูดถึงอวิชชาไว้ ต่างก็ชี้ให้เห็นว่าอวิชชาก่อให้เกิดความเสียหายแก่การดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทำให้หลงผิด กระทำผิด ทั้งแก่ตนเองและสังคมที่มนุษย์อาศัยอยู่ จากแนวคิดทั้งสองนี้น่าจะมีอะไรที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่รู้ถึงความเหมือนกันและความแตกต่างกัน และ

^{๙๙} จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี, การรู้จักชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓.

^{๑๐๐} สมพร ลำพุกษา, "ความคิดเรื่องการดิ้นรนและความหลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๖.

เนื่องจากพระพุทธศาสนาอุบัติก่อนโสกราตีส ประมาณ ๕๑๕ ปี โสกราตีสเกิดเมื่อปี ๔๗๐ ก่อนคริสตกาล^{๑๔} เพราะปรัชญาของกรีกเพิ่งเริ่มต้น แนวคิดเชิงพุทธเติบโตและส่วนหนึ่งได้เข้าสู่กรีก (โยนก) ในเวลาใกล้เคียง ๆ กับที่โสกราตีสเกิดและเผยแพร่แนวคิดอยู่ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ถ้าได้ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเกี่ยวกับอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท คงจะเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชน ในการที่จะเข้าใจเรื่องอวิชาว่าอวิชาของพุทธศาสนากับของโสกราตีสตรงกันหรือไม่ และเพราะทั้งพระพุทธศาสนาและโสกราตีสต่างยกอวิชาเป็นเหตุความชั่วที่สำคัญ ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกเรื่องนี้ขึ้นมาวิจัย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- (๑) เพื่อศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชาตามที่ปรากฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและปรัชญาของโสกราตีส
- (๒) เพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชาในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและปรัชญาของโสกราตีส

๑.๓ คำศัพท์หลักและคำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ปรัชญา (Philosophy) หมายถึง แนวคิดและทฤษฎีที่เป็นผลึกแห่งการแสวงหาความจริง (อภิปรัชญา: Metaphysics) ความรู้ (ญาณวิทยา: Epistemology) และความถูกต้องดีงาม (จริยศาสตร์: Ethics)

มโนทัศน์ (Concept) หมายถึง ความคิด ทศนะ ภาพที่เกิดขึ้นในใจซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งทั้งหลาย

อวิชา (Ignorance) หมายถึง ความไม่รู้อันตรงกันข้ามกับวิชา ซึ่งแปลว่า ความรู้
พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง คำสอนของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

^{๑๔} Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy History & Problems**, (Mac-Grawhill Book company, New York : 1977), p. 37.

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับอริยธรรมที่ปรากฏในเอกสารพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทคือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ และในเอกสารฝ่ายโสกราตีสคืองานเขียนของคณาจารย์เท่าที่สามารถสืบค้นได้ในขณะนี้ นอกจากนี้แล้วยังได้ใช้งานเขียนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องมาประกอบในการศึกษาวิจัยอีกด้วย

๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย

โดยเอกสารดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ชั้น คือ

(๑) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ในส่วนของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลี ๒๕๐๐ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕. พระไตรปิฎกภาษาไทย (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕. ธรรมนูญจตุรพิธ (ปฐโม ภาค, จตุตถ ภาค, ปณจโม ภาค) ของพระพุทโธมหาราช (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๑, ๒๕๔๕.

เอกสารชั้นปฐมภูมิในส่วนของโสกราตีสนั้นได้แก่ งานแปลของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ คือ

๑.๑ โสกราตีส เปเลโต้เตง

๑.๒ ไครโต โสกราตีสในคุก เปเลโต้เตง

๑.๓ อพอลโลยี เปเลโต้เตง

๑.๔ ยูโทโฟร เปเลโต้เตง

๑.๕ เมโน เปเลโต้เตง

(โดยแปลจาก Plato I (Loeb Classic) Greek Text with English Translation by H.N. Fowler, 9th imp. 1952. The Euthyphro, Apology & Crito (The Temple Greek Classics) with Introduction, Translation and Notes by F.M. Stawell, 1907. The Dialogues of Plato Vol. II translated by B. Jowett (Oxford), 1892. Portrait of Socrates by R.W. Livingstone (Oxford), 1946. The Last Days of Socrates translated by Hugh Tredennick (Penguin Classics), 1961. Socrates Discourses with Introduction by A.D.Lindsay (Everyman's Library), 1958. Platon Oeuvres Completes traduction nouvelle et notes par Leon Robin. Before and After Socrates by F.M.

Conford (Cambridge), 1932. Plato for Pleasure by A. Fox (Westhouse), 1945. Plato Today by R.H.S. Crossman (Allen & Unwin), Revised 1959. Plato And His Dialogues by G.Lowes Dickison (Allen & Unwin), 1931. Plato : The Man and His Work by A.E. Taylor (Methuen), 1955.)

๑.๖ ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล). The Republic อุดมรัฐ Plato แต่ง.

และหนังสืออื่น ๆ ได้แก่

๑.๑ Arthur Kenyon Rogers. The Socratic Problem. New York : New York, 1971.

๑.๒ Alan F. Blum. Socrates the original and its images. London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978.

๑.๓ Bertrand Russell. A History of Western philosophy. London : Unwin Hyman Ltd., 1979.

๑.๔ Edith Hamilton and Huntington Cairns. The Collected Dialogues of Plato including the letters. New Jersey : Princeton University press, 1978.

๑.๕ E.W.F. Tomlin. Philosophers of East & West. London : Oak-Tree Books Ltd., 1986.

๑.๖ Frank Thilly. A History of philosophy. Allahabad : Central book Depot, 1965.

๑.๗ Hannah Arendt. Socrates Buddha Confucius Jesus. tr. By Ralph Manheim. New York : New York, 1957.

๑.๘ Kendar Nath Ram Nath. History of western philosophy. New Delhi : Meerut University, 1990.

๑.๙ Gregory Vlastos. Socrates Ironist And Moral Philosopher. Cambridge : Cambridge University, 1991.

๑.๑๐ Norman melchert. The Great Conversation : A Historical Introduction to philosophy. New York : Lehigh University, 1991.

๑.๑๑ Paul, Boston. Socrates Philosophy in Plato 's Early Dialogues. California : University of California, Irvine, 1979.

๑.๑๒ Subrata Mukherjee. Socrates : Great Western Political Thinker. New Delhi : University of Delhi, 2000.

๑.๑๓ Samuel Enoch Stumpf. Philosophy & problems. New York : Vanderbilt University, Fourth Edition, 1989.

๑.๑๔ W.T.Stace. A Critical History of Greek philosophy. London : Macmillan, 1965.

(๒) เอกสารชั้นทุติยภูมิ ในส่วนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา

ปกรณวิเสส ภาษาบาลี และงานเขียนของบุคคลที่สำคัญ เช่น พุทธธรรมของพระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) เป็นต้นในส่วนของโสกราตีสนั้นได้จากหนังสือปรัชญาของ อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นาย พินิจ รัตนกุล ผศ.บุญมี แท่นแก้ว ศ.(พิเศษ) จ้านงค์ ทองประเสริฐ พระราชวรมณี (ประยูร มีฤกษ์) อาจารย์กิริติ บุญเจือ อาจารย์สนิท ศรีสำแดง นายสมักร บุราวาส นายพิน คอกบัว นายไพโรจน์ อยู่ มณเฑียร ดร. สมบัติ จันทวงศ์ ผศ.จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี รศ.ดร. สุจิตรา วรรณ อาจารย์พร รัตนสุวรรณ อาจารย์บรรจบ บรรณรุจิ ดร. วิจิต ดารมย์ ผศ.วิชาน สุชีวคุปต์ และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและ สามารถใช้ในการอ้างอิงได้

๑.๕.๒. เรียบเรียงข้อมูล พร้อมวิเคราะห์วิจารณ์เพื่อตอบปัญหาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ โดยแบ่งเนื้อหาในการวิจัยออกเป็น ๒ ขั้นตอน คือ

ตอนที่ ๑ ศึกษาทศนะเกี่ยวกับอวิชาตามทีปรากฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและปรัชญา ของโสกราตีส

ตอนที่ ๒ เปรียบเทียบ พร้อมทั้งวิเคราะห์ความเหมือนและความต่างกันของอวิชาตามที ปรากฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและปรัชญาของโสกราตีส

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัยครั้งนี้

๑.๖.๑ ทำให้เข้าใจเรื่องเกี่ยวกับอวิชาตามแนวพุทธศาสนาและอวิชาตามทศนะของ โสกราตีส

๑.๖.๒ ทำให้ทราบข้อคล้ายคลึงกันและข้อแตกต่างกันของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและ ของโสกราตีส ที่มีต่อประเด็นดังกล่าว

๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมพร ลำพุทธา (พ.ศ.๒๕๓๖) ได้ทำวิจัยเรื่อง " ความคิดเรื่องการคิดข้องและความหลุด พ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท "^{๒๐} วิจัยเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเรื่องการคิดข้องและความ หลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พุทธปรัชญาสอนให้เห็นความจริง เกี่ยวกับชีวิตว่ามนุษย์มีทั้งสุขและทุกข์ ชีวิตปุถุชนมักแสวงหาความสุขชั้นต่ำได้แก่กามสุข ซึ่งมี

^{๒๐} สมพร ลำพุทธา, "ความคิดเรื่องการคิดข้องและความหลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๖.

ความสุขหลายชนิดที่เต็มไปด้วยทุกข์มากกว่าสุขตามความหมายที่แท้ของมัน พุทธปรัชญาสอนให้แสวงหาความสุขขั้นสูง ซึ่งมีความประณีตกว่า อันได้แก่ความสุขที่มีความทุกข์มากกว่าความสุข ก็เพราะชีวิตมีทั้งทุกข์ประจำและทุกข์จรคือ ความทุกข์กายและทุกข์ใจ เนื่องจากความเจ็บไข้ ความวิตกกังวล และความร่ำหวางแหวน การได้สิ่งที่ไม่ปรารถนา และไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา เป็นต้น ถ้ามนุษย์สามารถจัดความทุกข์ใจได้เขาก็จะได้พบความสุขที่แท้จริงตลอดไป

สำหรับธรรมชาติของมนุษย์นั้น พุทธปรัชญามีทัศนะว่าประกอบด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกันอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และสลายไปในที่สุด กระแสชีวิตที่ไหลเวียนอยู่เสมอ ไม่หยุด นี่เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท โดยมีอวิชชาเป็นมูลราก กระแสนี้ไหลเวียนเรื่อยไปเรียกว่าสังสารวัฏ ซึ่งทำให้มนุษย์ติดข้องอยู่ในทุกข์ ถ้ามนุษย์แก้ไขความทุกข์และแสวงหาความสุขในทางที่ไม่ถูกต้อง ทุกข์จะยิ่งเพิ่มขึ้นไปอีก ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยังไม่สามารถจัดสาเหตุของความทุกข์ของชีวิตกับอวิชชา อวิชชาได้แก่ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ซึ่งหมายความว่ารวมถึงไม่รู้ปฏิจจสมุปบาทและไตรลักษณ์ด้วย เมื่อมนุษย์มีอวิชชา ตัณหาและอุปาทานก็จะเกิดตามมา

เมื่อไม่มีอวิชชา ความยึดมั่นในตัวตนและของตนก็หมดไป กิเลสซึ่งเป็นปัจจัยให้ต้องทำกรรมก็ไม่มี วงจรของวัฏฏะจึงถูกตัดขาดออกจากกัน เมื่อสิ้นกรรม ไม่มีผลของกรรม ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ อีกต่อไป นับเป็นการสิ้นสุดลงแห่งสังสารวัฏ เป็นการหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง อันเรียกว่านิพพาน นิพพานเป็นภาวะที่อธิบายได้ยาก มีความประเสริฐสมบูรณ์ และเป็นสุขอย่างแท้จริง อาจอธิบายได้ว่าเป็นภาวะที่สงบ บริสุทธิ์ และเป็นอิสระ ปราศจากเครื่องร้อยรัดคืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นภาวะเหนือสุขและทุกข์ในความหมายทั่วไป ภาวะนี้เป็นประสบการณ์ที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยตนเอง

พระมหาคะนอง เชาวทองหลาง (พ.ศ.๒๕๓๕) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ วิถีสู่การบรรลุธรรมตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซเซน”^{๒๑} วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิถีสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซเซน ผลการวิจัยสรุปได้ว่าในพุทธปรัชญาเถรวาท จุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งการปฏิบัติธรรมเรียกว่า “นิพพาน” ซึ่งเป็นภาวะหลุดพ้นจากทุกข์และกิเลสทั้งมวล วิถีแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานนั้นตั้งอยู่บนวิถีการทั้ง ๓ คือ สติศึกษา จิตตศึกษา และปัญญาศึกษา ในพุทธปรัชญาไซเซน จุดหมายแห่งการปฏิบัติเรียกว่า “ ซาโตริ ” ซึ่งหมายถึงภาวะรู้แจ้ง หรือ การประจักษ์แจ้งพุทธภาวะ วิถีปฏิบัติเพื่อบรรลุซาโตริมียู่ ๓ วิธี

^{๒๑} พระมหาคะนอง เชาวทองหลาง, “วิถีสู่การบรรลุธรรมตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซเซน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

ด้วยกัน คือ ซาเซน (Zazen) หรือการนั่งสมาธิ, ซันเซน (Sunzen) หรือการแก้ปัญหา, โกอัน (koan) และมอนโด (Mondo) หรือการตอบอย่างฉับพลัน จากการศึกษาพบว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดในสำนักปรัชญาทั้งสองคล้ายคลึงกัน นั่นคือ การทำลายอวิชชาแล้วเข้าถึงภาวะรู้แจ้งในที่สุด แม้ว่าวิธีการในทั้งสองสำนักจะแตกต่างกันและมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป แต่จุดมุ่งหมายแห่งวิถีปฏิบัติก็คล้ายกัน นั่นคือ จิตตสิกขาและซาเซนต่างก็มีจุดหมายเพื่อทำจิตให้หยุดนิ่งอยู่กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เกิดภาวะจิตจดจ่ออยู่กับจุดเดียว(เป็นสมาธิ) ส่วนปัญญาสิกขาและซันเซนรวมทั้งมอนโดต่างก็มีจุดหมายเพื่อขจัดกิเลสและเข้าถึงภาวะรู้แจ้งในที่สุดนั่นเอง

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (พ.ศ. ๒๕๓๒) ได้เขียนหนังสือพุทธธรรม^{๒๒} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า การเป็นอยู่ด้วยอวิชชา คือ การเป็นอยู่อย่างยึดมั่นถือมั่น อยู่อย่างเป็นทาส อยู่อย่างขัดแย้งฝืนต่อกฎธรรมชาติ หรืออยู่อย่างเป็นทุกข์ การมีชีวิตอยู่ด้วยการยึดมั่นในตัวตนย่อมเป็นที่มาของความทุกข์ การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หมายถึง การอยู่อย่างรู้เท่าทันสภาวะและรู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติ การอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นการอยู่อย่างเป็นอิสระ การอยู่อย่างเป็นอิสระ ก็คือการไม่ต้องอยู่ในอำนาจของตัณหาอุปาทาน หรือการอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น การอยู่อย่างไม่ยึดมั่น ก็คือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือการรู้และเข้าไปเกี่ยวข้องกับจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีทางเหตุปัจจัย อวิชชาเป็นตัวการพิเศษที่จะทำให้สัตว์ไปเกิดในทุกข์ เพราะถูกอวิชชาครอบงำไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไรเป็นประโยชน์ ไม่เป็นประโยชน์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมพินาศ ย่อมทำการต่าง ๆ ด้วยความหลงมึนเมา ไม่มีหลัก จึงมีโอกาสทำกรรมที่ผิดพลาดได้มาก

พร รัตนสุวรรณ (พ.ศ. ๒๕๓๒) ได้เขียนหนังสือเรื่องพุทธวิทยา เล่ม ๒^{๒๓} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้แจ้ง หมายถึง ความไม่รู้แจ้ง ๘ อย่าง ซึ่งเรียกว่า อวิชชา ๘ คือ ความไม่รู้แจ้ง ในเรื่องความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ หนทางให้ถึงความดับทุกข์ อดีตของชีวิต อนาคตของชีวิต ปัจจุบันของชีวิต อดีต อนาคตและปัจจุบันของชีวิต ความไม่รู้แจ้งทั้ง ๘ อย่างนี้ ก็คือ ความไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ หรือรวมเรียกเป็นคำเดียวว่า ความไม่รู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาท ความไม่รู้แจ้งในที่นี้ ไม่มีความหมายไปถึงความไม่รู้แจ้งในเรื่องอื่น แต่มีความหมายเฉพาะถึงความไม่รู้แจ้งในเรื่องชีวิตเท่านั้น

^{๒๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๒.

^{๒๓} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘๘-๓๘๙.

สนิท ศรีสำแดง (พ.ศ.๒๕๓๔) ได้เขียนเรื่องพุทธศาสนากับหลักการศึกษา ^{๒๔} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความรู้ (Knowledge) กับความจริง (Reality) เป็นสิ่งเดียวกัน เราจะพูดได้ว่า เรารู้ ก็ต่อเมื่อสิ่งที่เรารู้นั้นเป็นความจริง ถ้ารู้สิ่งที่ไม่จริงถือได้ว่า เรายังไม่รู้ ความรู้สิ่งเป็นจริง พุทธศาสนาเรียกว่า “ ขณิกัตถุญาณ ” หมายถึง รู้ตามภาวะที่สิ่งนั้นเป็น รู้ถึงถึงสภาวะ (Being) และโครงสร้าง (Cosmology) ของแต่ละสิ่ง ความไม่รู้ ความรู้ผิด (ไม่ตรง) ความรู้เป็นอย่างอื่นจากความเป็นจริง เป็นอวิชชา (ความไม่รู้)

บรรจบ บรรณรุจิ (พ.ศ. ๒๕๓๕) ได้เขียนหนังสือเรื่องกระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจสงมุปบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบต่ออย่างไร ^{๒๕} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อวิชชาเป็นกิเลสสำคัญเป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด ระดับต่าง ๆ ของอวิชชาแบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ คือ ระดับอนุสัยกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดนอนเนื่องอยู่ในจิตใจ มีมาแต่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๒ ระดับปริยภูฐานกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดขึ้นรบกวนจิต ซึ่งก็คือ อนุสัยที่ฟุ้งขึ้นมานั่นเอง อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๓ อวิชชาขั้นนี้อาจจะสังเกตได้ยาก จึงควรสังเกตดูที่กิเลสตัวอื่นที่เกิดเนื่องจากอวิชชา อาทิ กามฉันทะ (ความใคร่ในกาม) และพยาบาท (ความคิดปองร้ายผู้อื่น) ระดับวิตีกกมกิเลส หมายถึง อวิชชาขั้นหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล คือ ทำผิดทั้งกายและวาจา ซึ่งก็คือ ปริยภูฐานกิเลสที่ไม่สามารถควบคุมได้นั่นเอง

จ่านงค์ ทองประเสริฐ (พ.ศ.๒๕๑๕) ได้เขียนเรื่องปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก ^{๒๖} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า โสกราตีสสอนไว้ว่า ขอให้มีความเชื่อว่า ความดีนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ คนเราจะเป็นคนได้จะทำความดีได้ก็ต้องทำความดีบนมูลฐานแห่งความรู้ หมายความว่า การทำความดีนั้นก็ต้องทำความดีด้วยปัญญา คนเรานี้แม้กระทำความดีก็จริง แต่ถ้าหากว่าความดีเป็นการทำตามๆ เขา ไม่ได้ใช้ปัญญาเข้าประกอบ ท่านก็ถือว่าการทำความดีนั้นเป็นญาณวิปยุต ไม่ประกอบด้วยญาณ ไม่ประกอบด้วยสติปัญญา ซึ่งการทำความดีอย่างนั้นอาจจะกลายเป็นความเสียหายก็ได้

^{๒๔} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารากการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๕๙.

^{๒๕} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนการเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจสงมุปบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖ - ๒๑.

^{๒๖} จ่านงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕๐.

จักรสิน พิเศษสาทร (พ.ศ. ๒๕๒๑) ได้เขียนหนังสือเรื่องทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก ^{๒๗} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า โสกราตีสพูดว่า วิชาความรู้คือคุณธรรม มนุษย์จะเป็นคนดีไม่ได้หากขาดความรู้ ความรู้ในที่นี้มีได้หมายถึงความรู้ในด้านวิชาการต่าง ๆ แต่หมายถึงความรู้ที่จำเป็นอย่างยิ่งในการดำรงชีวิต ไม่มีใครจะประกอบกรรมชั่วทั้งที่รู้ว่าเป็นความชั่ว ในขณะที่คนเราลงมือกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปนั้นย่อมจะต้องคิดว่าสิ่งนั้นดีที่สุดในแล้ว แต่เป็นเพราะความลุ่มหลงและอำนาจของอารมณ์ทำให้เข้าใจผิด หากคนเราตั้งอยู่ในปัญญาและคุณธรรมแล้ว เขาจะไม่ทำในสิ่งที่เห็นว่าผิดหรือเป็นความชั่ว ทุกคนต่างก็แสวงหาความดี จึงไม่มีใครตั้งใจจะทำผิด ความชั่วเป็นเรื่องของอวิชาและอารมณ์

พิน คอกบัว (พ.ศ. ๒๕๒๓) ได้เขียนหนังสือเรื่องปวงปรัชญา ^{๒๘} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า โสกราตีสบอกว่า ความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่รู้ (อวิชา) การจะเอาชนะจิตใจคนอื่นได้อยู่ที่การรู้ลึกดีต่อกัน

พิน คอกบัว (พ.ศ. ๒๕๓๒) ได้เขียนเรื่องปวงปรัชญากรีก ^{๒๙} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า โสกราตีสมีความเชื่อว่า ถ้าคนเรารู้อย่างถ่องแท้ว่าอะไรเป็นความดีแล้วเราก็จะต้องหันไปประพฤติดี ไม่หันไปทำความชั่วอย่างแน่นอน เพราะทุกคนก็ต้องการเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครอยากเป็นคนเลว ไม่มีใครที่รู้ว่าอะไรเป็นความชั่วแล้ว ยังจะทำความชั่วด้วยความเต็มใจ และในทำนองเดียวกันก็ไม่มีใครที่รู้ว่าอะไรเป็นความดีความถูกต้องแล้ว จะไม่ทำความดีนั้นด้วยความเต็มใจ ปรัชญาโสกราตีสมีมากมาย เฟลโต้ได้กล่าวสรุปถึงปรัชญาโสกราตีสว่ามีหัวข้อดังนี้ " ให้รู้จักตนเอง ให้เชื่อว่าความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วตั้งอยู่บนรากฐานของความไม่รู้ การที่จะเอาชนะจิตใจคนอื่นได้ อยู่ที่การรู้ลึกดีต่อกัน "

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธัมมจิตโต) (พ.ศ. ๒๕๓๒) ได้เขียนเรื่องปรัชญากรีก ภูมิปัญญาตะวันตก ^{๓๐} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความรู้ของโสกราตีสไม่ได้มีไว้เพื่อแสวงหาความรู้มาประดับสติปัญญา สำหรับโสกราตีส ความรู้เป็นฐานรองรับความประพฤติ คนที่มีความรู้ทุกคนจะ

^{๒๗} จักรสิน พิเศษสาทร, ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๖.

^{๒๘} พิน คอกบัว, ปวงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๓.

^{๒๙} พิน คอกบัว, ปวงปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๖.

^{๓๐} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธัมมจิตโต), ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๑๖.

เป็นคนประพฤติดี ในทำนองกลับกันคนจะประพฤติดีได้ก็เพราะเขามีความรู้ ดังนั้น ความรู้กับความประพฤติเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก โสกราตีสกล่าวว่า “ ความรู้คือคุณธรรม ” (Knowledge is Virtue) นั่น คือ คนที่รู้ผิดชอบชั่วดีย่อมจะทำความดี เป็นไปไม่ได้ที่คนรู้ว่าความดีคืออะไรแล้วฝืนทำความชั่ว ส่วนคนที่ทำความชั่วก็เพราะขาดความรู้ผิดชอบชั่วดี การทำผิดจึงเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชา คนทำผิดเพราะหลงคิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้วเขาจะไม่ทำผิดเลย เหตุนั้น โสกราตีสจึงกล่าวว่า “ ไม่มีใครทำผิดโดยจงใจ ”

วิชิต คารมย์ (๒๕๓๗) ได้เขียนหนังสือเรื่องนับตั้งแต่โสกราตีส^{๓๑} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า อวิชา คือ ความชั่วร้ายเกิดขึ้นจากความโง่เขลาของแต่ละบุคคล ในโลกนี้ไม่มีใครที่อยากเป็นคนชั่วร้ายด้วยความสมัครใจ

Subrata Mukherjee (2000) ได้เขียนหนังสือเรื่อง Socrates Great Western Political Thinker^{๓๒} ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับอวิชาจะนำไปสู่ความยิ่งใหญ่ นำไปสู่เหตุผล หรือวัตถุประสงค์ของการตัดสินใจที่มีค่า ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตมีอยู่สำหรับมนุษย์ ความรู้ว่า อะไรคือชีวิตที่ดีที่สุด อะไรคือความดีที่ยิ่งใหญ่และชีวิตที่แก้ไขได้มากที่สุดสำหรับมนุษย์ ชีวิตที่ไม่ได้ตรวจสอบเป็นชีวิตที่ไม่มีค่าสำหรับมนุษยชาติ

งานวิจัยที่ผู้วิจัยกำลังทำอยู่นี้ต้องการเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชา ในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทว่ามีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร มิได้ศึกษามโนทัศน์เรื่องอวิชาเฉพาะของโสกราตีส หรือเฉพาะของพระพุทธศาสนาดังที่มีผู้วิจัยและได้เขียนหนังสือไว้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเท่านั้น แต่ผู้ศึกษาได้เจาะลึกลงไปในเรื่องของความหมาย ประเภท อิทธิพล เหตุเกิด การกำจัดและผลที่ได้รับจากการที่ได้กำจัดอวิชาออกไป พร้อมทั้งเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างระหว่างสองแนวคิดอย่างชัดเจน

^{๓๑} วิชิต คารมย์, ดร., นับตั้งแต่โสกราตีส, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

^{๓๒} Subrata Mukherjee, *Socrates Great Western Political Thinker*, (Delhi : University of Delhi, 2000), p.178.

บทที่ ๒

มโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีส

๒.๑ ความหมายของอวิชา

เนื่องจากโสกราตีสไม่ได้เขียนปรัชญาของตนเองเอาไว้เลยในขณะที่มีชีวิตอยู่ เฟลโดได้ผู้เป็นศิษย์ได้เขียนเอาไว้ เฟลโดได้เขียนปรัชญาคล้ายกับบทละคร ใช้ตัวละครพูดปรัชญาแทนท่าน ตัวละครในเรื่องก็คือโสกราตีส บทละครทางปรัชญาของเฟลโดมีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่า “บทสนทนา (Dialogue)” บทสนทนาของเฟลโดมีถึง ๓๕ เรื่อง แต่ที่น่าเชื่อว่าเป็นผลงานจริงของเฟลโดมีประมาณ ๒๗-๒๘ เรื่อง นอกจากนี้ยังมีจดหมายอีก ๑๓ ฉบับ แต่จดหมายส่วนมากเป็นของเทียมที่คนอื่นเขียนขึ้นแล้วใส่ชื่อเฟลโด จดหมายบางฉบับเท่านั้นที่เฟลโดเขียนจริง เช่นจดหมายฉบับที่ ๗ ซึ่งเป็นข้อมูลอย่างดีสำหรับศึกษาชีวประวัติของเฟลโด งานนิพนธ์ของเฟลโดแบ่งออกเป็น ๓ ระยะดังนี้^{๓๓}

บทสนทনারะยะแรก คืองานที่เขียนขึ้นในช่วงที่เฟลโดยังได้รับอิทธิพลทางความคิดจากโสกราตีส บทสนทনারะยะนี้มักจบลงโดยไม่ให้คำตอบปัญหาปรัชญาที่แน่นอนลงไป ได้แก่

๑. Apology (อะพอโลจี) ว่าด้วยการให้การของโสกราตีส
๒. Crito (ครีโต) กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนโสกราตีสถูกจำคุกเพื่อรอวันประหารชีวิต ครีโตและเพื่อนเสนอให้โสกราตีสหนีออกจากคุกโดยพวกเขาจะติดสินบนเจ้าหน้าที่ แต่โสกราตีสปฏิเสธความหวังดีโดยอ้างว่าตนต้องเคารพกฎหมาย
๓. Laches (ลาเชส) ว่าด้วยความกล้าหาญ
๔. Lysis (ลีสซีส) ว่าด้วยมิตรภาพ
๕. Charmides (ชาร์มีเดส) ว่าด้วยการรู้จักประมาณ
๖. Euthyphro (ยูทีโฟร) ว่าด้วยการเคร่งศาสนา
๗. Hippias I (ฮิปเปียส 1) ว่าด้วยความงาม

^{๓๓} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธัมมจิตโต), ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

๘. Hippias II (ฮิปเปียส 2) ว่าด้วยการทำชั่วโดยเจตนา

๙. Protagoras (โปรแทกอรัส) ว่าด้วยคุณธรรมคือความรู้และการสอนคุณธรรม

๑๐. Gorgias (กอร์จียัส) ว่าด้วยนักการเมืองและความยุติธรรม

๑๑. Ion (อีออน) ว่าด้วยนักกวี

บทสนทนาระยะกลาง คืองานนิพนธ์ที่เพลโตได้เริ่มสอดแทรกทัศนะของตนเข้าไปในบทสนทนา ได้แก่

๑๒. Meno (เมโน) ว่าด้วยคุณธรรมเป็นเรื่องที่สอนได้

๑๓. Phaedo (เฟโด) ว่าด้วยมโนคติและอมตภาพของวิญญาณ

๑๔. Republic (อุดมรัฐ) ว่าด้วยรัฐในอุดมคติ

๑๕. Symposium (ซิมโพเซียม) ว่าด้วยความงาม

๑๖. Phaedrus (เฟดรุส) ว่าด้วยธรรมชาติของความรัก

๑๗. Euthydemus (ยูทีเดมูส) ว่าด้วยเหตุผลวิบัติของโซฟิสต์

๑๘. Menexenus (เมเนกเซนุส) ถ้อยแถลงวาทศิลป์

๑๙. Cratylus (คราติลลุส) ว่าด้วยทฤษฎีภาษา

บทสนทนาระยะหลัง คืองานนิพนธ์ที่สะท้อนทัศนะอันพัฒนาเต็มตัวของเพลโต ได้แก่

๒๐. Parmenides (ปาร์มินิเดส) ว่าด้วยทฤษฎีมโนคติ

๒๑. Theaetetus (เทเอเตตุส) ว่าด้วยความรู้

๒๒. Sophist (โซฟิสต์) ว่าด้วยทฤษฎีมโนคติ

๒๓. Politicus (โพลิติคัส) ว่าด้วยนักปกครองและรัฐ

๒๔. Timaeus (ตีเมอุส) ว่าด้วยปรัชญาธรรมชาติ

๒๕. Critias (ครีเตียส) ว่าด้วยการเปรียบเทียบรัฐประเภทต่าง ๆ

๒๖. Philebus (ฟีเลบัส) ว่าด้วยความสำราญและความดี

๒๗. Laws (กฎหมาย) ขยายความเรื่องอุดมรัฐ

๒๘. จดหมายฉบับที่ ๗ และ ๘ เขียนภายหลังมรณกรรมของดีออน

เราได้รู้ความหมายของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสนั้นจากงานเขียนของเพลโตซึ่งมีปรากฏดังนี้

งานเขียนของเพลโตในเรื่อง *Apology* (อะพอโลจี) ว่าด้วยคำให้การของโสกราตีส มีการกล่าวถึงความหมายของอวิชาไว้ว่า การแสร้งว่ารู้ เมื่อไม่รู้เป็นอวิชา การที่คนเราไม่รู้อะไรแล้วแสร้งว่ารู้ตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเป็นอวิชา ถ้ารู้ก็บอกว่ารู้ถือว่าไม่มีอวิชา ^{๓๔}

งานเขียนของเพลโตในหนังสือ *Laches* (ลาเชส) ว่าด้วยความกล้าหาญ มีการกล่าวถึงความหมายอวิชาไว้ดังนี้

การกระทำอย่างกล้าหาญ โดยไม่รู้ว่า อะไรคือความกล้าหาญ เป็นเพราะความไม่รู้ (อวิชา) และเป็นความตกต่ำ การเป็นคนมีคุณธรรม โดยปราศจากความคิดหรือมโนคติเกี่ยวกับคุณธรรมมีความสำคัญน้อย โสกราตีสบอกว่าถ้าไม่รู้ว่าความกล้าหาญคืออะไรแล้ว กระทำอะไรบางอย่างที่กล้าหาญออกไปก็ถือว่าเป็นอวิชา เพราะเป็นการกระทำที่ปราศจากสติปัญญา ไม่ได้ตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ เช่นเดียวกับคุณธรรม ถ้ามีคุณธรรมโดยไม่มีความรู้เกี่ยวกับคุณธรรมก็มีความสำคัญน้อย เพราะเป็นการมีคุณธรรมที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา ^{๓๕}

งานเขียนของเพลโตในหนังสือ *Protagoras* (โปรแทกอรัส) ว่าด้วยคุณธรรมคือความรู้ และการสอนคุณธรรม มีการกล่าวถึงความหมายอวิชาไว้ดังนี้

การทำผิด ที่ปราศจากความรู้ กระทำด้วยอวิชา สิ่งนั้นเป็นเรื่องสำคัญสำหรับคนชอบสำราญ จริง ๆ แล้วมันเป็นอวิชา นั่นก็หมายความว่า การทำอะไร โดยไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอวิชา ถ้ามีความรู้ก็ทำสิ่งนั้นด้วยสติปัญญา ซึ่งตรงกันข้ามกับอวิชา ^{๓๖}

งานเขียนของเพลโตในหนังสือ *Gorgias* (กอร์จียัส) ว่าด้วยนักการเมืองและความยุติธรรม มีการกล่าวถึงความหมายอวิชาไว้ดังนี้

ความไม่ยุติธรรม อวิชา และความซื่อเลาะ เป็นสิ่งคล้ายคลึงกัน โสกราตีสบอกว่าสิ่งสามนี้เป็นสิ่งคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ทั้งสามอย่างนั้นเป็นการกระทำที่ไร้สติปัญญา ดังนั้นจึงมีความคล้ายคลึงกัน ตรงกันข้ามคือความยุติธรรม ความรู้ และความกล้าหาญเป็นสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เพราะถูกกระทำด้วยสติปัญญา ^{๓๗}

งานเขียนของเพลโตในหนังสือ *Meno* (เมโน) ว่าด้วยคุณธรรมเป็นเรื่องที่สอนได้ มีการกล่าวถึงความหมายของอวิชาไว้ดังนี้ ในการสนทนาของโสกราตีสกับเมโน (*Meno* 86 b-c) โสกราตีสได้พูดว่า

^{๓๔} Plato, *Apology*, tr. by Hugh Tredennick, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 9.

^{๓๕} Plato, *Laches*, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 123.

^{๓๖} Plato, *Protagoras*, tr. by W.K.C. Guthrie, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 348.

^{๓๗} Plato, *Gorgias*, tr. by W. D. Woodheas, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 260.

ความไม่รู้ความจริงคือ อวิชา ผู้ประพาศิคมมากเพราะความไม่รู้ ความประพาศิคมมิได้เกิดจากเจตจำนงที่ชั่ว แต่เกิดจากความไม่รู้ ถ้าพวกเรารู้ดีมากขึ้น พวกเราก็ทำได้ดีมากขึ้น”^{๓๘}

งานเขียนของเพลโตที่กล่าวถึงความหมายของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสมีปรากฏอยู่ในหนังสือคือ Meno (เมโน) ว่าด้วยคุณธรรมเป็นเรื่องที่สอนได้ มีการกล่าวถึงความหมายของอวิชาไว้ดังนี้ ในการสนทนาของโสกราตีสกับเมโน โสกราตีสได้พูดว่า

คนที่ไม่รู้จักว่าอะไรคือความชั่ว พวกเขาไม่ได้ปรารถนาความชั่ว แต่พวกเขาคิดว่า มันเป็นความดี ชั่วเท็จจริง มันเป็นความชั่ว เพราะอวิชา พวกเขาจึงเข้าใจผิดว่าสิ่งเลวเป็นความดี พวกเขาปราศจากความดีอย่างชัดเจน นั่นก็แสดงว่าความไม่รู้นี้เป็นอวิชา”^{๓๙}

งานเขียนของเพลโตที่กล่าวถึงความหมายของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสมีปรากฏอยู่ในหนังสืออีกเล่มหนึ่งคือ The Republic หรือ อุดมรัฐ ซึ่งเป็นบทสนทนายระหว่างโสกราตีสกับอติแมนตุส มีกล่าวไว้ดังนี้

ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริงคือความไม่รู้ (อวิชา) การมีคบอดเพราะความไม่รู้ก็ดี การถือเอาสิ่งผิด ๆ ก็ดี ซึ่งมีอยู่ในวิญญาณของคนที่ถูกลอก เพราะความผิดพลาดที่ปรากฏเป็นคำพูดก็คือสิ่งที่ลอกแบบมาจากความผิดพลาดที่อยู่ในวิญญาณ เป็นภาพที่ปรากฏของความผิดพลาดในวิญญาณ มิใช่ความผิดพลาดแท้ ๆ”^{๔๐}

งานเขียนของเพลโตที่ได้กล่าวถึงความหมายของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสมีปรากฏอยู่ในหนังสืออีกเล่มหนึ่งคือ Phaedo (วาระสุดท้ายของโสกราตีส) ซึ่งเป็นบทสนทนายระหว่างโสกราตีสกับเฟโดขณะที่อยู่ในคุก มีกล่าวไว้ดังนี้

คนที่เกลียดคนมนุษย์เกลียดเหตุผล ทั้งสองอย่างนี้เกิดจากเหตุอย่างเดียวกัน คือ อวิชานั้นเอง ที่เกิดการเกลียดคนมนุษย์ขึ้นก็เพราะไม่รู้จักรักรมชาติของมนุษย์ และเชื่อในความเป็นมนุษย์มากเกินไป”^{๔๑}

มีท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่านได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับปรัชญาของโสกราตีสไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมความหมายของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสมาดังนี้

^{๓๘} Plato, *Meno*, tr. by W.K.C Guthrie, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 360.

^{๓๙} Ibid. pp. 360-361.

^{๔๐} ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล), *The Republic (อุดมรัฐ)*, เพลโตแต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๓.

^{๔๑} ส.ศิริลักษณ์ (ผู้แปล), *เฟโด (วาระสุดท้ายของโสกราตีส)*, เพลโตแต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑-๕๒.

ความชั่วคืออวิชา (Vice is ignorance) การทำความผิดเป็นผลผลิตของอวิชา (Wrongdoing is the product of ignorance) ^{๔๒}

อวิชา คือ สภาพะของการไม่รู้ หรือมีความรู้ที่ไม่สมบูรณ์ ความรู้ที่มีความผิดพลาด โสกราตีสเชื่อว่า คนทำผิดเพราะอวิชาเท่านั้น เพราะอวิชาเป็นภาวะที่ไม่มีความจริง ด้วยเหตุผลที่ว่า โดยปกติทั่วไปคนจะเลือกสิ่งที่ดีที่สุดเท่านั้น ถ้ารู้จักธรรมชาติของมันทั้งหมด ไม่มีการดึงดูดที่แท้จริงที่จะทำชั่ว อวิชาเป็นบ่อเกิดและเป็นพื้นฐานที่ทำให้คนกระทำการที่เป็นอันตรายอย่างไร้สติ ^{๔๓}

การเชื่อสิ่งผิด เพราะความไม่รู้ความจริง ความไม่รู้ความจริงคืออวิชา (Not to know the truth is to be ignorance) ดังนั้น ใครก็ตามประพฤติดี การทำเช่นนั้นก็เพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากเจตจำนงที่ชั่วร้าย ^{๔๔}

ความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่รู้ (อวิชา) การจะเอาชนะจิตใจคนอื่นได้อยู่ที่การรู้ลึกคืต่อกัน ^{๔๕}

เพื่อให้มองเห็นความหมายของอวิชาอย่างชัดเจนจำเป็นที่จะต้องรู้สภาวะอันตรงกันข้ามของอวิชา คือความไม่รู้ ซึ่งเป็นความชั่ว สภาวะที่ตรงกันข้ามกับอวิชาคือความรู้ โสกราตีสได้กล่าวว่าความรู้กับความดี (คุณธรรม) เป็นสิ่งเดียวกัน นั่นก็หมายความว่า ความรู้กับความดีแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะเมื่อรู้ดีก็ย่อมประพฤติดี ดังมีข้อมูลปรากฏอยู่ดังนี้

โสกราตีสได้กล่าวว่า ความรู้กับความดี คือสิ่งเดียวกัน ถ้าความดีคือสิ่งที่ทำให้วิญญาณดีเท่าที่จะเป็นไปได้ มันจำเป็นที่ต้องรู้ว่าอะไรทำให้วิญญาณดี เพราะฉะนั้น ความดีและความรู้จึงสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น โสกราตีสทำให้สองสิ่งเป็นอันเดียวกันโดยกล่าวว่า รู้ดี คือการทำดี ความชั่วคือ ความไม่มีความรู้ ความชั่วคือ อวิชา การทำความผิดเกิดจากความไม่รู้ เป็นผลผลิตของอวิชา ^{๔๖}

^{๔๒} Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy History & Problems**, (New York : Vanderbilt University, Fourth Edition, 1989), pp. 41-42.

^{๔๓} **The Sickness unto Death**, tr. By W. Lowrie (Princeton : Princeton University, 1969), p. 223.

^{๔๔} Norman Melchert, **The great Conversation: A Historical Introduction to philosophy**, (Lehigh University, 1991), p. 65.

^{๔๕} ฟีน คอกบัว, ปวงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๗.

^{๔๖} สนิท ศรีสำแดง, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสยาม, นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๐.

ความรู้ (Knowledge) และความดี (Virtue) คือสิ่งเดียวกัน ถ้าความดี คือสิ่งที่เสริมสร้าง วิญญาณให้ดี (Good) สิ่งที่ดีควรรู้เบื้องต้น ก็คือ สิ่งที่ทำให้วิญญาณดี เพราะฉะนั้นความรู้และความดี จึงสัมพันธ์กัน ความรู้ คือการทำความดี ความเลวร้ายและบาป คือการขาดความรู้ ความชั่วจึงจัดเป็น อวิชา (Ignorance) อภิสถกรรมเกิดจากอวิชา โสกราตีสมีความคิดต่างจากคนธรรมดาที่คิดว่า คน ทำชั่วเพราะรู้ว่า เป็นความชั่ว โสกราตีสกล่าวว่า คนทำความชั่วเพราะความไม่รู้ เขาคิดว่ามันเป็น ความดี ความดีของมนุษย์ คือการทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล หน้าที่ของ มนุษย์ก็คือ การปฏิบัติให้ตรงตามหลักแห่งเหตุผล เพราะเป็นสิ่งที่จะทำให้มนุษย์บรรลุความสุขที่เขา ประารถนา ความชั่ว เป็นผลผลิตของอวิชา เกิดจากผลของการประเมินค่าของวิธีการแสดงออกด้าน พฤติกรรมที่ผิด ๆ เพราะขาดความรู้ที่จะแยกแยะว่า อะไรเป็นภาพลวงตา ^{๔๗}

วิชาความรู้คือคุณธรรม (Knowledge is virtue) มนุษย์จะเป็นคนดีไม่ได้หากขาดความรู้ ความรู้ในที่นี้มิได้หมายถึงความรู้ในด้านวิชาการต่าง ๆ แต่หมายถึงความรู้ที่จำเป็นอย่างยิ่งในการ ดำรงชีวิต โสกราตีสเชื่อว่า ไม่มีใครจะประกอบกรรมชั่วทั้งที่รู้ว่าเป็นความชั่ว ในขณะที่คนเราลงมือ กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปนั้นย่อมจะต้องคิดว่าสิ่งนั้นดีที่สุดแล้ว แต่เป็นเพราะความลุ่มหลงและ อำนาจของอารมณ์ทำให้เข้าใจผิด หากคนเรากำลังอยู่ในปัญญาและคุณธรรมแล้ว เขาจะไม่ทำในสิ่งที่ เห็นว่าผิดหรือเป็นความชั่ว ทุกคนต่างก็แสวงหาความดี จึงไม่มีใครตั้งใจจะทำผิด โสกราตีสเห็นว่า ความชั่วเป็นเรื่องของอวิชาและอารมณ์ จึงพยายามสั่งสอนชาวเอเธนส์ให้พิจารณาตัวเองอยู่เสมอ ท่านกล่าวว่า " ชีวิตที่ขาดการสำรวจตัวเองนั้น อยู่ไปก็ไร้ประโยชน์ หากคุณค่ามิได้ (An unexamined life is not worth living) ^{๔๘}

ความรู้ของโสกราตีสประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับอวิชาของเขา (Knowledge of his ignorance) ^{๔๙}

การทำผิดอันเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชา คนทำผิดเพราะหลงผิดคิดว่าสิ่งที่ตนทำ เป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้วเขาจะไม่ทำผิดเลย เหตุนั้นโสกราตีสจึงกล่าวว่า " ไม่มีใครทำผิดโดยจงใจ " ^{๕๐}

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๔๘} จักรสิน พิเศษสาทร, **ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนัก พิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๖.

^{๔๙} Subrata Mukherjee, **Socrates, Great Western Political Thinker**, (Delhi : University of Delhi, 2000), p. 51.

๒.๒ ประเภทของวิชา

ประเภทของวิชาที่ปรากฏในปรัชญาของโสกราตีสนั้นมีดังนี้

ประเภทของวิชานั้นมีความไม่รู้อย่างแท้จริง และธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะมีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นหน้าที่ ความจริงคือไม่รู้ ชักนำวิญญาณของคนให้มีคบอด มองไม่เห็นตามเป็นจริง เป็นความชั่ว ชักนำไปสู่การทำชั่ว แบ่งออกเป็นความไม่รู้ ๒ อย่าง คือ^{๕๔}

๑. ไม่รู้อย่างแท้จริง (Truth) หมายถึง ความจริงที่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์ที่ไม่ใช่ธรรมชาติ

๒. ไม่รู้อย่างแท้จริงเฉพาะสิ่งนั้น ๆ เช่น ความจริงเกี่ยวกับมนุษย์ คือ ไม่รู้จักธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อไม่รู้ก็จะทำให้ประพฤติปฏิบัติผิดต่อชีวิตของมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์รู้จักใช้เหตุผลหรือความเข้าใจ ประกอบด้วยกาย และใจ ^{๕๕} ส่วนที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ก็คือจิตหรือวิญญาณ วิญญาณเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ วิญญาณเป็นผู้ควบคุมกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องดูแลเอาใจใส่วิญญาณของตน การดูแลเอาใจใส่ต่อวิญญาณของตนก็โดยการแสวงหาความรู้ ไม่ให้ถูกอวิชชาครอบงำ ^{๕๖}

ประเภทของวิชาคือมีความไม่รู้อย่างแท้จริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะมีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นหน้าที่ ความจริงคือไม่รู้ ชักนำวิญญาณทำให้มีคบอด เป็นความชั่ว นำไปสู่การทำความชั่ว คือ ไม่รู้อย่างแท้จริงของสิ่งทั้งหลายอันเป็นปรากฏการณ์ทั่วไป และไม่รู้จักธรรมชาติเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ เมื่อไม่มีความรู้ก็ทำตามความประสงค์ของความไม่รู้อย่างแท้จริง ไร้สติปัญญาที่จะมาควบคุมให้มนุษย์รู้ว่า อะไรมีประโยชน์ทั้งต่อเขาและคนอื่น เมื่อไร้สติปัญญาก็ไม่รู้ว่าชีวิตควรประพฤติอย่างไร เพราะธรรมชาติของความรู้สามารถปรับปรุงบุคลิกลักษณะทางศีลธรรมของมนุษย์ได้ ซึ่งให้เห็นว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการณ์สุภาพดีและการเจ็บป่วยทางวิญญาณ ^{๕๗}

^{๕๔} Norman Melchert, *The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy*, (Lehigh University, 1991), p. 65.

^{๕๕} สมบัติ จันทรวงษ์, *ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น บทวิเคราะห์โสกราตีส*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๒.

^{๕๖} Norman Melchert, *The Great Conversation : A Historical Introduction to Philosophy*, (Lehigh University, 1991), p. 66.

^{๕๗} Subrata Mukherjee, *Socrates, Great Western Political Thinker*, (Delhi : University of Delhi, 2000), p. 202.

คนเราเมื่อถึงวิชาอย่างอื่นหมดแล้ว พึงระลึกไว้ก่อนอื่นว่าตนเป็นผู้แสวงหาและเป็นผู้ศึกษาวิชาที่สามารถทำให้รู้และค้นพบว่า ใครบ้างที่จะให้ความรู้ความสามารถในการแยกแยะชีวิตว่าอย่างไรดี อย่างไม่เหน็ดเหนื่อย และทำให้ตนสามารถเลือกสิ่งที่ดีได้ เขาย่อมจะนำเอาสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดมาพิจารณาว่า มีผลต่อคุณธรรมของชีวิตอย่างไร ก็อาจทำให้เขารู้ผลดีผลเสีย คนที่ดำเนินชีวิตอย่างตั้งอกตั้งใจก็ย่อมจะได้ชีวิตที่ดีกว่า ไม่ได้ชีวิตที่เลว แต่โดยเหตุที่ตนมีความโง่และมีความไม่รู้ จักพอ จึงไม่ได้พิจารณาทุกสิ่งให้ดีเสียก่อน ^{๕๔}

ความชั่วเป็นอวิชา อวิชาที่โสกราตีสกล่าวถึง มันเป็นอวิชาหรือความไม่รู้เกี่ยวกับวิญญาณของตน เกี่ยวกับสิ่งที่มันนำไปสู่การทำวิญญาณให้ดีเท่าที่เป็นไปได้ ดังนั้นการทำผิดเป็นผลของแบบพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้อง มันเป็นการคาดหวังที่ไม่ถูกต้องว่า สิ่งต่าง ๆ จะก่อให้เกิดความสุข การทำผิดเป็นผลผลิตของอวิชาเท่านั้น เพราะมันถูกทำด้วยความหวังว่ามันจะทำได้ สิ่งที่ไม่สามารถทำได้ อวิชาประกอบด้วยความรู้ว่า พฤติกรรมที่ไม่แน่นอนไม่สามารถก่อให้เกิดความสุขได้ มันต้องใช้ความรู้ที่เป็นจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์เพื่อรู้สิ่งที่มันต้องการเพื่อเป็นคนมีความสุข มันต้องใช้ความรู้ที่เป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายและพฤติกรรม เพื่อรู้ว่า สิ่งเหล่านี้สามารถทำให้ความต้องการความสุขของมนุษย์สำเร็จได้ และมันต้องการความรู้เพื่อสามารถแยกความแตกต่างระหว่างสองสิ่งที่ปรากฏที่ให้ความสุขและสิ่งต่าง ๆ ที่ทำจริง ๆ

ความชั่วเป็นอวิชา ไม่มีใครตั้งใจเลือกทำลาย ทำให้เสียหรือทำลายธรรมชาติของมนุษย์ แม้ว่าเมื่อคนเลือกความเจ็บปวด เขาก็ทำมันก็ด้วยความหวังว่าความเจ็บปวดของเขาจะนำไปสู่คุณธรรม เพื่อความสำเร็จของมนุษย์ ธรรมชาติแสวงหาสภาวะที่ดีด้วยตัวมันเอง คนคิดเสมอว่า เขากำลังทำถูกต้อง แต่การกระทำของเขาที่ถูกต้องก็ขึ้นอยู่กับว่า พวกเขาทำให้กลมกลืนกับธรรมชาติที่เป็นจริงของมนุษย์หรือไม่ นี่เป็นเรื่องของความรู้ที่เป็นจริง มากไปกว่านั้น โสกราตีสเชื่อว่า โครงสร้างพื้นฐานของธรรมชาติของมนุษย์เป็นสิ่งมั่นคง เขาเชื่อว่ามีวิธีที่แน่นอนของการประพฤติ คุณค่าทางศีลธรรมที่แน่นอนเป็นสิ่งมั่นคงด้วย สิ่งนี้เป็นพื้นฐานของชัยชนะที่ยิ่งใหญ่เหนือพวกวิมตินิยมและสัมพันธนิยมของพวกโสฟิสต์ โสกราตีสได้กำหนดทิศทางว่าปรัชญาทางศีลธรรมจะทำให้ประวัติศาสตร์ของวิวัฒนาการของตะวันตกสำเร็จได้ ความคิดของเขาถูกขยายโดยเพลโต อริสโตเติลและนักบวชคริสเตียน แต่มันคงเป็นมรดกทางสติปัญญาและจริยศาสตร์ที่สำคัญ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ

^{๕๔} ปรีชา ช่างขวัญยืน (ผู้แปล), *The Republic* (อุดมรัฐ), เพลโตแต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๔๐๑-๔๐๒.

โสกราตีสเชื่อว่า การดูแลเอาใจใส่วิญญาณของมนุษย์ควรเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ของมนุษย์ โสกราตีสใช้เวลาทั้งหมดทดสอบชีวิตของเขาเองและทดสอบความคิดของชาวเอเธนส์ที่ติดตามเขา^{๕๙}

สรุป ประเภทของอวิชชาคือความไม่รู้ความจริงสูงสุด อันเป็นความจริงสากลที่ทุกคนยอมรับร่วมกันได้ มีความจริงที่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติทั่วไป เช่น ดิน ฟ้า อากาศ สภาพแวดล้อม และความจริงที่เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่ใช่ธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น และไม่รู้จักรธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย มีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้ ความจริงคือไม่รู้ มีการทำผิดเกิดขึ้นเพราะขาดปัญญาชี้นำชีวิต อวิชชาชักนำและครอบงำส่วนสำคัญที่สุดส่วนที่มนุษย์ต้องดูแลเอาใจใส่ คือจิตหรือวิญญาณ ซึ่งโสกราตีสถือว่าเป็นผู้ควบคุมกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน เขามองว่า วิญญาณเป็นตัวควบคุมบุคลิกภาพของคน อวิชชาทำให้จิตวิญญาณมีอบอด คุณธรรมซึ่งมีอยู่ในจิตวิญญาณนั้นอยู่ไม่ได้ ทำให้ไร้สติปัญญา ไม่รู้ว่าชีวิตควรประพฤติอย่างไร เป็นสาเหตุทำให้ไม่สามารถปรับปรุงบุคลิกลักษณะทางศีลธรรมของตนเองได้ ทำให้คนไม่สามารถเลือกสิ่งที่ดีได้ ไม่ได้ชีวิตที่ดี เพราะคนไม่มีสติปัญญา อวิชชาเป็นความชั่ว ชักนำไปสู่การทำชั่ว อวิชชาเป็นสถานะที่ตรงกันข้ามกับความดี และสติปัญญา อวิชชาเป็นความไม่รู้เกี่ยวกับวิญญาณของตนเอง คนมีสติปัญญาเท่านั้นจึงสามารถรู้จักตนเองและสามารถตรวจสอบตนเองได้ ทำให้รู้จักประมาณ และสามารถควบคุมตนเองได้

๒.๓ เหตุเกิดของอวิชชา

เหตุเกิดของอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสนั้น อวิชชาเกิดมาจากการขาดความรู้ (the absence of knowledge)^{๖๐} การปราศจากความรู้ หรือการไม่มีความรู้ การขาดความรู้ อวิชชาเกิดมาจากความขาดศรัทธา (Impiety) เป็นกำแพงกันอย่างแน่นหนา ความมีศรัทธาก็คือการคิดดังเช่นเราทำการคิดกับการกระทำเหมือนกัน^{๖๑} อวิชชาเกิดมาจากการสังเกตหรือการคิดโดยไม่รอบคอบ (Incomplete notion) การขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแยกกาย การขาดความรู้นั้นถ้าเป็นความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ การรู้จักตนเอง (self-knowledge) เพราะมนุษย์ไม่สามารถ

^{๕๙} Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy History & Problems**, (New York : Vanderbilt University, Fourth Edition, 1989), p. 42.

^{๖๐} Ibid. p. 42.

^{๖๑} Plato, **Euthyphro**, tr. by Hugh Tredennick, (New Jersey : Princeton University, 1978), p. 169.

ดำเนินชีวิตที่ดีได้ถ้าขาดความรู้เกี่ยวกับตนเอง การขาดความรู้เกี่ยวกับตนเองหรือขาดความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้ไม่สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง^{๒๒} โสกราตีสบอกว่า การทำความผิดทั้งหมดเกิดมาจากความไม่รู้ (All wrongdoing is due to Ignorance) อวิชชาจึงเกิดจากการไม่มีความรู้หรือการปราศจากความรู้ ข้อสมมติฐานนี้สอดคล้องกับคำอ้างที่ว่า ความดีคือความรู้ (Excellence is knowledge)

โสกราตีสถือว่า ทุกคนทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเชื่อว่า สิ่งที่พวกเขาทำนั้นดี หรือก่อให้เกิดผลดีเสมอ ไม่มีใครตั้งใจทำสิ่งที่ตนเชื่อว่าเป็นความชั่ว ถ้าสิ่งที่พวกเราทำเป็นความชั่ว แต่พวกเราทำดังนั้น ก็เพราะว่าความเชื่อของพวกเราไม่ได้รับการบอกกล่าวอย่างเหมาะสม พวกเราเชื่อว่าเป็นความดี แต่ในข้อเท็จจริงมันเป็นความชั่ว นั่นเป็นความเชื่อที่ผิด การเชื่อสิ่งผิด เพราะความไม่รู้ความจริง ความไม่รู้ความจริงคืออวิชชา (Not to know the truth is to be ignorance) ดังนั้น ใครก็ตามประพฤติดี ทำเช่นนั้นก็เพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากเจตจำนงที่ชั่วร้าย ถ้าพวกเรารู้ดีมากขึ้น พวกเราจะทำดีมากขึ้น (If we know better, we would do better) แต่แนวคิดนี้มีหลายคนโต้แย้งโสกราตีส เขาบอกว่า มีคนทำผิดทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ก็มี ขอให้ดูที่โสกราตีสได้สนทนากับยูริพิเตส ฮิปโปลิตัส (Euripides Hippolytus) ว่า " คนอื่น ๆ ให้ค่าความสำเร็จเหนือคุณธรรม " คือ เห็นคุณธรรมสำคัญน้อยกว่า คำนี้ เฟดรา (Phaedra) ได้แสดงความเห็นแย้งโสกราตีส เขาพูดว่า บางครั้งพวกเรารู้ดีแล้วทำและทำมันล้มเหลว บางครั้งยูริพิเตสได้เขียนบทละครนี้และใส่คำพูดไปในปากของเฟดรา นี่เป็นส่วนหนึ่งของการโต้แย้งที่กำลังเกิดขึ้น โสกราตีสไม่เห็นด้วย เขาเชื่อว่ามันเป็นไปไม่ได้ที่เข้าใจความดีอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนแล้วจะไม่ทำความดี มิใช่เพราะความขี้เกียจหรือความสำราญ สำหรับมนุษย์ความดีคือความรู้ ทศนะนี้เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการปฏิบัติของโสกราตีส

โสกราตีสไม่ใช่นักเทศน์ที่ชักชวนให้สาวกของเขาดำรงชีวิตอยู่กับสิ่งที่พวกเขารู้ว่าเป็นความดี เขาเป็นผู้อยากรู้อยากเห็นที่พยายามค้นหาว่าความดีของมนุษย์คืออะไร เขามีสมมติฐานว่าทุกคนทำสิ่งที่พวกเขารู้ดีที่สุดอย่างอัตโนมัติ ถ้าคนสามารถเข้าใจได้ว่าความดีของมนุษย์ประกอบด้วยอะไร พฤติกรรมที่เหมาะสมก็จะตามมา พวกเขาจะทำสิ่งที่พวกเขารู้ให้ดีที่สุด ทศนะนี้ดูเหมือน

^{๒๒} Norman Melchert, *The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy*,

(Lehigh University, 1991), p. 66.

ว่าคนจำนวนมากเข้าใจผิด มิใช่เพียงยูริพิเคสเท่านั้นที่ไม่เห็นด้วย คนอื่น ๆ เช่น อริสโตเติล เซนต์ปอล และเซนต้ออกัสตินก็ไม่เห็นด้วยเหมือนกัน^{๖๓}

โสกราตีสพูดว่า คนบางคนเห็นความชั่วเป็นความดี ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าชั่ว ก็ยังปรารถนาความชั่วอยู่อีก คนพวกนี้ไม่รู้สภาพความชั่วและไม่ปรารถนาความชั่ว เป็นแต่คิดว่านั่นเป็นความดี โดยที่ตามเป็นจริงแล้ว สิ่งนั้นเป็นความชั่วอีกต่างหาก เพราะความโง่ทำให้คนหลงเอาความชั่วว่าเป็นความดี โดยแท้ที่จริงแล้ว เขาปรารถนาความดีต่างหาก^{๖๔}

สิ่งที่สำคัญที่สุดของทุกคนก็คือ การดูแลวิญญาณของตน มิใช่ร่างกาย แต่เป็นความรู้ในวิญญาณ (Soul) ไปสู่การกระทำทุกอย่างซึ่งเปิดเผยว่าบุคคลนั้นเป็นอะไร โสกราตีสได้พิสูจน์ตนเองกับวิญญาณของเขา เหตุผลก็คือทำหน้าที่ที่สำคัญให้ดีที่สุด คนต้องดูแลวิญญาณ และในที่สุดแล้วไม่มีอะไรที่สำคัญมากไปกว่าการรู้จักตนเอง เหมือนกับคนทำรองเท้าไม่สามารถทำรองเท้าให้ได้ดี ถ้าไม่เข้าใจวัสดุสิ่งของของเขา คุณไม่สามารถสร้างชีวิตที่ดีได้ ถ้าคุณไม่รู้จักตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกเราจำเป็นต้องรู้สิ่งที่พวกเรารู้ และสิ่งที่พวกเราไม่ได้รู้ เพื่อว่าพวกเราสามารถกระทำอย่างฉลาดและไม่ใช่ว่าอย่างโง่เขลา สำหรับความโง่เขลาเป็นพฤติกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเห็นผิด (False opinions) ดังที่คุณเห็น สิ่งนี้เกี่ยวข้องกับวิญญาณที่ปลุกใจ(คลใจ)การปฏิบัติของโสกราตีส มันเป็นงานเกี่ยวกับการรู้จักตนเองที่เขาได้ถามคนร่วมสมัยของเขาเพื่อประโยชน์ของพวกเขาและของเขา หนึ่งในภายิตสองอย่างที่ว่า Delphic Oracle อาจเป็นภายิตสำหรับชีวิตตนเองของโสกราตีสและการฝึกอย่างดี " รู้จักตัวท่านเอง " (Know thyself)^{๖๕} การรู้จักตนเองเป็นแก่นสารของการรู้จักประมาณ การรู้จักตนเองและเป็นคนรู้จักประมาณ เป็นสิ่งเดียวกัน การรู้จักประมาณคือการรู้จักตนเอง การรู้จักประมาณหรือสติปัญญา เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง เป็นศาสตร์ เป็นศาสตร์เกี่ยวกับสุขภาพ^{๖๖}

สรุป เหตุเกิดวิชา วิชาเกิดมาจากการขาดความรู้ การปราศจากความรู้ หรือการไม่มีความรู้ โดยเฉพาะการขาดความรู้ที่จะเข้าใจความดีและความชั่ว ขาดความรู้ที่ทำให้คนทำอย่างถูก

^{๖๓} Norman Melchert, **The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy**, (Lehigh University, 1991), p. 65.

^{๖๔} ศ. ศิวรักษ์ (ผู้แปล), เมโน เปลโต้แต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔.

^{๖๕} Norman Melchert, **The Great Conversation: A Historical Introduction to Philosophy**, (Lehigh University, 1991), p. 66.

^{๖๖} Plato, **Charmides**, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), pp. 110 - 111.

ต้องและมีความสุข มิใช่ความรู้เกี่ยวกับศาสตร์ทั้งปวง แต่เป็นศาสตร์เดียวเท่านั้น คือศาสตร์แห่งความดีและความชั่ว ศาสตร์ที่ไม่ใช่สติปัญญาหรือการรู้จักประมาณเป็นศาสตร์ของผลประโยชน์ของมนุษย์ มิใช่ศาสตร์แห่งศาสตร์อื่น ๆ ศาสตร์แห่งอวิชา แต่เป็นศาสตร์แห่งความดีและความชั่ว^{๒๓} นอกจากนี้วิชายังเกิดเพราะไม่มีศรัทธา การไม่สังเกตหรือไม่คิดโดยรอบคอบ และการไม่ใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแยกกาย ซึ่งการตรวจสอบนี้มนุษย์สามารถทำได้และเป็นสิ่งที่ดีที่สุด สติปัญญาอย่างเดียวนั้นเป็นศาสตร์ของศาสตร์อื่นและของตัวเอง คนฉลาดหรือรู้จักตนเองเท่านั้นที่จะรู้จักตนเองและสามารถตรวจสอบตนเองได้ และตรวจสอบสิ่งที่เขารู้หรือไม่รู้ได้ และเห็นสิ่งที่คนอื่นรู้และคิดว่าพวกเขารู้และรู้จริง ๆ และเห็นสิ่งที่พวกเขาไม่รู้และคิดว่าพวกเขารู้ ไม่มีคนอื่น ๆ จะสามารถทำสิ่งนี้ได้ นี่คือนิยามของสติปัญญา การรู้จักประมาณและการรู้จักตนเอง สำหรับคนที่รู้สิ่งที่เขารู้และสิ่งที่พวกเขาไม่รู้^{๒๔}

๒.๕ อิทธิพลของอวิชา

โสกราตีสเชื่อว่าอวิชาทำให้คนประพฤติปฏิบัติผิด ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่รู้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมืดบอด ครอบงำวิญญาณ ความหลงงมงายที่มีอยู่ในวิญญาณอันทำให้ไม่เห็นความจริง การถูกหลอกลวงที่ดี การมืดบอดเพราะความไม่รู้ที่ดี การถือเอาสิ่งผิด ๆ ก็ดี ล้วนเป็นสิ่งที่อันตรายไม่ปรารถนา^{๒๕} อวิชาเป็นความชั่วเมื่อเกิดขึ้นในวิญญาณแล้วจะทำให้เสื่อมเสียจนถึงตาย อวิชาชักนำวิญญาณ ทั้งที่ควรถูกชักนำโดยสติปัญญา หรือความรู้ โสกราตีสพูดว่า ภายในของคนเป็นที่ตั้งของพฤติกรรม โสกราตีสได้สร้างมโนทัศน์เรื่องวิญญาณขึ้นมา วิญญาณเป็นความสามารถของสติปัญญาและอุปนิสัย เป็นบุคลิกภาพ วิญญาณนี้อยู่ภายในตัวของเรา อยู่ในคุณธรรมที่ถูกเรียกว่าฉลาดหรือโง่ ดีหรือชั่ว วิญญาณจึงเป็นโครงสร้างของบุคลิกภาพ วิญญาณจึงมีอิทธิพลโดยตรงและควบคุมความประพฤติ

ดังนั้นคนควรดูแลวิญญาณของตนเอง เพื่อทำวิญญาณให้ดีเท่าที่จะเป็นไปได้ คนที่ดูแลวิญญาณของตนเองอย่างเหมาะสมจะประพฤติตามคุณค่าทางศีลธรรมที่เป็นจริงของเขา คนสามารถเข้าถึงความรู้ที่แน่นอนและเชื่อถือได้ และความรู้ก็จะเป็นพื้นฐานที่เหมาะสมของศีลธรรม คุณธรรม

^{๒๓} Plato, *Charmides*, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 120.

^{๒๔} Ibid. pp. 112-113.

^{๒๕} ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล), *The Republic* (อุดมรัฐ), เพลโตแต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๓.

เป็นสิ่งที่มียู่ในวิญญาณและมีประโยชน์ เป็นสติปัญญา มันมีประโยชน์โดยเจตนาใจ ของปัญญา และเป็นอันตรายได้ โดยความไม่เข้าใจ ดังนั้นสิ่งที่จำเป็นอันดับแรกที่จะต้องรู้ก็คืออะไรทำให้วิญญาณดี โสกราตีสพูดว่าความดีและคุณธรรมสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โสกราตีสเชื่อว่าผู้ชำนาญในความดีของมนุษย์ก็ต้องรู้ธรรมชาติของมนุษย์ว่ามีหน้าที่อะไร ความดีประกอบด้วยอะไร ความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อความดีของมนุษย์และเพื่อก่อให้เกิดความดี คุณธรรมมีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ขึ้นอยู่กับว่าถูกใช้อย่างไร และสามารถถูกใช้อย่างไร ๆ ได้ คุณธรรมหากปราศจากความเข้าใจก็จะเป็นอันตราย เมื่อมีความเข้าใจก็จะเป็นประโยชน์ วิญญาณถ้าถูกควบคุมด้วยปัญญาก็จะจบลงด้วยความสุข ถ้าถูกควบคุมด้วยความไม่รู้ (อวิชา) มันก็จะจบลงด้วยความทุกข์ นี่เป็นอิทธิพลของอวิชา ความดีของมนุษย์คือปัญญาหรือความรู้^{๙๐}

โสกราตีสพูดว่า วิญญาณมีงานชนิดหนึ่งที่ไม่มีสิ่งอื่นในโลกนี้ทำได้ เช่น จัดการปกครอง ตั้งใจ และอื่น ๆ ชีวิตเป็นหน้าที่ของวิญญาณ ความดีของวิญญาณมีอยู่ วิญญาณจะทำงานของคนไม่สำเร็จถ้าขาดความดีของวิญญาณ วิญญาณที่เลวร้ายจะควบคุมและจัดการสิ่งต่าง ๆ ได้ไม่ดี ส่วนวิญญาณที่ดีจะทำสิ่งเหล่านี้ได้ดีทั้งหมด ความดีของวิญญาณคือความเที่ยงธรรม ส่วนความเลวคือความไม่เที่ยงธรรม วิญญาณที่เที่ยงธรรมและคนที่เที่ยงธรรมก็จะมีชีวิตที่ดี ส่วนที่ไม่เที่ยงธรรมจะมีชีวิตที่ไม่ดี^{๙๑}

โสกราตีสพูดว่า ทุกสิ่งที่จิตมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องหรือเกี่ยวพันด้วยนั้น จะนำไปสู่ความสุข เมื่อสติปัญญาเป็นหัวหน้า แต่จะเป็นการตรงกันข้าม ถ้าความโง่เขลาลำนำไป กุศลธรรมเป็นส่วนที่สำคัญอันเกิดจากจิต และจะต้องให้คุณเสมอไปด้วย เป็นตัวสติปัญญานั้นเอง เพราะคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิตนั้น โดยตัวมันเอง หาได้ให้โทษหรือให้คุณไม่ จะให้คุณหรือให้โทษ ก็ต่อเมื่อมีสติปัญญาหรืออวิชามาประกอบอยู่ด้วยต่างหาก กุศลธรรม อันเป็นสิ่งที่ให้คุณ ย่อมเป็นสติปัญญาชนิดหนึ่ง ความรวยบางครั้งก็ดี บางครั้งก็มีผลร้าย ถ้ามีสติปัญญาเข้ามาควบคุมแรงกระตุ้นที่คอยปรารถนา ผลก็จะเป็นคุณ ฉะนั้น ถ้าจิตรู้จักใช้วัตถุเหล่านี้ และรู้จักควบคุมอย่างถูกต้อง ก็จะให้ผลดี ถ้าใช้ผิด ก็จะให้ผลร้าย ถ้าผลได้ในทางวัตถุธรรมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของจิตใจ ถ้าจะให้วัตถุนั้น ๆ เป็นผลได้ที่ดี

^{๙๐} Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy History & Problems**, (New York : Vanderbilt University, Fourth Edition, 1989), p. 37.

^{๙๑} ปรีชา ช้างขวัญอิน (ผู้แปล), **The Republic (อุดมรัฐ)**, เพลโต้แตง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๖๕.

ก็อยู่ที่จิตมีสติปัญญา กุศลธรรมนั้น จะโดยส่วนย่อยหรือโดยส่วนรวม ก็คือสติปัญญานั้นเอง”^{๗๒} สติปัญญานั้นถูกมองว่าเป็นความรู้ของความรู้ มีประโยชน์ ผู้ครอบครองความรู้นั้นจะเรียนอะไรก็ตาม เขาก็เรียนได้อย่างง่ายดาย และทุกอย่างต้องชัดเจนต่อเขา เพราะวัตถุประสงค์ทั่ว ๆ ไป ของความรู้ เขาเห็นศาสตร์และสิ่งนี้จะสามารถทำให้เขาทดสอบความรู้ที่คนมีว่าเรารู้อะไรด้วยตนเอง สติปัญญาเป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่พวกเรารู้และไม่รู้ สติปัญญาปกครองบ้านเมืองจะเป็นสิ่งที่มีผลกำไรมากที่สุด^{๗๓}

สรุป อิทธิพลของอวิชา อวิชาทำให้คนประพฤติปฏิบัติผิด ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่รู้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมีคบอด ครอบงำวิญญาน อวิชาเป็นความชั่วเมื่อเกิดขึ้นในวิญญานแล้วจะครอบงำวิญญาน วิญญานไม่ได้ถูกชักนำโดยสติปัญญา หรือความรู้ วิญญานเป็นความสามารถของสติปัญญาและอุปนิสัย วิญญานเป็นโครงสร้างของบุคลิกภาพ กิจกรรมของวิญญานก็คือรู้และมีอิทธิพลโดยตรงและควบคุมความประพฤติประจำวันของคนคนที่ดูแลวิญญานของตนอย่างเหมาะสมจะประพฤติตามความรู้ตามคุณค่าทางศีลธรรมที่เป็นจริงของเขา วิญญานสามารถเข้าถึงได้โดยการใช้พลังอำนาจของวิญญานเพื่อรู้ คุณธรรมเป็นสิ่งหนึ่งในวิญญาน และมีประโยชน์ มันเป็นสติปัญญา เพราะโดยตัวมันเองทุกสิ่งทั้งหมดเกี่ยวกับวิญญาน แต่มันกลายเป็นสิ่งมีประโยชน์หรืออันตรายได้โดยเงื่อนไขของสติปัญญาหรือความไม่เข้าใจ ความรู้และคุณธรรมเป็นสิ่งที่เดียวกัน คุณธรรมต้องทำพร้อมกับการทำวิญญานให้ดีเท่าที่จะเป็นไปได้ ความดีและคุณธรรม ความดีของมนุษย์โสกราตีสเห็นว่าเป็นบางสิ่งที่เป็นประโยชน์ สิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง เมื่อคนไม่มีปัญญา ประมาท ปราศจากความเข้าใจ ก็ได้รับอันตราย เมื่อมีความเข้าใจเขาก็จะได้รับประโยชน์ แต่ถ้าไม่มีความเข้าใจ พวกมันก็เป็นอันตราย ทุกอย่างวิญญานรองรับและมีความอดทน ถ้าสิ่งต่าง ๆ ถูกควบคุมด้วยปัญญา ก็จะจบลงด้วยความสุข แต่ถ้าถูกควบคุมด้วยความไม่รู้ (อวิชา) มันจะจบลงด้วยผลตรงกันข้าม นั่นคือความทุกข์ นี่คือนิทธิพลของอวิชา คุณธรรมคือบางสิ่งที่อยู่ในวิญญาน มันต้องเป็นประโยชน์และมันต้องเป็นความรู้

^{๗๒} ศ. ศิวรักษ์ (ผู้แปล), เมโน เปลโต้แต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๔๔-๔๕.

^{๗๓} Plato, *Charmides*, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 118.

๒.๕ การกำจัดอวิชา

แนวคิดทางปรัชญาของโสกราตีสเกี่ยวกับการกำจัดอวิชา

๑. แสวงหาความรู้ที่แท้จริง อันเป็นความจริงสากล (Seeking Universal truths)

โสกราตีสบอกว่า ความรู้เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด อวิชาเป็นสิ่งที่น่าละอายมากที่สุด^{๗๔} พยายามค้นหาพื้นฐานสำหรับชีวิตที่ดี กำหนดวิธีการเข้าถึงความจริง คือ เชื่อมความรู้กับการปฏิบัติ เข้าด้วยกัน ใช้แนวทางที่โสกราตีสให้เหตุผลว่า การรู้ดีคือการทำดี นั่นคือความรู้คือความดี ปรับปรุง สังคมและศีลธรรมให้ดีขึ้น ลดความเห็นแก่ตัวลง สนใจเรื่องความจริงแท้ โดยอาศัยปัญญาความคิด อย่างสุขุมรอบคอบ การจะครองชีวิตให้เป็นสุขโดยสมบูรณ์ได้นั้น บุคคลพึงแสวงหาความรู้ที่แท้จริงเสียก่อน แสวงหาความรู้เป็นฐานรองรับความประพฤติ คนที่มีความรู้ทุกคนจะเป็นคนประพฤติ ดี คนจะประพฤติดีได้ เพราะเขามีความรู้ ความรู้กับความประพฤติแยกกันไม่ออก คนที่รู้ผิดชอบชั่ว คีย่อมจะทำความดี เป็นไปไม่ได้ที่คนรู้ว่าความดีคืออะไรแล้วยังฝืนทำความชั่ว การทำผิดจึงเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชา คนทำผิดเพราะหลงคิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้ว เขาจะไม่ทำผิดเลย^{๗๕}

ในการกำจัดอวิชานั้น โสกราตีสได้กล่าวไว้มีปรากฏในหนังสือของเพลโตคือ The Republic ว่า ในวิถีไปสู่ความดี นั่นคือการศึกษาศาखाวิชาที่ฝึกให้เข้าใจความดีสูงสุด

วิชาแรกได้แก่เลขคณิต ซึ่งในขั้นพื้นฐานเป็นประโยชน์แก่การค้า มีประโยชน์แก่การทหาร แม้จะต้องคำนวณกำลังของตนจัดทัพกับกำลังข้าศึก เลขคณิตช่วยให้เกิดความเข้าใจทางปัญญาได้ ความเข้าใจทางปัญญาให้ความรู้ที่แท้ วิธีนี้จะเป็นการเตรียมตัวเพื่อเข้าใจนามธรรม สมบูรณ์ได้แก่ ความดี

วิชาต่อไปคือเรขาคณิตพื้นที่และเลขาคณิตรูปทรง วิชาทั้งสองนี้ถือว่าทำให้เกิดปัญญา

วิชาต่อไปคือดาราศาสตร์ ทำให้รู้วันเดือน ปี ฤดูกาล โสกราตีสบอกว่าดาราศาสตร์ดูอย่างเดียวน่าสนใจมุ่งหมายของดาราศาสตร์แต่ต้องให้เข้าใจปัญหาทางดาราศาสตร์ด้วยเหตุผล

วิชาเกี่ยวกับความกลมกลืนคือดนตรี แต่ไม่ตัดสินโดยใช้แต่เพียงหูฟังเอาเท่านั้น ต้องใช้เหตุผลพิจารณาเกี่ยวกับความกลมกลืนด้วย

^{๗๔} Plato, *Gorgias*, tr. by W.D. Woodhead, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 254.

^{๗๕} จักรสิน พิเศษสาทร, *ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๓.

คณิตศาสตร์จะช่วยให้มีโอกาสเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ แต่ก็มีได้หมายความว่าผู้เชี่ยวชาญคณิตศาสตร์จะมีความรู้เกี่ยวกับความดี โสกราตีสเห็นว่าต้องมีวิชาเฉพาะที่จะเข้าถึงความรู้ชนิดนั้นได้^{๓๖}

โสกราตีสบอกว่า เหตุผลเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ เหตุผลช่วยให้ค้นพบมโนภาพ ความรู้ทุกอย่างเป็นความรู้ที่ได้มาจากมโนภาพ มโนภาพคือการรู้จักสิ่งสากลที่ทุกคนยอมรับ การรู้จักมโนภาพของสิ่งทั้งหลาย โดยอาศัยกรรมวิธีของการสร้างคำจำกัดความ

วิธีการแสวงหาความจริงสากล

วิธีการของโสกราตีส คือ การสนทนาที่ดำเนินไปสู่คำตอบของปัญหาที่กำลังอภิปรายกัน โดยมีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่า “ วิชาวิธี ” (Dialectic) ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือ^{๓๗}

๑) สงสัย (Sceptical) เริ่มต้นด้วยการสงสัย โดยโสกราตีสจะยกข้อสงสัยที่สนทนาว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่โสกราตีสเองก็ใคร่รู้ด้วยพอดี

๒) สนทนา (Conversational) ตั้งปัญหาให้คู่สนทนาตอบเช่นเดียวกับปุจฉา-วิสัชนา หากำจำกัดความของหัวข้อที่สนทนากัน

๓) หาคำจำกัดความ (Definition) หาคำจำกัดความที่ถูกต้อง

๔) อุปนัย (Inductive) สร้างคำจำกัดความเริ่มจากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล

๕) นิรนัย (Deductive) คำจำกัดความที่ผู้เสนอมายจะถูกพิสูจน์โดยการนำไปเป็นมาตรการวัดสิ่งเฉพาะต่าง ๆ ว่ามีลักษณะร่วมกับลักษณะที่ระบุไว้ในคำจำกัดความนั้นหรือไม่

โสกราตีสต้องการให้คนตื่นจากอวิชชา หันมาศึกษาความหมายของชีวิตและสังคม เพื่อจะได้ยึดเป็นหลักในการดำเนินชีวิตสืบไป ทุกคนต้องรู้จักตนเองก่อน ไม่ลุ่มหลงในความเชื่อที่งมงาย ไร้เหตุผล มีอิสระที่จะคิดหรือประกอบพิธีกรรม โดยอาศัยความรู้ที่ถูกต้อง ต้องรู้ว่า อะไรถูก อะไรผิด อะไรดี อะไรชั่ว ต้องอาศัยความคิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบ การทำดีย่อมเกิดจากความคิดที่ดี และความคิดที่ดีย่อมเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นสมุฏฐาน การสอนของโสกราตีสมีความมุ่งหมาย ๒ ประการ คือ

^{๓๖} ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล), **The Republic** (อุดมรัฐ), เพลโต้แต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๖.

^{๓๗} Vatsyayan Kendar Nath Ram Nath, **History of Western Philosophy**, (New Delhi : Meerut University, 1970), pp. 10-12.

ก) ต้องการให้คนเข้าใจความจริงว่า ความรู้จริงนั้นเป็นรากฐานแห่งการประพฤติดชอบ และความประพฤติดชอบเป็นรากฐานของความดี

ข) ความรู้จริงจะต้องเกิดขึ้นในใจของตนเอง เห็นจริง รู้จริงด้วยตนเอง ^{๔๔}

โสกราตีสได้กล่าวถึงตัวตน (Self) และวิญญาณไว้ว่า ขอให้ท่านทั้งหลายเลิกสนใจในเรื่องรูปร่างหน้าตา ข้าวของเงินทอง หรือวัตถุ หันมาสนใจวิญญาณของท่านเอง พยายามทำวิญญาณให้ดีที่สุด วิญญาณในที่นี้หมายถึงปัญญาและจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบ ซึ่งเป็นเรื่องตัวของเรา หรือตัวตนที่แท้จริง ตัวตนมิได้หมายถึงร่างกายของมนุษย์ แต่หมายถึงปัญญา ซึ่งสามารถพัฒนาให้ถึงขั้นสูงสุดได้ ใครก็ตามต้องการเอาใจใส่ตัวตน จะต้องรู้เสียก่อนว่า ตัวตนคืออะไร ตัวตนคือปัญญา สิ่งที่ปัญญาต้องการมิใช่ชื่อเสียง เงินทอง แต่เป็นความรู้ การเอาใจใส่ต่อตัวตน จึงหมายถึงการแสวงหาความรู้ และการใช้เหตุผลในการดำรงชีวิต คนที่มีปัญญาย่อมพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ จึงจะเรียกได้ว่า เป็นคนเจริญ คนที่มีปัญญาสูงย่อมจะละเว้นความชั่วเสมอ แม้จะต้องอยู่ในสังคม แต่ถ้าคนมีเหตุผลก็ย่อมแยกแยะว่าสิ่งไหนดีสิ่งไหนชั่ว

วิธีการของโสกราตีสให้ข้อคิดทางการศึกษา ๓ ประการคือ

๑) ความรู้ย่อมมีคุณค่าในการชักนำมนุษย์

๒) การแสวงหาความรู้ และปัญญาย่อมกระทำได้ด้วยการสนทนาซักถามและไตร่ตรองหาความจริง

๓) การศึกษาย่อมมีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมปัญญา ความคิดใคร่ครวญ มิใช่เพียงเพื่อให้เกิดความรู้เท่านั้น ^{๔๕}

ในทัศนะของโสกราตีสนั้น " การปรับปรุงจิตใจ " เกิดจากการเพิ่มความรู้ การเข้าใจความรู้และการเข้าใจใกล้ความเฉลียวฉลาดจะทำให้บุคคลเปรียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม อย่างไรก็ตามมนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องตาย ดังนั้นจึงไม่มีใครที่เปรียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม โสกราตีสเชื่อว่า ทุกคนพยายามทำในสิ่งที่ตนเองเห็นว่าดีและไม่มีคนไหนที่ทำความชั่วด้วยความสมัครใจ สิ่งที่มีมนุษย์กระทำว่าดีนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ดีมาก่อน เพราะว่าความดีที่สมบูรณ์และดีจริง ๆ ในโลกนี้ไม่มีเลย สิ่งที่มีมนุษย์ว่าดีนั้นยังมีความไม่ดีซ่อนอยู่ เรายังไม่ฉลาดและยังไม่รู้ การผิดพลาดในสิ่งที่เรากระทำ มนุษย์อาจผิดพลาดได้ มนุษย์มีความตั้งใจจะเป็นคนดี แต่เขาล้มเหลว เพราะว่า เขาไม่รู้ความดีที่แท้จริงคืออะไร การปรับปรุงมนุษย์เกิดจากที่มนุษย์รู้จักผิดพลาด การปรับปรุงการพัฒนาตนเองจะไม่

^{๔๔} จักรสิน พิเศษสาทร, ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

เกิดขึ้นหากมนุษย์ไม่รู้จักผิดพลาด ความรู้ที่นักปรัชญาแสวงหาควรเป็นความรู้เกี่ยวกับมนุษย์และหน้าที่มนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถนำความรู้เหล่านี้ไปปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้นได้^{๔๐}

๒. การรู้จักตนเอง (Know thyself)

โสกราตีสบอกว่า ให้รู้จักตนเอง หากเราไม่รู้จักตนเอง เราจะไปรู้จักคนอื่น ๆ และสิ่งอื่น ๆ ได้อย่างไร ถ้าตัวเรายังไม่เข้าใจแล้วจะเข้าใจคนอื่น ๆ ได้อย่างไร สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การดูแลวิญญาณของตน ไม่มีอะไรสำคัญมากไปกว่าการรู้ตนเอง เราไม่สามารถสร้างชีวิตที่ดีได้ถ้าไม่รู้จักตนเอง^{๔๑} การรู้จักตนเองเป็นแก่นสารของการรู้จักประมาณ การรู้จักตนเองและการเป็นคนรู้จักประมาณเป็นสิ่งเดียวกัน การรู้จักประมาณคือการรู้จักตนเอง การรู้จักตนเองหรือสติปัญญา เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง เป็นศาสตร์ เป็นศาสตร์เกี่ยวกับสุขภาพ^{๔๒}

๓. การทำความดีด้วยปัญญา (Do goodness wisely)

โสกราตีสบอกว่า ความดีนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ คนจะเป็นคนดีได้ จะทำความดีได้ก็ต้องทำความดีบนมูลฐานแห่งความรู้ หมายความว่า การทำความดีก็ต้องทำความดีที่ประกอบด้วยปัญญา มิใช่ทำความดีตามเขา ไม่ได้ใช้ปัญญาเข้าประกอบ ถ้าทำความดีโดยไม่ประกอบด้วยปัญญาอาจกลายเป็นความเสียหายได้ ความดีที่ทำด้วยความรู้ใช้สติปัญญาจึงจะเป็นความดีที่แท้ ความชั่วร้ายเป็นรากฐานแห่งความโง่เขลาทั้งปวง คนถ้าหากมีความชั่วร้ายก็หมายความว่าเป็นการทำให้คนมีความโง่ ถึงฉลาดก็เป็นการฉลาดอย่างโง่ ๆ ไม่ถือว่าเป็นความฉลาดแท้ เพราะความฉลาดในทัศนะของโสกราตีสนั่นถือว่าเป็นความฉลาดที่ประกอบด้วยปัญญาเท่านั้น

โสกราตีสสั่งสอนเด็กหนุ่ม ๆ สาว ๆ เพื่อให้เป็นคนมีเหตุผล คือทำให้เป็นคนจริง ๆ เพราะคนเราถ้าไม่มีปัญญาไม่มีเหตุผลก็ย่อมเชื่อว่ายังเป็นคนไม่สมบูรณ์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ มีจิตใจสูง คือ เป็นสัตว์ที่ได้รับการฝึกฝนในด้านสติปัญญาและในด้านการรู้จักใช้เหตุผล เพราะว่าถ้ามนุษย์มีเพียงแต่ปัญญาอย่างเดียวก็ไม่แตกต่างจากสัตว์อื่น ๆ เพราะสัตว์ทั้งหลายก็มีปัญญา เช่น แมลงมูมมันก็มีปัญญาจะชักใย นกกระจาบมันก็มีปัญญาในการที่จะทำรัง ปลาของมันก็มี

^{๔๐} วิจิต คารมย์, ดร., นับตั้งแต่โสกราตีส, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑.

^{๔๑} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒๖.

^{๔๒} Plato, *Charmides*, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), pp. 110 -111.

ปัญญาในการที่จะทำจอมปลวก ผึ้งมีปัญญาในการทำรังผึ้งทำน้ำหวาน ถ้ามนุษย์มีแต่เพียงปัญญาเท่านั้น ก็จะไม่ต่างจากสัตว์ทั้งหลาย มนุษย์ยังเป็นสัตว์มีเหตุผลด้วย สามารถใช้เหตุผลนั้นให้เป็นประโยชน์ เพราะคนนี้ถ้ามีปัญญาแต่บางครั้งอาจจะไม่มีเหตุผล แต่คนเราถ้ามีเหตุผลคนนั้นจะต้องมีปัญญาคด้วย^{๔๓}

โสกราตีสบอกว่า สติปัญญาที่ทำให้กล้าหาญและควบคุมตนเองได้ และมีความซื่อตรง เป็นความบริสุทธิ์ชนิดหนึ่งจากอารมณ์ สติปัญญาตัวมันเองเป็นความบริสุทธิ์ชนิดหนึ่ง ผู้ที่มีจิตที่ไม่เห็นแก่จะนอนอยู่ในหนองบึง แต่ผู้ที่มีจิตเห็นแก่แล้วจะอยู่ท่ามกลางพระเป็นเจ้า ^{๔๔}

โสกราตีสบอกว่า ความดีเป็นยาสำหรับความชั่ว และความชั่วเป็นเชื้อโรค แต่เมื่อไม่มีเชื้อโรคก็จะมี ความดี ไม่ต้องการยา มันเป็นธรรมชาติของความดี ^{๔๕}

โสกราตีสได้พูดว่า ความดีหมายถึง สติปัญญา สุขภาพและความร่ำรวย ความชั่วเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ^{๔๖}

ทฤษฎีทางศีลธรรมของโสกราตีสเป็นภาคปฏิบัติ การทำความดีสำคัญกว่าหลักการที่ดี หลักการทางศีลธรรมต้องเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ โสกราตีสพยายามถือนายกลางระหว่างที่สุดโด่งทั้งสอง เขาเห็นว่าบริบททางสังคมและส่วนบุคคลมีบทบาทในการตัดสินใจความประพฤติทางศีลธรรมที่มีความเห็นที่แตกต่างกัน โสกราตีสให้ความเคารพและนับถือกฎทางศีลธรรม แต่กฎทางศีลธรรมสามารถปฏิบัติตามได้อย่างมีขอบเขต ตามทัศนะโสกราตีสความมีเหตุผลเป็นแก่นสารของศีลธรรม ศรัทธาที่วิจารณ์ไม่ได้และมีขอบเขตเป็นพื้นฐานก่อให้เกิดความชั่ว คนมีศีลธรรมเป็นคนมีคุณธรรม คุณธรรมไม่มีอะไรนอกจากความรู้ เพื่อให้เข้าใจปรัชญาของโสกราตีสให้มากขึ้น ควรศึกษากฎพื้นฐานตามหัวข้อดังต่อไปนี้

(๑) ความรู้คือเป้าหมายของชีวิต (Knowledge is the Goal of Life)

ความรู้เป็นความดีสูงสุด และเป็นเป้าหมายที่เป็นจริงของชีวิต ความรู้เป็นสิ่งจำเป็นของคุณธรรมทุกอย่าง ถ้าพวกเราไม่รู้ อะไรดี พวกเราไม่สามารถทำได้ การรู้จักตนเองจึงเป็นกุญแจสำคัญต่อชีวิตทางศีลธรรม ทุกคนแสวงหาความสุขและความสุขก็เป็นผลมาจากการทำความดี เพื่อ

^{๔๓} จันงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๒๗.

^{๔๔} Plato, *Phaedo*, tr. by hugh tredennick, (New Jersey : Princeton University , 1978), pp. 51-52.

^{๔๕} Plato, *Lysis*, tr. by J. Wright, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 165.

^{๔๖} Plato, *Gorgias*, tr. by W.D. Woodhead, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 250.

ทำความดี คนต้องรู้ว่าอะไรคือความดี นั่นคือคนต้องมีความรู้เกี่ยวกับความดี ความรู้เป็นสิ่งจำเป็นของการประพฤติทางศีลธรรม ความดีทางศีลธรรมประกอบด้วยความรู้ว่าอะไรคือความดี และทำความดีนั้น ไม่มีคุณธรรมที่มีคบบอด และทำโดยไม่ได้ตั้งใจ หากปราศจากความรู้ อาจไม่มีความดีและคุณธรรม การรู้ความชั่วดีกว่าไม่รู้ความชั่ว คนมีความรู้คือคนที่สามารถควบคุมตนเองได้

โสกราตีสกล่าวว่า ความเห็นที่เป็นจริง เป็นตัวนำที่ดีเช่นเดียวกับความรู้ มีจุดประสงค์เพื่อการกระทำอย่างถูกต้อง ความรู้เป็นทางนำไปสู่การกระทำที่ถูกต้อง มันเห็นว่าเป็นจริง^{๔๗}

(๒) คุณธรรมสามารถสอนได้ (Virtue can be Taught)

คุณธรรมเป็นความรู้ชนิดหนึ่ง มันจึงสามารถสอนได้อย่างชัดเจน ทุกสิ่งที่วิญญูณมนุษย์ดำเนินการ จะนำไปสู่ความสุข เมื่อมันถูกนำด้วยปัญญา แต่จะเป็นสิ่งตรงกันข้ามเมื่อถูกนำด้วยความโง่เขลา คุณธรรมเป็นคุณลักษณะของวิญญูณ เป็นสติปัญญา คุณภาพของวิญญูณทั้งหมดโดยตัวมันเองไม่เป็นประโยชน์หรือเป็นอันตราย จะเป็นประโยชน์หรือเป็นอันตรายโดยการมีอยู่ของสติปัญญาหรือความโง่เขลา คุณธรรมเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ คุณธรรมไม่ได้มาโดยธรรมชาติ แต่ได้มาโดยการเรียนรู้ คุณธรรมเป็นความรู้จึงสามารถสอนได้^{๔๘} คนมีคุณธรรมโดยอุปนิสัยและการฝึกฝน คุณธรรมไม่ได้เกิดมีขึ้นโดยเหตุผล แต่โดยการกระทำดีซ้ำ ๆ ซาก ๆ คุณธรรมเป็นความรู้ เพราะความรู้เป็นระบบและเป็นศาสตร์ มันจึงสามารถสอนได้ บางครั้งพวกเราเลิกทำความชั่วด้วยการเรียนรู้ธรรมชาติที่เป็นจริงของความชั่ว โสกราตีสบอกว่าคุณธรรมเกิดจากความรู้ นักปราชญ์หลาย ๆ ท่านบอกว่า คุณธรรมเกิดจากการฝึกฝน ข้อเท็จจริงคุณธรรมมีความรู้และการฝึกฝนทั้ง ๒ อย่างเป็นพื้นฐาน

โสกราตีสพูดว่า กุศลธรรมอยู่ในส่วนของวิญญูณ กุศลธรรมเป็นความรู้ มีทางที่จะสอนได้ พุคตามภาษาของเราก็คือ ต้องเตือนตัวเราให้รู้ มนุษย์นั้นสอนอะไรไม่ได้ นอกจากวิชาความรู้ ความดีมิได้ได้มาโดยธรรมชาติ ได้มาโดยการเรียนรู้^{๔๙}

(๓) คุณธรรมมีสิ่งเดียว (Virtue is one)

คุณธรรมมีสิ่งเดียวคือความรู้ ความรู้เป็นคุณธรรมของคุณธรรม คุณธรรมทุกอย่างเป็นดอกผลของความรู้

^{๔๗} Plato, *Meno*, tr. by W.K.C. Guthrie, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 381.

^{๔๘} Ibid. pp. 372-374.

^{๔๙} ศ. ศิวรักษ์ (ผู้แปล), เมโน เปลโต้แต่ง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖),

(๔) คุณธรรมเป็นความสุข (Virtue is bliss)

“ไม่มีความสุขโดยไม่มีคุณธรรม ไม่มีความสุขเท่ากับความสุขของคุณธรรม”^{๙๐}

คุณธรรมนำความสุขมาให้ และความชั่วนำความทุกข์มาให้ ไม่มีคนที่ปรารถนาสิ่งต่าง ๆ ที่เลวต่อเขาเอง และไม่มีใครทำสิ่งเช่นนั้นด้วยความตั้งใจ”^{๙๑}

สรุป การกำจัดอวิชชา ตามทัศนะของโสกราตีส ผู้ที่ต้องการกำจัดอวิชชาต้องปฏิบัติตามนี้ คือ

๑. แสวงหาความรู้ที่แท้จริง อันเป็นความจริงสากล (Seeking Universal truths)

แสวงหาพื้นฐานสำหรับความรู้ที่แน่นอนและมั่นคง พยายามที่จะค้นหาพื้นฐานสำหรับชีวิตที่ดี กำหนดวิธีการเข้าถึงความจริง คือ เชื่อมความรู้กับการปฏิบัติเข้าด้วยกัน โสกราตีสมีได้ตั้งใจที่จะตั้งทฤษฎีแห่งปรัชญาขึ้นมาใหม่ หากแต่ต้องการที่จะปลุกชาวเอเธนส์ให้ตื่นจากอวิชชา หันมาศึกษาความหมายของชีวิตและสังคม เพื่อจะได้ยึดเป็นหลักในการยังชีพสืบไป โสกราตีสเห็นว่าทุกคนต้องรู้จักตนเองเสียก่อน ไม่ลุ่มหลงในความเชื่อที่มกมาย ไร้เหตุผล และจะต้องมีอิสระที่จะคิดหรือประกอบกิจกรรม โดยอาศัยความรู้ที่ถูกต้อง รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรชั่ว ซึ่งจะต้องอาศัยความคิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบ โสกราตีสเชื่อว่า การกระทำดีย่อมเกิดจากความคิดที่ดี และความคิดที่ดีย่อมเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นสมมุตฐาน

๒. การรู้จักตนเอง (Know thyself) ท่านโสกราตีสได้สอนเสมอว่าให้รู้จักตัวเอง คนเราถ้าหากว่าไม่รู้จักตัวเองแล้วเราจะรู้จักคนอื่น ๆ และสิ่งอื่น ๆ ได้อย่างไร ในเมื่อตัวเรา เรายังไม่เข้าใจแล้ว เราจะไปเข้าใจคนอื่น ๆ ได้อย่างไร ตัวเรานี้เป็นผู้ใกล้ชิดอยู่กับเราอยู่ตลอดเวลา เรายังไม่เข้าใจ เราจะไปเข้าใจคนอื่นนั้นนับว่ายากเหลือเกิน โสกราตีสได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ใครก็ตามที่ปรารถนาจะเอาใจใส่กับตัวตน จะต้องรู้เสียก่อนว่าตัวตนคืออะไร ในเวลานั้นชาวเอเธนส์ “ไม่รู้ว่าตัวตนคืออะไร จึงลุ่มหลงในลาภยศ ชื่อเสียงเงินทอง โดยคิดว่าสิ่งเหล่านี้คือ “ตัวตน” โสกราตีสชี้ให้เห็นว่า หากมนุษย์มุ่งแสวงหาแต่เกียรติยศ ชื่อเสียง และทรัพย์สินเงินทอง ก็ไม่อาจจะกล่าวได้ว่า เขาผู้นั้นรู้จัก “ตัวตน” ดีแล้ว เพราะตัวตนที่แท้จริง ก็คือปัญญา”^{๙๒} สิ่งปัญญาต้องการ มิใช่ชื่อเสียง เงิน

^{๙๐} Kendar Nath Ram Nath, **History of western philosophy**, (New Delhi : Meerut University, 1990), p. 53.

^{๙๑} Paul, Boston, **Socrates Philosophy in Plato's Early Dialogues**, (California : University of California, 1979), p. 218.

^{๙๒} จักรสิน พิเศษสาทร, **ทฤษฎีและนักปรัชญาการศึกษาของตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๑), หน้า ๑๐.

ทอง แต่เป็นความรู้ ดังนั้นการเอาใจใส่ต่อตัวคน จึงหมายถึงการแสวงหาความรู้ และการใช้เหตุผล ในการดำรงชีวิต คนที่มีเหตุผลในการดำรงชีวิต ไม่จำเป็นจะต้องเป็นนักการเมือง เป็นศาสตราจารย์ หรือเป็นนักปราชญ์แขนงต่าง ๆ แต่คนทุกอาชีพ ทุกฐานะ ย่อมมีเหตุผลด้วยกันทุกคน แต่เป็นเหตุผล ที่ต้องมีการตรวจสอบอยู่เสมอว่า มิใช่เป็นเหตุผลที่อยู่ภายใต้นิสัย ความรู้สึก หรืออารมณ์ของตนเอง หลักข้อนี้ อาจจะสรุปได้ว่า คนที่มีปัญญาย่อมพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ไม่ตกเป็นทาสของ อารมณ์ จึงจะเรียกได้ว่าเป็นคนเจริญ โสกราตีสยังเชื่อว่า คนที่มีปัญญาสูงย่อมจะละเว้นความชั่ว เสมอ แม้ว่ามนุษย์จะต้องอยู่ในสังคม แต่ถ้าคนมี “ เหตุผล ” ก็ย่อมรู้จักแยกแยะว่าสิ่งไหนดีสิ่งไหนชั่ว ด้วยเหตุนี้โสกราตีสจึงยืนยันว่า ไม่มีใครทำความผิดหรือความชั่วร้ายต่าง ๆ ด้วยความตั้งใจ แต่ที่ทำ ผิดไปนั้นก็เนื่องจากขาดปัญญาความรู้ และคิดว่าสิ่งที่ตนทำลงไปนั้นดีที่สุดในแล้ว

๓. การทำความดีด้วยปัญญา (Do goodness wisely) ท่านโสกราตีสสอนไว้ว่า ขอให้มีความเชื่อว่าความดีนั้นตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ คนเรานั้นจะเป็นคนดีได้จะทำความดีได้ก็ต้อง ทำความดีบนมูลฐานแห่งความรู้ หมายความว่า การทำความดีนั้นก็ต้องทำความดีที่ประกอบด้วย ปัญญา คนเรานี้แม้กระทำความดีก็จริง แต่ถ้าหากว่าความดีนั้นเป็นการทำตามๆเขา ไม่ได้ใช้ปัญญา เข้าประกอบ ท่านก็ถือว่าการทำความดีนั้นเป็นฉันทวิปฏิบัติ ไม่ประกอบด้วยญาณ ไม่ประกอบด้วยสติ ปัญญา ซึ่งการทำความดีอย่างนั้นอาจจะกลายเป็นความเสียหายก็ได้

๒.๖ ผลจากการกำจัดอวิชชา

เมื่อกำจัดอวิชชาได้แล้ว ผลจากการกำจัดอวิชชานั้น โสกราตีสได้เสนอไว้ดังนี้

๑. มีความรู้ตามความเป็นจริง (Universal truths) มีจิตใจเข้มแข็งเอาชนะความชั่วได้

ท่านโสกราตีสบอกว่าเมื่อไม่มีอวิชชาแล้วก็จะมีความรู้ มีปัญญา รู้ความจริง รู้ธรรมชาติ ของสิ่งทั้งหลาย มีจิตใจที่เข้มแข็ง ความดีนี้มันดี ในที่สุดมันจะชนะความชั่ว คนดีย่อมแข็งแรงกว่า คนชั่ว นี่ไม่ใช่หมายความว่าแข็งแรงในด้านร่างกาย แต่แข็งแรงในด้านจิตใจ คนชั่วไม่สามารถจะทำ ร้ายคนดีได้อย่างแท้จริง เพราะความบาดเจ็บอย่างเดียว คือ เจ็บใจซึ่งจะแก้ได้ก็โดยตัวเองกระทำผิด เท่านั้น เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคนดีกับคนชั่วแล้ว ท่านบอกว่าคนชั่วจะทำอันตรายคนดีได้ แต่ว่าไม่ ใช่จะทำอันตรายได้อย่างแท้จริง เพราะว่าจะทำอันตรายได้ก็แต่เพียงร่างกายเท่านั้น แต่ไม่สามารถจะ ทำลายจิตใจของเขาได้ คนดีนั้นเป็นคนที่จิตใจเข้มแข็ง เพราะฉะนั้นแม้ว่าในด้านร่างกายจะอ่อน แอกว่า แต่ในที่สุดเขาจะเป็นผู้ชนะในบั้นปลาย เพราะฉะนั้นในแง่ของจริยศาสตร์แล้วจะเห็นว่า โสกราตีสนี้เป็นคนที่มีหลักศีลธรรมอันสูง ท่านถือว่าความรู้ที่แท้จริงมีอยู่อย่างเดียวนั่นคือ ความรู้ชนิด ที่ทำให้เกิดความดีงาม ส่วนความมีคณแม้จะต้องขวนขวายศึกษาเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อนำความชั่ว

โสกราตีสนี้เป็นคนที่มีหลักศีลธรรมอันสูง ท่านถือว่าความรู้ที่แท้จริงมีอยู่อย่างเดียวคือ ความรู้ชนิดที่ทำให้เกิดความดีงาม ส่วนความมีคณแม้จะต้องขวนขวายศึกษาเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อนำความชั่วมาให้แล้ว ท่านถือว่าไม่ใช่ความรู้ การศึกษาเล่าเรียนในเรื่องลักขโมยอะไรต่างๆ เหล่านี้แม้ว่าจะเป็นความรู้ แต่ในทัศนะของโสกราตีสนี้ ท่านไม่ถือว่าเป็นความรู้ ความรู้จะต้องเป็นความรู้ในทางที่ถูกในทางที่ชอบ หรือจะพูดง่าย ๆ ก็คือว่าคำว่าปัญญานั้นจะต้องมีความหมายไปในทางที่ดี ไม่ใช่ปัญญาในทางขโมยเขา ในทางปล้นเขา ในทางโกงเขา อย่างนี้ท่านไม่ถือว่าเป็นปัญญา ไม่ถือว่าเป็นความรู้ที่แท้^{๙๓}

๒. มีวิญญาณบริสุทธิ์และบุคลิภาพดี

โสกราตีสยังมีความเห็นต่อไปอีก คือท่านมีความพอใจในตัวเอง มีความรู้สึกที่ต้องการแสดงคุณลักษณะของมนุษยชาติที่บริสุทธิ์ และไม่มีร่องรอยของผู้บำเพ็ญทุกรกิริยาเลย คือโสกราตีสไม่ใช่นักบวช ไม่ใช่ผู้ที่บำเพ็ญพรต เพราะฉะนั้นโสกราตีสจึงเป็นปรัชญาเมธีที่ไม่เหมือนปรัชญาเมธีตะวันออก ท่านถือว่ามนุษย์เรานี้มีลักษณะที่ดีงามอยู่ในจิตใจ เราควรจะรักษาคุณลักษณะนี้ไว้ การที่เราจะรักษาคุณลักษณะเหล่านี้ไว้ได้ ก็โดยการรักษาดวงวิญญาณของตนเอง ท่านถือว่าวิญญาณของท่านนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผูกพันอยู่กับอมฤตภาพในตัวของมนุษย์ เพราะว่าดวงวิญญาณนี้เป็นที่ตั้งของบุคลิภาพและปัญญาและความรอบรู้ของมนุษย์ ถ้าหากว่าวิญญาณของเราดี บุคลิภาพของเราก็ดี ถ้าหากว่าวิญญาณของเราเลว วิญญาณของเราต่ำช้า บุคลิภาพของเราก็เลว บุคลิภาพของเราก็ต่ำช้าไปด้วย วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งปัญญาความรอบรู้ของมนุษย์ ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่มีวิญญาณเสียแล้ว ปัญญาความรู้ก็เกิดขึ้นมาไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อเราต้องการจะให้เรามีความรู้มีปัญญา เราก็ต้องรักษาดวงวิญญาณของเราให้บริสุทธิ์ รักษาดวงวิญญาณของเราให้แจ่มใส ถ้าหากว่าดวงวิญญาณของเราบริสุทธิ์ ความจำหรือความรู้ต่างๆ ก็จะเกิดขึ้น และก็ความจำที่เกิดขึ้นนี้เป็นความรู้ ความจำที่บริสุทธิ์ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วย่อมถือว่าเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ด้วย^{๙๔}

๓. มีพฤติกรรมที่เหมาะสม

เมื่อสามารถเข้าใจว่าความดีของมนุษย์ประกอบด้วยอะไร พฤติกรรมที่เหมาะสมจะตามมา จะทำในสิ่งที่ตนรู้ได้ดีที่สุด (All people would automatically do the best they know if people

^{๙๓} จันงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕๐.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

can be brought to understand what human excellence consists in, the proper behavior will follow. For they will do the best they know) ^{๙๕}

โสกราตีสมีความเชื่อว่า ถ้าคนเรารู้อย่างถ่องแท้ว่าอะไรเป็นความดีแล้วเราก็ต้องหันไปประพฤติดี ไม่หันไปทำความชั่วอย่างแน่นอน เพราะคนทุกคนก็ต้องการเป็นคนดีด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครอยากเป็นคนเลว ไม่มีใครที่รู้ว่าอะไรเป็นความชั่วแล้วยังจะทำความชั่วด้วยความเต็มใจ และในทำนองเดียวกันก็ไม่มีใครที่รู้ว่าอะไรเป็นความดีเป็นความถูกต้องแล้วจะไม่ทำความดีนั้นด้วยความเต็มใจ การที่ชอบทำความชั่วทั้ง ๆ ที่รู้นั้น ไม่ได้อยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ ถ้าหากคนถูกบังคับให้เลือกทำความชั่ว ๒ อย่าง ก็จะไม่มีการที่เลือกทำความชั่วชนิดที่หนักกว่า เพราะฉะนั้นคุณธรรมจึงมีความจำเป็นมากต่อมนุษยชาติ เป็นศาสตร์เดียวที่สามารถชักนำคนให้เป็นคนดีมีศีลธรรมได้ คุณธรรมจะคอยควบคุมบุคคลไม่ให้หันไปหาความชั่ว สมมุติว่าถ้าจะทำความชั่ว โสกราตีสก็เชื่อว่า ถ้าบุคคลทำความชั่วทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นความชั่วก็ยังดีกว่าคนที่ทำความชั่วโดยไม่รู้ เพราะฝ่ายแรกยังมีความรู้ว่าอะไรดี ยังมีภาวะแห่งความดีเป็นแก่นอยู่ในตัวเอง แต่ฝ่ายหลังยังไม่มีภาวะความดีดังกล่าวเลย มีหวังจะทำความชั่วต่อไปอีก ^{๙๖} แสดงว่า โสกราตีสเชื่อว่า คนทุกคนมีมโนสำนึก

โสกราตีสยกย่องคนที่มีความรู้ดีทำชั่วยังดีกว่าคนไม่รู้ทำชั่ว ตรงประเด็นนี้อาจมีหลายคนไม่เห็นด้วย เพราะว่าคนที่มีความรู้ดีอาจจะทำความชั่วได้แนบเนียนกว่าคนไม่รู้ หรือโกงหรือทำผิดได้มากกว่าและส่งผลร้ายมากกว่าก็ได้ โสกราตีสได้กล่าวว่า ผู้ทำผิดพลาดโดยตั้งใจดีกว่าคนทำผิดพลาดโดยไม่ตั้งใจ ทำผิดโดยไม่ตั้งใจเร็วกว่าผู้ทำผิดโดยตั้งใจ การรักษาวิญญาณที่มีวิชาอาจทำให้เราได้ผลกำไรมากกว่าที่จะรักษาร่างกายที่มีเชื้อโรค ^{๙๗}

๔. มีความสุข (Happiness)

ตามทัศนะของโสกราตีส ไม่มีความสุขโดยไม่มีคุณธรรมและไม่มีความสุขเท่ากับความสุขของคุณธรรม ดังนั้นคุณธรรมตามทัศนะของเขาจึงเป็นความสุข (Happiness) ^{๙๘}

คุณธรรมนำมาซึ่งความสุขแท้ ไม่มีใครจะมีความสุขได้ถ้าเขาไม่รู้จักความพอดี ความฉลาด ความกล้าหาญและความยุติธรรม คุณธรรมไม่เพียงแต่เป็นความดีในตัวเองเท่านั้น แต่ยัง

^{๙๕} Norman Melchert, **The great Conversation : A Historical Introduction to philosophy**, (Lehigh University, 1991), p. 66.

^{๙๖} W.T.Stace, **A Critical History of Greek philosophy**, (London : Macmillan, 1965), p.147.

^{๙๗} Plato, **Lesser Hippias**, tr. by Benjamin Jowett, (New Jersey : Princeton University , 1978), pp. 210-213.

^{๙๘} Kendar Nath Ram Nath, **History of western philosophy**, (New Delhi : Meerut University, 1990), p. 53.

สามารถนำผลประโยชน์ต่าง ๆ มาให้ผู้ปฏิบัติคุณธรรมอีกด้วย โสกราตีสเชื่อว่าเงินไม่สามารถซื้อคุณธรรมได้ คุณธรรมต่างหากจะเป็นที่ไหลมาซึ่งเงินตราและอื่นๆ ^{๙๙}

การที่คนจะมีคุณธรรมได้ ความสำคัญอยู่ที่การรู้จักตัวเอง โสกราตีสเน้นถึงการรู้จักตัวเอง จงรู้จักตัวเองให้ดีเสียก่อน แล้วความสุขความเจริญต่าง ๆ ก็จะตามมา คนถ้ารู้จักควบคุมตนเอง ความยุ่งยากของสังคมก็จะลดลงไป เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับคนอื่น โสกราตีสเชื่อว่าความรักเป็นสายใยยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไว้ได้ สิ่งเดียวที่ทำให้โลกนี้ดำรงอยู่ได้ ก็คือความรัก เริ่มตั้งแต่รักพ่อแม่ ขยายออกไปจนถึงความรักเพื่อนมนุษย์ หลักปรัชญาที่จะให้ความผาสุกแก่โลกมนุษย์ สร้างความรักขึ้นในหัวใจมนุษย์ แล้วมนุษย์ก็จะอยู่อย่างผาสุก ^{๑๐๐}

๕. มีจิตเป็นอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้

โสกราตีสเป็นคนเคร่งศาสนา เชื่อในอมตภาพของวิญญาณ การเกิดใหม่ และคำสอนเกี่ยวกับการระลึกถึงความหลัง โสกราตีสเชื่อในความจริงและศีลธรรมและความสมเหตุสมผลที่เป็นสากลของความรู้ กฎหมายและการเมือง โสกราตีสยืนยันความรู้เกี่ยวกับความดีผ่านมโนคติ (Concept) มโนคติตั้งขึ้นมาได้ด้วยเหตุผล เหตุผลเป็นสิ่งเดียวและเป็นเหมือนกันสำหรับทุกอย่าง ^{๑๐๑}

โสกราตีสเหมือนกับนักปราชญ์ชาวอินเดียที่บอกว่า ความรู้ที่เป็นจริงนำไปสู่การปลดปล่อยของวิญญาณออกจากพันธนาการของผัสสะ (Senses)

โสกราตีสเชื่อว่าวิญญาณเป็นอมตะและได้เกิดมาหลายครั้งแล้ว ได้พบเห็นทุกสิ่งทุกอย่างทั้งโลกของตัวเองและโลกอื่น ๆ ได้เรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง พวกเราจึงไม่จำเป็นต้องประหลาดใจถ้าวิญญาณสามารถระลึกถึงความรู้เกี่ยวกับคุณธรรมหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ^{๑๐๒}

จิตเป็นอมตะ เพราะจิตสามารถสังเกตเห็น สามารถเข้าใจ มีส่วนร่วมในความจริงความงาม ซึ่งเป็นสิ่งนิรันดร์ (ไม่มีที่สิ้นสุด) มนุษย์สามารถรู้จักพระเจ้าได้ เพราะพระองค์มีอยู่ในตัวเขา

^{๙๙} Frank Thilly, *A History of Philosophy*, (Allahabad : Central book Depot, 1965) p. 70.

^{๑๐๐} ฟีน คอกบัว, ปวงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐๖ - ๑๐๗.

^{๑๐๑} Y. Masih, *A Critical History of Western Philosophy*, (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1999), pp. 37-39.

^{๑๐๒} Ibid. p. 41.

บางครั้งเกี่ยวข้องกับสิ่งนิรันดร์ ซึ่งไม่สามารถตายได้ ^{๑๐๓} โสกราตีสเชื่อว่าจิตกับร่างกายอิสระจากกัน เขามีทัศนคติต่อความสุขความทุกข์ของชีวิตโดยมองว่า ความสุขมันติดอยู่กับสิ่งที่เรียกกันทั่วไปว่าความทุกข์ สองอย่างนี้ไม่มาหาเราพร้อมกันหรอก ถ้าเราตามหาอย่างหนึ่งจะได้อย่างหนึ่ง แต่เราก็มักถูกบังคับให้ได้อีกอย่างหนึ่งด้วย ยิ่งกับว่าสองอย่างนี้เป็นรูปสองรูป มีสภาวะเดียวกัน ^{๑๐๔}

โสกราตีสกล่าวว่า การทำร้ายร่างกายตนเองนั้น ย่อมไม่ได้เพราะผิดกฎหมาย สิ่งอื่น ๆ นั้น กับบางคนหรือบางขณะ อาจชั่วบ้างดีบ้าง แต่ความตายเป็นสิ่งยกเว้น มนุษย์จะสนับสนุนให้ตนเองถึงแก่ความตายไม่ได้ หรือต้องมั่วรอให้ผู้อื่นพร่าชีวิตไป โสกราตีสเชื่อว่าเทพคุ้มครองป้องกันเรา และมนุษย์เราคือสมบัติของเทพ ^{๑๐๕}

โสกราตีสพูดว่า คนมีชีวิตอยู่อย่างบัณฑิตนั้นเชื่อมั่นเมื่อถึงเวลาตาย ว่าเมื่อตายแล้ว ย่อมได้รับความดีอันใหญ่ยิ่งที่สุดในโลก โสกราตีสถือว่าผู้ซึ่งอุทิศให้แก่ปรัชญานั้น มักเป็นบุคคลที่ผู้อื่นเข้าใจผิด เพราะไม่คิดกันว่า นักปราชญ์ปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลาเพื่อเตรียมตายและเพื่อความตายที่เป็นเช่นนั้น เพราะนักปราชญ์ประสงค์ความตายอยู่ตลอดชีวิต ก็เมื่อกาลอันต้องประสบมาถึงจะกลัวไปใย เพราะไหน ๆ ก็ได้ปฏิบัติตนเตรียมพร้อมอย่างปรารถนาอยู่แล้ว ^{๑๐๖}

โสกราตีสกล่าวว่า ความตายเป็นการแยกจิตออกจากกาย จิตคงสภาพอยู่เอง โดยไม่ต้องอาศัยร่าง และร่างก็อยู่อย่างปราศจากจิต ความตายนั้นไม่มีอะไรยิ่งไปกว่านี้ บัณฑิตไม่พึงพอใจกับความสำราญถ้าถือว่าการกินการดื่มเป็นความสำราญ บัณฑิตไม่ควรหาคุณค่าในทางร่างกายเป็นต้นว่า หาเสื้อผ้างาม ๆ รองเท้าเตะสวย ๆ หรือ เครื่องประดับอื่น ๆ แท้ที่จริงบัณฑิตย่อมไม่เอาใจใส่กับสิ่งเหล่านี้ ทั้งยังดูถูกของฟุ่มเฟือยเกินความต้องการทางธรรมชาติอีกด้วย

บัณฑิตย่อมรังเกียจของนอกกาย บัณฑิตย่อมเอาใจใส่กับจิตมากกว่ากาย ย่อมหาทางละกายให้ไกลที่สุดที่จะไปได้ เพื่อเข้าไปถึงจิต บัณฑิตย่อมสังเกตยิ่งกว่าคนอื่น ๆ เพื่อหาทางตัดความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตออกเสียจากกัน ^{๑๐๗}

การเข้าถึงปรัชญานั้น โสกราตีสบอกว่า ถ้าเราให้ร่างกายเข้ามามีส่วนด้วย ร่างกายก็จะมีส่วนช่วยขัดขวาง หมายความว่า การเห็นรูปและกายได้ยินเสียงนั้น จริงแท้แน่นอนอะไรหรือ หรือว่า

^{๑๐๓} Plato, *Phaedo*, tr. by Hugh Tredennick, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 40.

^{๑๐๔} Ibid. p. 43.

^{๑๐๕} Ibid. pp. 44-45.

^{๑๐๖} Ibid. p. 45.

^{๑๐๗} Ibid. pp. 46-47.

เป็นจริงดังที่กล่าวไว้ ว่าเราไม่ได้รับรูปเสียงอย่างถูกต้องถ่องแท้ ถ้าเป็นเช่นนั้น อายตนะอย่างอื่นก็ คงไม่ช่วยเราได้ดีกว่านี้ เพราะสองสิ่งแรกนั้นย่อมเลิศกว่าอายตนะอื่น ๆ

ในการที่จิตจะเข้าถึงสัจธรรมได้อย่างไรนั้น โสกราตีสพูดว่า ไม่ว่าจะพิจารณาอะไร หาก มีร่างกายเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยแล้ว เป็นต้องถูกลวงเสมอไป ถ้าจะอาศัยอะไรให้เข้าถึงสัจภาวะแล้ว ไชริ์ ก็ต้องใช้จิตเท่านั้นเอง จิตจะทำการใดได้ดีที่สุด ก็ต่อเมื่อไม่มีสิ่งอื่นมารบกวน ไม่มีรูป ไม่มี เสียง ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์มาพัวพัน ละกายเสีย เกี่ยวพันกับร่างอย่างน้อยที่สุดที่จะเป็นไปได้ จนไม่มี ความรู้สึกในทางกาย คือ ปราศจากตัณหานั่นเอง เมื่อนั้นจิตย่อมมุ่งเข้าหาสภาวะที่แท้จริงอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตจึงไม่เอาใจใส่กับร่างกาย ปลดปล่อยจิตละร่างเพื่อจิตจะได้อยู่โดยโดดเดี่ยวไม่เกี่ยว ข้องกับสิ่งอื่น

โสกราตีสกล่าวว่า การรู้สภาวะที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้น ย่อมต้องอาศัยปัญญาความคิด พินิจพิจารณาไตร่ตรองในเรื่องนี้มาแล้วอย่างรอบคอบ การรับรู้อย่างแท้จริงในเรื่องเหล่านี้ บุคคล ย่อมอาศัยจิตอย่างเดียว จะเอาจักขุประสาทมาช่วยคิดหรือจะนำอายตนะอย่างอื่นมาช่วยหาได้ไม่ บุคคลผู้ประสงค์จะค้นหาเนื้อแท้และความบริสุทธิ์แห่งสัจจะ ย่อมต้องใช้เพียงจิตอันบริสุทธิ์ ปราศจากการผสมปนเปกับสิ่งอื่น ตัดตนเองออกจากจักขุประสาทจากโสตประสาท และประสาท อื่น ๆ ของร่างกาย ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะบัณฑิตย่อมถือว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ย่อมขัดขวาง จิตมิให้เข้าถึงวิชาและสัจจะ ก็ใครเล่า นอกจากบัณฑิตเสียแล้วที่จะเข้าถึงวิชาแห่งสภาวะที่แท้จริง ^{๑๐๘}

โสกราตีสพูดว่า ประสาทอื่น ๆ เป็นเพียงหนทาง อันย่อมต้องอาศัยจิตนำเข้าสู่หนทางที่ แท้ ครอบงำที่ร่างกายและจิตใจของเรายังคงแวดล้อมได้ด้วยความบกพร่องต่าง ๆ ก็ย่อมไม่เป็น โอกาสให้เราเข้าถึงจุดหมายปลายทางอันเป็นสัจธรรมได้ ร่างกายเรานั้นก่อให้เกิดทุกข์อยู่มิได้ว่าง เว้น อย่างน้อยก็ต้องคอยหาอาหารป้อน ยังมีโรคภัยไข้เจ็บคอยรบกวนขัดขวางการเข้าหาสภาวะที่แท้ จริง กายเป็นเหตุให้เกิดรักใคร่ กลัวคาดคะเนและคิดผิดไปต่าง ๆ จนเป็นผลไม่ให้ได้คิดไปในทางที่ ถูก การสู้รบ การสงคราม ตลอดจนการปฏิบัติล้วนมีกำเนิดมาแต่ตัณหาทางกายทั้งสิ้น เกิดสงครามก็ เพราะโลภอยากได้ทรัพย์ ที่อยากได้ทรัพย์ก็เพราะประสงค์ความสุขกาย ที่ประสงค์เช่นนั้น ก็เพราะ เรายอมเป็นทาสของกายนั่นเอง ^{๑๐๙}

โสกราตีสกล่าวว่า ด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้แหละที่ทำให้เราไม่มีเวลาสำหรับปรัชญา ที่ร้าย งามกว่านั้นก็คือ *พอเรามีเวลาค้นคิดพิจารณา ร่างกายก็เข้ามาเกี่ยวข้องทำให้คิดวุ่นวาย ขัดขวางการ*

^{๑๐๘} Ibid. p. 48.

^{๑๐๙} Ibid. p. 49.

ค้นคว้าหาความจริง จึงเป็นอันเชื่อได้ว่า ถ้าเราจะรู้วิชาได้โดยบริสุทธิ์ เราต้องละกายเสีย ใช้จิตคิดใคร่ครวญในทางวิชาความรู้โดยเฉพาะ เพื่อจะเข้าถึงปรัชญาธรรมดังประสงค์ ให้สมกับนามที่พวกเราเป็นคนรักปรัชญา เราจะทำเช่นนั้นได้ ไม่ใช่ขณะเมื่อยังมีชีวิตอยู่ หากเมื่อตายไปแล้ว ครอบกายยังอยู่ จิตเข้าถึงวิชาอันบริสุทธิ์หาได้ไม่ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า วิชาที่แท้จริงไม่มี หรือมีก็ต่อเมื่อเราตายแล้ว ในสภาวะเช่นนั้นเท่านั้น ที่จิตจากร่างไปและอยู่โดยเอกเทศ โสกราตีสเชื่อว่าในชีวิตเรานี้ เราเข้าถึงวิชาได้ใกล้ที่สุด ก็เมื่อเวลาเราเกี่ยวข้องติดพันกับกายน้อยที่สุด จนไม่ยึดถือกับธรรมชาติของกายเลย หากถือว่าตัวเราไร้มลทิน อยู่รอเวลาที่เทพเจ้าจะปลดปล่อยให้เราหลุดลอยจากร่างกายไป เมื่อละร่างกายอันโง่เขลาไปได้แล้ว เราย่อมจะสะอาดหมดจดจนสามารถวิสาสะกับผู้บริสุทธิ์ได้ และรู้ได้ถึงสิ่งที่สะอาดสว่างทั่วไป อันถือได้ว่า นั่นแหละคือแรงแห่งสัจธรรม ทั้งนี้ก็เพราะผู้ไม่บริสุทธิ์จะเข้าถึงซึ่งบริสุทธิ์หาได้ไม่^{๑๙๐}

ในเรื่องการทำจิตให้บริสุทธิ์ โสกราตีสบอกว่า ต้องแยกจิตออกจากกาย จิตต้องถอนตัวออกจากกาย อยู่ ณ สถานที่แห่งตนอย่างเฉี่ยวโคดที่สุดเท่าที่จะมาได้ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ต้องถอนให้หลุดจากกายอันเป็นเครื่องพันธนาการ การถอนจิตออกจากกายนี้ เรียกว่าความตาย บัณฑิตที่แท้เท่านั้น ที่ต้องประสงค์จะถอนจิตให้หลุดออกจากกาย บัณฑิตย่อมศึกษาในเรื่องนี้เป็นพิเศษ^{๑๙๑}

โสกราตีสบอกว่าขณะมีชีวิตอยู่ เราควรละความสุขในทางกายอย่าหลงติดอยู่กับเครื่องประดับต่าง ๆ เพราะสิ่งเหล่านี้้นำความเลวมาให้อีกกว่าความดี ควรหาความสุขในทางเพิ่มพูนวิชาความรู้ เปิดให้จิตเข้าถึงความงาม ด้วยการรู้จักความดี ความกล้า ความเป็นตัวของตัวเองด้วยการข่มใจ รู้จักความดี ความกล้า และรู้จักสัจจะ เตรียมตัวให้พร้อมเสมอสำหรับเดินทางไปปรโลก^{๑๙๒}

โสกราตีสเชื่อว่า สิ่งใดที่เคยรู้แล้ว สิ่งนั้นก็เก็บไว้ในจิตไม่สูญหาย การที่บุคคลมีอัธยาศัยน้อมไปต่าง ๆ กัน หรือการเข้าใจเรื่องต่าง ๆ ตรงกัน เป็นต้น แสดงถึงสภาวะเหล่านั้นได้ สะสมอยู่ในจิตใจมาก่อนแล้ว ก็ถ้าจิตไม่เป็นอมตะแล้ว สภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้อย่างไร เหมือนคนมีเบื้องหลังในปัจจุบันต่างกัน ก็ย่อมเกิดความรู้สึกละเอียดต่างกันเช่น คนหนึ่งมีคู่รัก และคนรักนั้นใช้อะไรเป็นประจำ เช่น ชอบเล่นพิณ ต่อมามีเหตุให้พราดจากกัน ครั้งหนึ่งเมื่อเห็นพิณเข้า ก็ย่อมเรียกความหลังต่าง ๆ ให้ประดังขึ้นมา ผิดกับคนไม่มีเบื้องหลังในเรื่องนั้น หรือหลายคนเห็นสิ่งเดียวกัน แต่จะมีความคิดเห็นต่างกันตามประสบการณ์ที่เคยมีมาฉันใด ความโน้มน้าวของอัธยาศัยทางจิต

^{๑๙๐} Ibid. p. 49.

^{๑๙๑} Ibid. p. 50.

^{๑๙๒} ส. ศิวรักษ์ (ผู้แปล), เฟโด (วาระสุดท้ายของโสกราตีส), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓), หน้า ๘๗.

ใจด้านต่าง ๆ ของคน ก็มาจากสถานะที่เคยสะสมไว้ในจิตฉันทันนั้น เมื่อคนตายแล้ว จิตของใครที่ยอมเป็นทาสร่างกายตลอดเวลา ติดอยู่กับตัณหาและความสนุกสนานทางกายจนมีความเชื่อว่าความจริงมีอยู่เพียงชั้นวัตถุ จิตเช่นนี้ย่อมเคยชินอยู่กับความเกลียด ความกลัว จิตก็จะละจากความบริสุทธิ์ไป ผสมกับความเลว จิตจึงคอยเสรำหมองถูกดึงลงต่ำ จิตของคนประเภทนี้จะวนเวียนอยู่รอบ ๆ อนุสรณ์สถานหลุมฝังศพ ปรางค์เป็นรูปเงา ๆ อาจพอเห็นได้ จิตของคนชั่วต้องเร่ร่อนไปในที่ต่าง ๆ เพื่อใช้โทษทัณฑ์ที่กระทำไว้ในขณะเมื่อยังมีชีวิต จิตของคนโลก คนปราศจากศีลธรรม คนขี้เหล้าเมายา หรือของบุคคลประเภทที่ไม่ยอมลำบากเพื่อเลี่ยงความชั่ว เขาย่อมจะไปเกิดเป็นลาหรือสัตว์จำพวกนั้น จิตของคนอยู่ดีธรรมโหดร้ายย่อมจะไปเกิดเป็นหมาป่าหรือเหยี่ยวกา เพราะเมื่อมีธรรมชาติอยู่เช่นนั้น ก็ต้องกลายเป็นเช่นนั้น เขาไม่สามารถเข้าอาศัยในอาณาจักรของเทพเจ้าได้^{๙๙}

ส่วนจิตของคนมีศีลธรรม ศึกษาปรัชญา ปรัชญาจะพาคนให้พ้นชั่วทำจิตให้บริสุทธิ์ ถ้าปล่อยให้ปรัชญานำทาง ปรัชญาจะพาเขาให้ไปอยู่ร่วมกับเทพเจ้าได้ สถานที่นั้นจำเพาะแต่ผู้รักปรัชญาเท่านั้น เพราะผู้รักปรัชญาอย่างแท้จริง ก็จะพยายามข่มตัณหาทั้งปวงทางร่างกาย ไม่ยอมตกเป็นทาสของร่างกาย ไม่ยอมให้ร่างกายพาไปในทางผิด เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาย่อมจะมีความสุขสบาย ไม่พลอยทุกข์ตามร่างกาย การที่มีทุกข์มากก็เพราะจิตยังยึดมั่นอยู่กับร่างกาย จนเข้าใจผิดคิดว่าจิตคือร่างกาย และยึดถืออย่างจริงจัง จิตจึงติดพันอยู่กับร่างกาย ไม่สามารถเป็นอิสระ เมื่อตายไปแล้วก็ต้องไปถือร่างกายไว้ปฏิสนธิอีก คู่เคียงกับเมล็ดพืชมีงอกออกจากรากฉันทันนั้น

จิตเป็นอมตะ จึงควรเอาใจใส่ให้มากและตลอดเวลา เพราะจิตจะนำไปเกิดในชาติต่อ ๆ ไปอีก ส่วนจะไปเกิดเป็นอะไรดีหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับกรรมในชาตินี้เป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ควรทำความดีไว้ การคิดว่าตายแล้วสูญ เมื่อจิตมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม หากชาติหน้าไม่มี ก็จะเป็นการดีสำหรับคนชั่ว เพราะความตายช่วยปลดปล่อยเขาไม่ต้องรับโทษทัณฑ์ แต่ถ้าชาติหน้ามีจริงก็ต้องลำบากมาก ความจริงจิตเป็นอมตะคนเราจึงต้องได้รับผลกรรมที่ทำไว้ ดังนั้นขณะที่ยังมีชีวิตก็อย่าถือความสุขทางกายเป็นใหญ่ แต่ควรหันไปทางพัฒนาจิต รู้จักข่มใจ รู้จักความดี ความกล้า ความเป็นตัวของตัวเอง และการรู้สัจจะ คุณธรรมเหล่านี้แหละเป็นการเตรียมตัวพร้อมสำหรับเดินทางไปสู่ปรโลก^{๑๐๐}

จิตที่เข้าถึงวิชาและสัจจะ มีคุณธรรม เมื่อละโลกนี้แล้วจะบริสุทธิ์ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ ขณะมีชีวิตอยู่เราไม่สามารถเข้าถึงวิชาอันบริสุทธิ์ได้ เพราะจิตยังติดพัน

^{๙๙} พิน ดอกบัว, ปวงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๑.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

อยู่กับกาย ซึ่งถือว่ายังแวดล้อมไปด้วยความบกพร่องต่าง ๆ หากเมื่อตายแล้วเท่านั้น คือจิตจากร่างที่
โง่เขลา อันเป็นพันธนาการไปและอยู่โดยเอกเทศ จิตจึงจะสะอาดหมดจด จิตจะนำไปเกิดในชาติต่อ
ๆ ไป จะเกิดเป็นอะไรนั้นขึ้นอยู่กับกรรมในชาตินี้

สรุป ผลจากการได้กำจัดอวิชชาออกไปแล้ว ตามทัศนะของโสกราตีส ก่อให้เกิดสิ่งเหล่านี้แก่ผู้ปฏิบัติคือ

๑) มีความรู้ตามความเป็นจริง มีปัญญา มีจิตใจที่เข้มแข็ง เมื่อไม่มีอวิชชาแล้วก็จะมีความ
รู้ความเข้าใจธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย

๒) มีวิญญาณบริสุทธิ์และบุคลิกภาพดี วิญญาณเป็นที่ตั้งแห่งปัญญาความรู้ของ
มนุษย์ ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่มีวิญญาณเสียแล้ว ปัญญาความรู้ก็เกิดขึ้นมาไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อเรา
ต้องการจะให้เรามีความรู้มีปัญญา เราก็ต้องรักษาดวงวิญญาณของเราให้บริสุทธิ์ รักษาดวงวิญญาณ
ของเราให้แจ่มใส ถ้าหากว่าดวงวิญญาณของเราบริสุทธิ์ ความจำหรือความรู้ต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้น และ
ก็ความจำที่เกิดขึ้นนี้เป็นความรู้ ความจำที่บริสุทธิ์ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วย่อมถือว่าเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์
ด้วยและเมื่อวิญญาณดีก็จะมีบุคลิกภาพดีด้วย เพราะวิญญาณเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์

๓) มีพฤติกรรมที่เหมาะสม เมื่อมีความรู้แล้ว ก็จะสามารถเข้าใจว่าความดีของมนุษย์
ประกอบด้วยอะไร พฤติกรรมที่เหมาะสมจะตามมา จะทำในสิ่งที่ตนรู้ได้ดีที่สุด

๔) มีความสุข เมื่อมีความรู้แล้วก็จะมีความสุขอันเกิดขึ้นมาจากคุณธรรมที่ตนประพฤติ
ไม่มีความสุขใดเท่ากับความสุขของคุณธรรม เพราะคุณธรรมตามทัศนะของโสกราตีสคือความสุข

๕) มีจิตเป็นอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ สภาพจิตจริง ๆ ของคน
โดยธรรมชาตินั้นเป็นอมตะตั้งแต่ต้น มีการเวียนว่ายตายเกิด ไม่ว่าจะกำจัดอวิชชาได้หรือไม่ แต่จิต
ของคนผู้เข้าถึงวิชาและสัจจะ ไม่มีอวิชชา มีศีลธรรม มีจิตบริสุทธิ์ ศึกษาปรัชญา ปรัชญาจะพาตน
ให้พ้นชั่ว ถ้าปล่อยให้ปรัชญานำทาง ปรัชญาจะพาเขาไปอยู่กับเทพเจ้าได้เมื่อละโลกนี้แล้ว ส่วนจิต
ของผู้ที่ไม่บริสุทธิ์ ปราศจากศีลธรรม ไม่เข้าถึงวิชาและสัจจะ มีอวิชชาและไม่ได้ศึกษาปรัชญา เมื่อ
ละโลกนี้แล้วจะต้องไปปรับกรรมในโลกหน้า เมื่อตายไปแล้วก็ต้องไปถือร่างกายไว้ปฏิบัติอีก คง
เดียวกับเมล็ดพืชมิ้งงอกออกราก ไม่สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้

บทที่ ๓

มโนทัศน์เรื่องอวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ ความหมายของอวิชา

อวิชาในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีความหมายดังนี้

อวิชา ได้แก่ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจนุปบาทว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์ ความทราบนปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชา โธมะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคือ อวิชา ปริยฐานคืออวิชา ข่ายคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้ เรียกว่าอวิชา โลกนี้ถูกอวิชานี้โอบล้อม หุ้มห่อ คือ ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้รวมความว่า โลกถูกอวิชานี้หุ้มห่อไว้ คำว่า โลก ได้แก่ โลกนรก โลกกำเนิดเดรัจฉาน โลกในเปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก จันทรโลก ธาตุโลก อายตนโลก โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลก เทวโลก นี้ตรัสเรียกว่า โลก ^{๑๑๕}

ลักษณะของอวิชาที่ไม่รู้ปริยัติ ๔ นั้น มีการไม่รู้ตามความเป็นจริงมีอยู่ ๘ ประการ เรียกว่า อวิชา ๘ มีอธิบายดังนี้ ^{๑๑๖}

^{๑๑๕} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๑๘/๒๕๘., พ.จ. (บาลี) ๓๐/๒/๒๗.

^{๑๑๖} สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, พระอาจารย์, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนุปบาททีปนี, หลักสูตรมัชฌิม อภิธรรมมิกะโท, มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖.

๑. ความไม่รู้ในทุกข์ (ทุกฺข อญาณ)

พระพุทธศาสนามองว่า มนุษย์ได้รับความทุกข์ต่างๆทั้งในอดีต กำลังได้รับอยู่ในปัจจุบัน และจะได้รับต่อไปในอนาคต แต่มนุษย์ยังไม่รู้สึกตัวไม่มีความสะดุ้งกลัวต่อความทุกข์เหล่านี้ มัวหลงเพลิดเพลินอยู่ ความทุกข์ที่ได้รับได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศกเศร้าเสียใจ ความร่ำไห้ร่ำพัน ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความได้ประสบกับสิ่งที่ไม่รัก ความไม่สำเร็จตามความประสงค์ ความคับแค้นใจ ความทุกข์เหล่านี้ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงให้พ้นได้ ต้องได้รับกันมากน้อยตามสมควรแก่ฐานะของตน

๒. ความไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ (ทุกฺขสมุทฺเท อญาณ)

พระพุทธศาสนามองว่า ต้นเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ คือ โลภะ คือความอยากได้ ความยินดี พอใจ ติดใจ เป็นต้นเหตุของความทุกข์ คนธรรมดาทั่วไปไม่รู้เหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ต่างๆ มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความไม่สบายใจ เป็นต้น ต้องขวนขวายพยายามทำกิจการต่างๆทั้งฝ่ายดีฝ่ายไม่ดีเพื่อแสวงหาให้ได้มาซึ่งอารมณ์ที่น่ายินดีน่าปรารถนต่างๆ แม้จะเหนื่อยกายเหนื่อยใจก็ไม่ย่อท้อถอยหลัง มุ่งหวังแต่จะให้สำเร็จในกิจที่ตนกระทำนั้นแล้วก็จะได้สิ่งที่ตนปรารถนามา แต่คนทั้งหลายไม่รู้ตัวว่าได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของโลภะที่เป็นผู้จัดแจงให้ตนต้องเหนื่อยยาก ลำบากกาย ลำบากใจ เพราะอำนาจแห่งรูปตัณหา คือความยินดี พอใจในรูป สัทตตัณหา คือความยินดีพอใจในเสียง คันธตัณหา คือความยินดีพอใจในกลิ่น รสตัณหา คือความยินดีพอใจในรส โภญฐัปปตัณหา คือความยินดีพอใจในการสัมผัส รัสมตัณหา คือความยินดีพอใจในการนึกคิด

๓. ความไม่รู้ธรรมอันเป็นที่ดับแห่งทุกข์ (ทุกฺขนิโรธ อญาณ)

พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนให้มนุษย์ทั้งหลาย เกิด แก่ ตาย อยู่ในภุมิต่าง ๆ จะเป็นภูมิต่ำ ภูมิสูง หรือบุคคลชั้นต่ำ ชั้นสูงก็ตาม แต่จะชี้แนะแนวทางให้ได้พ้นไปจากภูมิต่าง ๆ พระพุทธศาสนาไม่ได้ยกย่องสนับสนุนการเกิดแก่ตายว่าดี เพราะต้องตกอยู่ในกองทุกข์ต่าง ๆ ดังกล่าว พระพุทธศาสนายกย่องพระนิพพานว่าเป็นสิ่งประเสริฐเพราะพระนิพพานนี้มีสภาพเป็นสันติสุขคือความสุขที่สงบจากรูปนามขันธ์ ๕ ไม่เกี่ยวกับการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การคิดนึกทั้งปวง จุดหมายปลายทางที่พระพุทธศาสนาต้องประสงค์ก็คือ วิมุตติรส อันได้แก่พระนิพพานอย่างเดียว

พระพุทธศาสนาได้พยายามชี้ให้เห็นโทษของการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอันล้วนแต่ตกอยู่ในกองทุกข์ทั้งสิ้น และได้แนะแนวทางที่จะให้พ้นจากกองทุกข์เหล่านี้ ให้คนทั้งหลายได้ประพฤติปฏิบัติตาม แต่ไม่มีคนเลื่อมใสสนใจต่อคำแนะนำสั่งสอนที่เป็นสาระนี้ได้ ถ้ามีคนไปพูดสรรเสริญถึงความสุขต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก คนพวกนั้นก็เกิดความรู้สึกริษยาชังตักเตือนมาก จะให้

ทำตามอย่างใดก็พากันทำตามทั้งสิ้น เพื่อมุ่งหวังความสุขที่เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปในโลก ซึ่งเป็นของที่หาได้ไม่ยาก และหาสาระมิได้ ด้วยเหตุนี้แหละ คนนั้นย่อมไม่ได้รับความสุขที่ประเสริฐคือพระนิพพาน หมายความว่าคนผู้นั้นไม่มีวันที่จะพ้นไปจาก เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะต้องวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏเรื่อยไป

พระพุทธศาสนามองว่า คนที่มีความเห็นยึดมั่นในสิ่งที่ไม่เป็นสาระว่าเป็นสาระ และในสิ่งที่เป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ เป็นคนมีความดำริผิด สนใจในอารมณ์ที่ผิดย่อมเป็นผู้ไม่มีศีลคุณ สมာธิคุณ ปัญญาคุณ อันเป็นสาระที่สามารถนำไปเข้าสู่พระนิพพาน

๔. ความไม่รู้ทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ย อญาณ)

การปฏิบัติที่คนทำเพื่อหวังจะให้พ้นจากทุกข์มีอยู่ ๒ อย่างคือ

(๑) การปฏิบัติในทางโลก ได้แก่ การพยายามประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำสวน ค้าขาย รับจ้าง ทำราชการ และบางคนก็ประกอบอาชีพที่เป็นไปในทางทุจริต เช่น ลักทรัพย์ ทำการประมง ล่อลวงเป็นต้น และบางพวกเมื่อได้ประสบกับความทุกข์กายทุกข์ใจแล้ว ก็ไปหาหมอยาหมอดู เพื่อปัดเป่าให้พ้นทุกข์เหล่านี้

(๒) การปฏิบัติในทางธรรม ได้แก่ การบริจาทาน รักษาศีล ทำสมณะ ปฏิบัติโดยอรรถกิลมถานุโยค คือ ทรมาณร่างกายด้วยประการต่าง ๆ ปฏิบัติเหมือนโค เหมือนสุนัข ปฏิบัติโดยกามสุข ชัลลิกานุโยค คือ บำรุงบำเรอตนให้ได้รับความสุขต่าง ๆ ตามความพอใจของตน

พระพุทธศาสนาถือว่า การปฏิบัติในทางโลกที่ไม่เกี่ยวกับทุจริตย่อมทำให้พ้นจากความทุกข์ไปได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น การปฏิบัติที่เกี่ยวกับทุจริตนั้นในระหว่างที่การกระทำนั้นยังไม่ส่งผล ก็รู้สึกคล้ายกับว่ามีความสุข แต่เมื่อการกระทำนั้นส่งผลแล้วย่อมได้รับความทุกข์เพิ่มขึ้นอีกมากมาย ตลอดเวลาใดที่การกระทำบาปนั้นยังไม่ส่งผล ในระหว่างนั้นคนพาลย่อมเข้าใจในการทำบาปของตนนั้นเหมือนน้ำผึ้ง คือความชอบใจ ยินดีในการกระทำนั้น แต่เมื่อเวลาที่มีการกระทำบาปของตนนั้นส่งผล ในเวลานั้นคนพาลย่อมได้ประสบความลำบากอย่างใหญ่หลวง

พระพุทธศาสนาถือว่า การปฏิบัติในทางธรรมที่เกี่ยวกับ ทาน ศีล สมณภาวนา ทำให้พ้นจากความทุกข์ได้ในชั่วขณะ หรือพ้นไปได้ตลอดวัน เดือน ปี หรือพ้นไปได้ ๑ ภพ ๒ ภพ ๓ ภพ ไม่ได้ทำให้พ้นไปโดยเด็ดขาด และทุกข์ที่พ้นไปได้ชั่วคราวนี้ก็พ้นได้เฉพาะแต่ทุกข์พิเศษ กับทุกข์ที่เกี่ยวกับ แก่ และ เจ็บ เท่านั้น แต่ไม่พ้นจากทุกข์ที่เกี่ยวกับ เกิด ตาย

ผู้ที่ปฏิบัติอรรถกิลมถานุโยค โดยหวังว่า เมื่อชำระกิเลสให้หมดสิ้นไปแล้วในชาติหน้าจะต้องได้รับความสุขเสวยทิพยสมบัติในเทวโลก พ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ ที่ตนได้ประสบอยู่ ความหวังของบุคคลพวกนี้ต้องผิดหวัง เพราะไม่เพียงแต่จะได้รับความทุกข์ที่เกิดจากการทรมาณร่างกาย

ในภพนี้เท่านั้น เมื่อตายจากภพนี้ไปแล้ว ย่อมจะต้องได้รับความทุกข์หนักยิ่งขึ้นไปอีกในนิรยภูมิ เพราะอาศัยความเห็นผิดของตนนั่นเอง

ผู้ที่ปฏิบัติกามสุขัลลิกานุโยค โดยเข้าใจว่า ชีวิตความเป็นไปของคนเรา ถ้ามีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการแสวงหาความสุขความเพลิดเพลินต่าง ๆ ตามที่ตนพอใจแล้ว ย่อมจะทำให้เกิดความเศร้าหมองในจิตใจ ไม่พ้นจากความทุกข์ไปได้ ฉะนั้น จึงต้องพยายามหาวิธีต่าง ๆ ที่จะนำความสนุกสนานเพลิดเพลินมาให้แก่ตน เพื่อมิให้เกิดความโศกเศร้าหมอง เมื่อจิตใจสบายแล้วในชาตินี้ก็พ้นจากความทุกข์กายทุกข์ใจ ชาติหน้าก็จะได้ไปรับความสุขในมนุษย์โลกหรือเทวโลกต่อไปอีก เมื่อมีความเข้าใจเช่นนี้ ก็พยายามแสวงหาวัตถุต่าง ๆ มาบำเรอแก่ตนตามความพอใจ การปฏิบัติเช่นนี้ บางคนก็ได้รับความสำเร็จ คือ มีความเพลิดเพลินใจอยู่ในกามคุณอารมณ์ต่าง ๆ ตลอดชาตินี้ ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเป็นอุปสรรคขัดขวางได้ แต่บางคนก็ทำไปไม่ได้ตลอด เพราะมีผู้อื่นมาขัดขวาง เพราะทรัพย์สิ้นเงินทอง หรือเพราะโรคภัยมาเบียดเบียน เหล่านี้ทำให้จิตใจของผู้นั้นกลับมีความเดือดร้อนขึ้นอีก ผลสุดท้ายเมื่อหาหนทางแก้ไขไม่ได้ ก็อาจถึงทำลายชีวิตของตนหรือผู้ที่มาขัดขวางนั้นเสียก็ได้ แต่อย่างไรก็ดี การปฏิบัติตนชนิกกามสุขัลลิกานุโยคนี้จะกระทำสำเร็จไปได้ตลอดหรือไม่ตลอดก็ตาม ผลสุดท้ายเมื่อตายจากภพนี้ไปแล้วก็ต้องไปได้รับความทุกข์ในอบายภูมิ เพราะความโลภ ความหลง ความเห็นผิด

พระพุทธศาสนาบอกว่า การปฏิบัติเพื่อมุ่งหวังจะให้พ้นทุกข์ที่เป็นไปในทางโลก การปฏิบัติชนิดอัสถกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค ส่วนมากเป็นการปฏิบัติของพวกอัมชปุณฺณ ส่วนการปฏิบัติชนิดบำเพ็ญ ทาน ศีล สมถภาวนา เหล่านี้ส่วนมากเป็นการปฏิบัติของพวกกัลยาณปุณฺณ แต่การปฏิบัติเหล่านี้ ก็ยังไม่ใช่เป็นหนทางที่จะชำระกิเลสให้หมดสิ้น แล้วให้เข้าถึงความดับทุกข์โดยแท้จริงได้ และที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า บุคคลเหล่านี้ไม่เข้าใจในการปฏิบัติที่เป็นหนทางให้เข้าถึงความดับทุกข์โดยเด็ดขาด

พระพุทธศาสนาบอกว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางให้เข้าถึงความดับทุกข์ได้นั้นคือการเจริญองค์มรรค ๘ ที่เกี่ยวกับสติปัญญาทั้ง ๔ เท่านั้น การปฏิบัติที่นอกจากนี้แล้ว ไม่ว่าการปฏิบัตินั้นจะกระทำไปอย่างพิสดารลำบากยากเข็ญ หรือละเอียดประณีตอย่างไรก็ตาม หรือจะใช้เวลาปฏิบัตินานเพียงไรก็ตาม ก็ไม่ใช่เป็นหนทางที่จะชำระกิเลสให้หมดสิ้นไปแล้วเข้าถึงความดับทุกข์ทั้งปวงได้ หมายความว่า ขึ้นชื่อว่าการปฏิบัติและมีความพากเพียรต่อการปฏิบัตินั้นแล้ว ก็อย่าพึงเชื่อว่าการปฏิบัติของตนนั้นจะเป็นหนทางที่ถูกต้องเสมอไป

๕. ความไม่รู้ในขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีต (ปุพฺพนุเต อญาณ)

คำว่า ขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีตนั้น เป็นการกล่าวโดยธรรมาธิฏฐาน กล่าวโดยปุคคลาธิฏฐานก็ได้แก่สัตว์ทั้งหลายที่เคยเกิด และตายไปแล้วนั่นเอง ฉะนั้น จึงหมายถึงไม่รู้ตัว

หรือคนอื่น เคยเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม หรืออบายสัตว์ แต่สำหรับในชาติต่อไปนั้น รู้ว่าจะต้องเกิดอีก ดังเช่นผู้ที่มีความเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง ฉะนั้น เมื่อสัตว์เหล่านี้ตายลงแล้ว ก็ได้ไปเกิดตามคำสั่งของพระเจ้าอีก

๖. ความไม่รู้ในขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอนาคต (อปฺรณฺเต อญฺญํ)

หมายความว่า ตัวเองและคนอื่น เมื่อตายจากชาตินี้แล้วก็ไม่มีการเกิดต่อไปอีก แต่มีความเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเคยเกิดมาแล้วในชาติก่อน บุคคลจำพวกที่มีความเห็นเช่นนี้ มีหลายลัทธิด้วยกัน แม้คนที่ถือลัทธิพุทธที่มีความเห็นเช่นนี้ก็ยังมี บุคคลเหล่านี้ไม่เชื่อว่าเมื่อตายแล้วจะเกิดอีกต่อไป แต่เชื่อว่าเคยเกิดมาแล้วในชาติก่อน เพราะอาศัยที่เคยได้พบเห็นผู้ที่ระลึกชาติได้

๗. ความไม่รู้ใน ขันธ อายตนะ ธาตุ ที่เป็นอดีตและอนาคต (ปฺพุพฺพนฺตาปฺรณฺเต อญฺญํ)

ไม่รู้ว่่า มนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ที่เคยเกิดมาแล้วในอดีต และที่จะเกิดต่อไปข้างหน้า ตัวเราและคนอื่น เคยเกิดมาแล้วและจะเกิดต่อไปข้างหน้า บุคคลจำพวกที่มีความเห็นเช่นนี้ ก็มีหลายลัทธิเช่นเดียวกัน เป็นเพราะว่าพวกนี้ไม่เคยได้รับการศึกษาใน พระสูตร พระอภิธรรม และไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนา ทั้งยังไม่เคยได้พบเห็นผู้ที่ระลึกชาติได้

๘. ความไม่รู้ในรูปนาม ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมีเหตุให้เกิดตามนัยปฏิจจสมุปบาท (อิทฺตปฺป จุจฺยตาปฏิจฺจสมุํปฺปนุสฺส ธมฺเมสฺสุ อญฺญํ)

การเห็น การได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ถูกต้อง เหล่านี้พระพุทธศาสนามองว่า ล้วนแต่เป็นผลที่เกิดจากเหตุ คือ การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ทั้งดีและไม่ดี ซึ่งเป็นเหตุเก่า มีอวิชชา ตัณหาเป็นมูล และโดยอาศัยที่มีตา หู จมูก ลิ้น กาย การเห็น การได้ยิน เป็นต้น แล้วก็มีการกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ทั้งดีและไม่ดีขึ้นอีก ซึ่งเป็นเหตุใหม่ มีตัณหา อวิชชาเป็นมูล ทำให้ร่างกายและการเห็น การได้ยิน เป็นต้นที่เรียกกันว่า คนนั้น คนนี้ ซึ่งเป็นผลเกิดต่อไปอีก เหตุและผลดังกล่าวมานี้ เมื่อแสดงตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทแล้ว คือการกระทำต่าง ๆ ที่เป็นเหตุเก่านั้นได้แก่ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ สัตว์ทั้งหลายและการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ที่เป็นผลเกิดขึ้นนั้น ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเหตุใหม่นั้น ได้แก่ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ อวิชชา สังขาร สัตว์ทั้งหลายและการเห็น การได้ยิน เป็นต้น ที่จะเกิดต่อไปนั้น ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

พระพุทธศาสนามองว่า ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายดังที่ได้กล่าวมานี้ เมื่อพิจารณาแล้วก็แสดงให้เห็นได้ว่า ไม่มีอะไรอื่นนอกจากธรรมที่เป็นเหตุเป็นผล อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเท่านั้น แต่อันธปุณฺชน คือผู้ที่ไม่มีปัญญามองเห็นนั้น ย่อมไม่รู้ถึงความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายตามปฏิจจสมุปบาทดังกล่าวมานี้ เข้าใจกันว่าสัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกทุกวันนี้ เกิดขึ้นเพราะ

มีพระเจ้าเป็นผู้สร้าง บางพวกก็เข้าใจว่าไม่มีเหตุผลอย่างใด สัตว์ที่เกิดมาได้ก็เพราะมีบิดามารดานั่นเอง

พระพุทธศาสนาเรียกความไม่รู้ในเหตุผลแห่งความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายตามหลัก ปฏิจจสมุปบาทนี้แหละว่า อิทัป্পจฺยตาปฏิจจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ อณฺเณ

ความสัมพันธ์ระหว่างอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันและกัน คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ

ธรรม ๑๒ ประการนี้ต่างเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันเกิด ไม่ใช่ต่างฝ่ายต่างเกิดด้วยตัวเอง โดด ๆ ปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็ทรงมุ่งหมายที่จะแสดงถึงภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกันเกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระพุทธานุสาสนีที่ตรัสว่า

“ ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาท คือ อะไร คือ การที่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ ” ^{๑๑๗}

พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท โดยทรงยกองค์ธรรมขึ้นแสดงนำซึ่งจะเป็นองค์ธรรมข้อใดก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยของผู้ฟัง บางครั้งทรงยกอวิชชาขึ้นแสดง บางครั้งทรงยกตัณหาขึ้นแสดง บางครั้งทรงยกเวทนาขึ้นแสดง บางครั้งทรงยกวิญญาณขึ้นแสดง บางครั้งทรงยกอายตนะ ๖ ขึ้นแสดง บางครั้งทรงยกผัสสะขึ้นแสดง แต่บางครั้งก็ทรงยกชาติชรามรณะขึ้นแสดง จากนั้นก็ทรงแสดงโยงไปหาองค์ธรรมข้ออื่น ๆ ฉะนั้น จะศึกษาองค์ธรรมใดก่อนก็ได้ เพราะเมื่อเข้าใจองค์ธรรมหนึ่งแล้วก็จะช่วยให้เข้าใจองค์ธรรมอื่น ๆ ด้วย เพราะเกี่ยวเนื่องถึงกัน

ปฏิจจสมุปบาท ๒ สาย

ปฏิจจสมุปบาทอธิบายทั้งขณะปัจจุบันและการเวียนว่ายตายเกิด จึงมี ๒ สาย คือ เรื่องราวในชีวิตประจำวัน และเรื่องราวเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด แต่เพื่อความเข้าใจง่าย ควรจะ

^{๑๑๗} ส.น. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๓.

ศึกษาปฏิจกสมุปปาทในชีวิตประจำวันให้เข้าใจดีเสียก่อน แล้วจะช่วยให้เข้าใจปฏิจกสมุปปาทที่ว่า ด้วยเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ^{๑๑๔}

ความสัมพันธ์ระหว่างอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

อวิชชา ความหมาย ไม่รู้ หน้าที่ ทำให้หลงมกย ผลปรากฏที่ชัดเจน ปกปิดไม่ให้รู้ตาม เป็นจริง ฐานเกิด อาสวะ

ตัณหา ความหมาย หิว ระบาย อยากไม่หยุด หน้าที่ ปลุกเร้าจิตหรือวิญญาณให้ยินดีอยาก ได้อารมณ์คือสิ่งเร้าต่าง ๆ เรื่อยไป หลังจากได้ถูกต้องหรือกระทบแล้วรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือ เฉย ๆ ผลปรากฏที่ชัดเจน ไม่อึดในสิ่งเร้า ฐานเกิด เวทนา ^{๑๑๕}

อุปาทาน ความหมาย ยึดมั่น หน้าที่ ปลุกเร้าจิตหรือวิญญาณให้ยินดีอารมณ์คือสิ่งเร้าที่ อยากได้ซึ่งได้มาแล้วอย่างเหนียวแน่นจนไม่ยอมปล่อยวาง ผลปรากฏที่ชัดเจน ทำให้ยินดีอย่าง เหนียวแน่นพร้อมกับมีความเห็นผิด ฐานเกิด ตัณหา ^{๑๑๖}

ตัณหากับอุปาทานต่างเป็นเงาของกันและกัน ตัณหา คือ ความเพติดเพลิน ยินดีอยากได้ อารมณ์คือสิ่งเร้าจัดอยู่ในขั้นแสวงหา ส่วนอุปาทานคือ ความยินดีอารมณ์คือสิ่งเร้าที่อยากได้ซึ่งได้ มาแล้วนั้นอย่างเหนียวแน่น จัดอยู่ในขั้นครอบครอง เมื่อตัณหาเกิดอุปาทานมักจะเกิดตามอยู่เสมอ แต่แน่นอนว่าเมื่ออุปาทานเกิดตัณหาย่อมเกิดอยู่ด้วยเสมอ เพราะอุปาทานเป็นความเพติดเพลินยินดี ขั้นยึดมั่นในอารมณ์คือสิ่งเร้าที่ได้มาแล้วนั่นเอง เปรียบเทียบตัณหาเหมือนมือที่กำลังควานหาสิ่งของ ที่ต้องการในที่มืด และเปรียบอุปาทานเหมือนมือที่จับสิ่งของที่ควานหาพบแล้วกำไว้อย่างเหนียว แน่น ^{๑๑๗}

วิญญะ ๓ กับปฏิจกสมุปปาท ซึ่งอาการ ๑๒ นั้น เป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือปฏิจกสมุปปาท ๑๒ อาการ เมื่อสรุปแล้วก็คือ วิญญะ ๓ อันได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก นั่นเอง

ในการจัดปฏิจกสมุปปาทเข้าเป็นวิญญะ ๓ ท่านจัดดังนี้

๑. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลส
๒. สังขาร กับ ภพ (กรรมภพ) จัดเป็นกรรม

^{๑๑๔} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจกสมุปปาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบ ต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕, ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๓/๓๑-๓๒, ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๒๓/๒๓๕, ๑๘/๖๐/ ๓๐-๓๒.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑, ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๓/๓๑-๓๒, ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๒๕/๒๓๖.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

๓. วิญญาณ นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา จัดเป็นวิบาก ^{๑๒๒}

การจัดดังกล่าวมานี้ ท่านยึดหลักว่า

๑. กิเลส คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่มีติดตัวมนุษย์ทุกคนตั้งแต่เกิด เป็นของมีสะสมสืบเนื่องมาแต่อดีตชาติ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า คนเรามีกิเลสติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๒. เมื่อมนุษย์มีกิเลสสะสมสืบเนื่องมาตั้งแต่เกิด การกระทำทุกอย่างที่ประกอบด้วยเจตนาทั้งดีและชั่ว จึงจัดเป็นกรรม เพราะเป็นการกระทำที่มีกิเลสเข้าไปเกี่ยวข้อง หรือเป็นการกระทำที่เกิดจากแรงผลักดันของกิเลสที่สะสมสืบเนื่องมาแต่อดีตชาติ

๓. ในการกระทำทุกอย่างได้กล่าวมาแล้วว่า “ ประกอบไปด้วยเจตนา ” เจตนา คือ ความตั้งใจ ความจงใจ ซึ่งก็คือ สังขาร อันเป็นตัวปรุงแต่งให้มืองค์ธรรมอื่น ๆ เกิดรวมคือ วิญญาณ นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา นั้นหมายความว่า ทุกครั้งที่ทำกรรมนั้นย่อมทำโดยมืองค์ประกอบรวมดังนี้

๓.๑ มีวิญญาณ คือ ความรับรู้เกิดขึ้น

๓.๒ มีนาม คือ ความคิดหรือชั่ว และมีรูปคือ พฤติกรรมทางกาย วาจา อันเป็นตัวแสดงออกเกิดขึ้น

๓.๓ มีความรับรู้ผ่านแดนติดต่อ ๖ แดนเกิดขึ้น

๓.๔ มีการกระทบถูกต้องกันระหว่างความรู้ภายในกับอารมณ์คือสิ่งเร้าภายนอกเกิดขึ้น

๓.๕ และมีความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์หรือความรู้สึกกลาง ๆ เกิดขึ้น

องค์ประกอบรวมเหล่านี้จะเกิดขึ้นร่วมกันกับเจตนาให้การกระทำสำเร็จเป็นกรรม

การเกิดรวมของวิญญาณ นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนา นี้มีอยู่ในมนุษย์ทุกคนมาแต่อดีตชาติ ซึ่งแต่ละครั้งที่เกิดขึ้นก็สะสมเป็นวิบาก คือผลตกค้างอยู่ในจิตได้สำนึก และสืบเนื่องตกทอดมาถึงชีวิตใหม่ในชาติปัจจุบันนี้

การกระทำของมนุษย์ในชาติปัจจุบันย่อมเกี่ยวเนื่องอยู่กับวิบากที่สะสมแต่อดีตชาติ เมื่อพูดถึงวิบากแน่นอนว่าย่อมเกี่ยวเนื่องถึงกิเลสและกรรมด้วย สรุปลแล้ว วิบาก ที่สะสมมาแต่อดีตชาติ

^{๑๒๒} วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑. เหตุที่ไม่จัดชาติ อยู่ในข้อไหน เพราะชาติ คือ การเกิดของกิเลส กรรม วิบาก หากไม่มีกิเลส กรรม วิบาก ชาติก็ไม่มี เมื่อไม่มีชาติ ขรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็ไม่มีด้วย เพราะฉะนั้น ที่ว่าพระอรหันต์ สิ้นชาติก็คือ สิ้นการเกิดของกิเลส ไม่มีกิเลสเกิดอีกต่อไปนั่นเอง

ทั้งดีและชั่วย่อมเป็นปัจจัยสำคัญให้มนุษย์ทุกคนเกิดการกระทำทั้งดีและชั่วในชาติปัจจุบันด้วยและ
ตัวการสำคัญให้เกิดวิบากสะสมก็คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ^{๑๒๓}

พระพุทธศาสนากล่าวว่า โมหะ (อวิชชา) เป็นข่าวย่อยรักรังรัด ตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน
ตัณหาเหมือนกับแม่น้ำที่ไม่มีวันเต็ม ดังพระพุทธคำรัสตรัสไว้ว่า ไม่มีไฟเสมอด้วยราคะ ไม่มีผู้จับ
เสมอด้วยโทสะ ไม่มีข่ายเสมอด้วยโมหะ ไม่มีแม่น้ำเสมอด้วยตัณหา ราคะเกิดขึ้นเผื่ออยู่ภายในไม่
ปรากฏวัน ยักษ์จะจับคนได้ก็จับใน ๑ อตภาพเท่านั้น โทสะจับโดยส่วนเดียว โมหะเป็นข่าวย่อยรักรัง
รัด แม่น้ำมีเวลาขึ้น มีเวลาลง มีเวลาแห้งปรากฏ แต่ตัณหาไม่มี ผ่องอย่างเดียว เพราะทำให้เต็มได้
ยาก ความโศกเกิดจากตัณหา ภัยเกิดจากตัณหา พ้นจากตัณหาแล้วไม่มีความโศก ไม่มีภัย ^{๑๒๔}

อธิบายเปรียบเทียบอวิชชา

ที่บอกว่าโสมะคืออวิชชา นั้น หมายความว่า อวิชชาเปรียบเหมือนห้วงน้ำ เพราะธรรมชาติของห้วงน้ำนั้นเมื่อวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือสัตว์ใด ตกลงในห้วงน้ำแล้ว น้ำนั้นย่อมท่วมทับเบียด
เบียนวัตถุหรือสัตว์นั้น ๆ และทำให้วัตถุหรือสัตว์ทั้งหลายนั้นจมลง ไม่มีโอกาสจะโผล่ขึ้นมาได้เลย
เช่นเดียวกับอวิชชาคือท่วมทับสัตว์ทั้งหลายอยู่และทำให้สัตว์ทั้งหลายนั้นจมลงในวัฏฏสงสาร จน
ถึงอบายภูมิ โดยไม่ให้มีโอกาโผล่ขึ้นพ้นจากวัฏฏสงสาร ให้เข้าถึงพระนิพพานได้ ^{๑๒๕}

ที่บอกว่าโยคะคืออวิชชา หมายความว่า ประกอบเหมือนกับกาวที่ประกอบของสิ่งให้ติด
แน่น ไม่ให้หลุดออกจากกัน เหมือนกับอวิชชา คือ ประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์
ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ เมื่อเปรียบแล้ว กาวเปรียบได้กับอวิชชา วัตถุสิ่งของ ๒ สิ่ง สิ่งหนึ่งเปรียบได้กับ
สัตว์ทั้งหลาย อีกสิ่งหนึ่งเปรียบได้กับภพชาติต่าง ๆ คือ วัฏฏทุกข์ หรืออุปมาอีกนัยหนึ่ง เปรียบ
เหมือนวัวที่ถูกนำมาผูกเทียมเกวียนไว้ เมื่อวันนั้นจะเดินไปในทางไหนก็ต้องลากเอาเกวียนคิดไป
ด้วยเสมอ สัตว์ทั้งหลายที่วนเวียนอยู่วัฏฏทุกข์ หลุดพ้นไปไม่ได้เพราะถูกประกอบด้วยอวิชชา เมื่อ
เปรียบเทียบแล้ว วัวเปรียบได้กับสัตว์ทั้งหลาย เกวียนเปรียบเทียบกับภพ ซึ่งเป็นวัฏฏทุกข์ เชือกที่
ผูกวัวให้ติดอยู่กับเกวียนเปรียบได้กับอวิชชา ^{๑๒๖}

^{๑๒๓} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจสงมุปบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบ
ต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^{๑๒๔} ธ.อ. ๖/๑๕๐., ธ.อ. ๗/๒๗., ธ.อ. ๘/๑๕.

^{๑๒๕} สัทธัมมโชติกะ ธรรมจริยะ, พระอาจารย์, ปรมัตถโชติกะ , หลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มูลนิธิ
สัทธัมมโชติกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๒.

^{๑๒๖} อ้างแล้ว, หน้า ๕๓.

ที่บอกว่าอนุสัยคืออวิชา หมายความว่า อนุสัยนี้เป็นกิเลสหนึ่งที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย และเป็นธรรมที่เร้นลับ ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ ยกเว้นแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ตามปกติอนุสัยกิเลสนี้ สงบนิ่ง ไม่ปรากฏออกมาโดยทางหนึ่งทางใดเลย ต่อมาเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ ที่ดีก็ตามไม่ดีก็ตาม มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วอนุสัยกิเลสที่สงบนิ่งอยู่นั้น ก็เปลี่ยนสภาพเป็นปริยฐานกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจ ถ้าปริยฐานกิเลสนี้มีกำลังแรงมาก ก็เปลี่ยนสภาพเป็นวิตักกมกิเลส ล่วงออกมาทางกายและวาจา ปริยฐานกิเลสที่เกิดขึ้นทางใจก็ดี วิตักกมกิเลสที่เกิดขึ้นทาง กาย วาจาที่ดี ทั้ง ๒ นี้ ไม่เรียกว่า อนุสัยกิเลส แต่ปริยฐานกิเลสก็เกิดมาจากอนุสัยกิเลส และวิตักกมกิเลสก็เกิดมาจากปริยฐานกิเลส ด้วยเหตุนี้ อนุสัย จึงเป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ที่สงบนิ่งอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลายเหมือนกับอวิชา^{๑๒๗}

ที่บอกว่าปริยฐานคืออวิชา หมายความว่า อวิชาระดับที่ ๒ อวิชาที่เกิดขึ้นรบกวนจิต ซึ่งก็คือ อนุสัยที่ฟุ้งขึ้นมานั่นเอง

ที่ว่าอวิชาคือขำย หมายความว่า อวิชานั้นเหมือนกับตาขำยสำหรับคักสัตว์ทั้งหลายให้ติดอยู่

พระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับอวิชาเหมือนป่าทึบ ดังมีปรากฏในติสสสูตรดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเหมือนบุรุษ ๒ คน ไม่ฉลาดในหนทาง ผู้ไม่ฉลาดในหนทางนั้นถามบุรุษผู้ฉลาดในหนทาง บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนั้นพึงบอกอย่างนี้ว่า ท่านจงไปตามทางนี้แล้ว จะพบทาง ๒ แพร่ง ในทาง ๒ แพร่ง ท่านจงละทางซ้าย ถือเอาทางขวา ไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่งแล้ว จักพบป่าอันทึบ ไปตามทางนั้นสักพักหนึ่ง จักพบที่กลุ่มใหญ่มีเปือกตม ไปตามทางนั้นสักครู่หนึ่ง จักพบหนองบึง จงไปตามทางนั้นสักครู่แล้วจักพบภูมิภาคอันราบรื่น เพื่อให้เข้าใจตามนี้มีอธิบายดังนี้

คำว่า บุรุษผู้ไม่ฉลาดในหนทาง เป็นชื่อของปุถุชน

คำว่า บุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้ เป็นชื่อของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

คำว่า ทางสองแพร่ง เป็นชื่อของวิจิกิจฉา

คำว่า ทางซ้าย เป็นชื่อแห่งมรรคผิด อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ มิจฉาทิฎฐิ ฯลฯ มิจฉาสมาริ

คำว่า ทางขวา เป็นชื่อแห่งอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาริ

คำว่า ราวป่าอันทึบนี้ เป็นชื่อแห่งอวิชา

^{๑๒๗} อ้างแล้ว, หน้า ๘๖.

คำว่า ที่ลุ่มใหญ่มีเปลือกตมนี้แล เป็นชื่อแห่งกามทั้งหลาย

คำว่า หนองบึงนี้แล เป็นชื่อแห่งความโกรธและความคับแค้น

คำว่า ภูมิภาคอันราบรื่น เป็นชื่อแห่งนิพพาน ^{๑๒๘}

อวิชชาที่ว่าโดยองค์ธรรมได้แก่โมหเจตสิกซึ่งมีความไม่รู้ริยสัจจ์ ๔ เป็นลักษณะมีหน้า
ที่ทำให้หลง มีการปิดบังปัญญาจักขุเป็นผล มีอาสวะเป็นเหตุให้เกิด อวิชชาเ็นปัจจัยให้มี
สังขาร ^{๑๒๙}

ที่ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารนั้น หมายความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำ
บาปคือเมื่อไม่รู้วาททั้ง ๓ เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในสุขเวทนา จึงทำบุญเพื่อไปเกิดในกามภพ รูป
ภพ อรูปภพ และไม่รู้วาทเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำบาปต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ^{๑๓๐}

มีผู้รู้ได้ให้ความหมาย พร้อมรากศัพท์ของอวิชชาไว้ ดังมีปรากฏดังนี้

อวิชชา ประกอบด้วยคำ อ (ไม่) วิท (รู้) ย ปัจจัย และ อา การันต์ สำเร็จรูปเป็น อวิทยา
บาลีนำมาใช้ในรูปคำว่า อวิชชา มีข้อควรศึกษา คือ ความหมาย ไม่รู้หน้าที่ ทำให้หลงมกมาย ผล
ปรากฏที่ชัดเจนคือปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง ฐานเกิดของอวิชชาได้แก่ อาสวะ คือ กิเลสที่หมัก
หมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหลออกอยู่ตลอดเวลาเนื่อง กิเลสที่ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ใน
กาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฏฐาสวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น
ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้งอวิชชาเองด้วย (อวิชชาสวะ) ^{๑๓๑}

ความหมายของอวิชชาที่ว่า ไม่รู้ หมายถึง ไม่รู้ความจริง ไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ รู้
ไม่แจ้ง ไม่รู้ความจริง หมายถึง ไม่รู้ความจริงของชีวิตว่า ชีวิต คือ ชั้น ๕ อายุคนละ ๑๒ ชาติ ๑๘
อินทรีย์ ๒๒ สัจจะ ๔

ไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ หมายถึง ไม่รู้ความดี ๓ ประการ ได้แก่ ความดีทางกาย ความดีทางวาจา
และความดีทางใจ

รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ หมายถึง รู้ความชั่ว ๓ ประการ ได้แก่ ความชั่วทางกาย ความชั่วทางวาจา
ความชั่วทางใจ

^{๑๒๘} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๘๔/๘๗.

^{๑๒๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๔.

^{๑๓๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ๑๖/๓๕/๕๕, ส. สฟา. (บาลี) ๑๘/๓๒๒/๒๓๕.

^{๑๓๑} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจอสุมุบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบ
ต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕, ส.สฟา. (บาลี) ๑๘/๓๒๑/๒๓๔.

รู้ไม่แจ้ง หมายถึง แม้จะรู้สิ่งที่ควรรู้ว่าเป็นสิ่งควรทำและรู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำก็จริง แต่ก็รู้แบบจำได้หมายรู้ตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา แต่ความรู้นั้นไม่มีผลถึงขั้นสามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขอุปนิสัยและพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ กล่าวคือ รู้แล้วยังละกิเลสไม่ได้

รู้ไม่แจ้งอีกความหมายหนึ่ง คือ รู้สิ่งที่ควรรู้และไม่ควรรู้แล้วเลิกละสิ่งที่ไม่ควรรู้ ทำตามสิ่งที่ควรรู้ ซึ่งก็คือ เลิกละความชั่วแล้วทำความดีนั่นเอง แต่ก็ยังยึดมั่นอยู่ในความดีนั้น คือ ทำแล้วปรารถนาขอให้ความดีส่งผลให้ได้มนุษยสมบัติ รวมทั้งไปเกิดในพรหมโลก อย่างนี้ก็จัดเป็นรู้ไม่แจ้ง เพราะยังหลงไหลอยู่ในนามรูปคือการมีตัวตน

อวิชชาเป็นกิเลสสำคัญเป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด จึงควรที่นักศึกษาจะได้ทราบถึงระดับต่าง ๆ ของอวิชชาด้วย ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ คือ ระดับอนุสัยกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดขึ้นเนื่องอยู่ในจิตใจ มีมาแต่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๒ คือระดับปริยฐานกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดขึ้นรบกวนจิต ซึ่งก็คือ อนุสัยที่ฟุ้งขึ้นมานั่นเอง อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๓ อวิชชาขั้นนี้อาจจะสังเกตได้ยาก จึงควรสังเกตดูที่กิเลสตัวอื่นที่เกิดเนื่องจากอวิชชา อาทิ กามฉันทะ (ความใคร่ในกาม) และพยาบาท (ความคิดปองร้ายผู้อื่น) ระดับวิตีกมกิเลส หมายถึง อวิชชาขั้นหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล คือ ทำผิดทั้งกายและวาจา ซึ่งก็คือ ปริยฐานกิเลสที่ไม่สามารถควบคุมได้นั่นเอง

อวิชชาเป็นความรู้ที่ไม่เป็นกิเลส ความไม่รู้นั้นมี ๒ อย่าง คือความรู้ที่เป็นกิเลส และไม่เป็นกิเลส

อวิชชาที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จัดเป็นกิเลส เนื่องจากความรู้แบบนี้เป็นความรู้ที่เป็นอุปสรรคต่อการทำศีลให้บริสุทธิ์ ต่อการเจริญสมาธิต่อการเจริญวิปัสสนาและการบรรลุมรรคผล

ส่วนความรู้ที่ไม่เป็นกิเลส ไม่เป็นอุปสรรคต่อการทำศีลให้บริสุทธิ์ ต่อการเจริญสมาธิต่อการเจริญวิปัสสนาและการบรรลุมรรคผล ได้แก่ ความรู้หนังสือ ความรู้วิชาการต่าง ๆ ความรู้จักบุคคล ความรู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งความรู้อื่น ๆ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการบรรลุมรรคผล ^{๑๓๒}

สรุป ความหมายของอวิชชาในพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวโดยย่อ หมายถึงความรู้ในอริยสัจ ๔ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์ อวิชชากล่าวโดยพิสดารคือความรู้ ๘ อย่าง เรียกว่า อวิชชา ๘ โดย ๔ ข้อแรกอยู่ในอริยสัจ ๔ ที่เหลือเพิ่มเข้ามาอีก ๔ ข้อ คือ ความไม่รู้ในชีวิตในอดีต ในอนาคต

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘-๒๑.

ความไม่รู้ในชีวิตในอดีตและอนาคต และความไม่รู้ในรูปนามที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมีเหตุให้เกิดตาม
 นัยปฏิจจนูปบาท อวิชชาเป็นโอรส อวิชชาเป็นโยคะ อวิชชาเป็นอนุสัย อวิชชาเป็นปริยฐาน
 อวิชชาเป็นตาข่าย อวิชชาเป็นอกุศลมูลคือโมหะ คือ เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน มี
 ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้คือหลง มีหน้าที่ทำให้หลง ปิดบังปัญญาจักษุ
 ผลที่เห็นชัดเจนของอวิชชาคือ ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือเป็น
 ปัจจัยให้ทำบุญทำบาป อวิชชา นั้นหมายถึงทั้งความไม่รู้ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ และรู้ไม่แจ้ง อวิชชาเป็น
 ความไม่รู้ที่เป็นกิเลส

๓.๒ ประเภทของอวิชชา

อวิชชาในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นแบ่งเป็น ๕ ประเภท ดังนี้^{๑๓๓}

- ประเภทที่ ๑ อวิชชาที่มีความไม่รู้อริสัจ ๔ เป็นลักษณะ
- ประเภทที่ ๒ อวิชชาที่ทำให้หลงเป็นกิจ (หน้าที่)
- ประเภทที่ ๓ อวิชชาที่มีการปิดบังปัญญาจักษุเป็นปัจจัยปฏิฐาน
- ประเภทที่ ๔ อวิชชาที่มีอาสวะเป็นปทัฐาน
- ประเภทที่ ๕ อวิชชาเป็นกิเลส เป็นรากเหง้าของความชั่วทุกชนิด

ประเภทที่ ๑ อวิชชาที่มีความไม่รู้อริสัจ ๔ เป็นลักษณะ

พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชชาที่มีความไม่รู้อริสัจ ๔ เป็นลักษณะ ปกปิดไม่ให้รู้ตาม
 ความเป็นจริงที่ควรรู้ รู้แต่สิ่งที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงที่ไม่ควรรู้ เป็นปฏิปักษ์ต่อปัญญา ปัญญา
 เสร้าหมองเพราะอวิชชา ปัญญาไม่เจริญเพราะอวิชชา สรรกอวิชชาได้จึงชื่อว่าปัญญาวิมุตติ อวิชชา
 เป็นข้าศึกของปัญญา ปัญญาก็เป็นข้าศึกของอวิชชา มีอวิชชาก็ไม่มีปัญญา มีปัญญาก็ไม่มีอวิชชา
 อวิชชาเกิดขึ้นเมื่อนั้นย่อมห้ามมิให้ปัญญาเกิด^{๑๓๔}

ประเภทที่ ๒ อวิชชาที่ทำให้หลงเป็นกิจ (หน้าที่)

^{๑๓๓} สัทธัมมโชติกะ ธรรมจริยะ, พระอาจารย์, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนูปบาทที่ปณี, หลักสูตรมัชฌิมอาภิ
 ธรรมิกะโท, มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘),
 หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๓๔} อ.ท.อ.(ไทย) ๑/๒๓๖/๓๕๓.

พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชชามีหน้าที่ทำให้ลุ่มหลง มีหน้าที่ทำให้หลง ทำให้เกิดความหลงใหล มีโมหะ มีความหลง มีความมืดมิด พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าอวิชชาทำให้คนตาบอด โดยได้กล่าวไว้ว่า เทวดาและมนุษย์โดยมาก ย่อมหลง หลงพร้อม หลงเสมอ เป็นผู้หลง เป็นผู้หลงพร้อม เป็นผู้หลงเสมอในกามคุณ ๕ เป็นผู้อันอวิชชา ทำให้ตาบอด หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ ครอบงำแล้ว เพราะเหตุนั้น กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ที่หลง ^{๑๓๕}

ประเภทที่ ๓ อวิชชา มีการปิดบังปัญญาจักขุเป็นปัจจุปัญฐาน อวิชชาที่มีสภาพปกปิดความจริงไม่ให้เกิดความรู้ นั้นแบ่งออกเป็นหลายประเภทด้วยกันคือ

(๑) บุคคลบางพวก ไม่รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดีเป็นกุศล การกระทำอย่างนี้ไม่ดีเป็นอกุศล ด้วยอำนาจแห่งอวิชชาที่ปกปิดไว้ไม่ให้รู้ ฉะนั้น บุคคลพวกนี้จึงกล้าทำในทุจริตต่าง ๆ อย่างไม่รู้สีกเกรงกลัวและละอายใจ อวิชชาชนิดนี้เป็นอวิชชาที่หนามาก

(๒) บุคคลบางพวก รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดีเป็นกุศล อย่างนี้ไม่ดีเป็นอกุศล ฉะนั้น บุคคลจำพวกนี้เมื่อขณะที่มีอกุศลเกิดขึ้น ก็สามารถระงับได้ไม่ปล่อยให้ล่วงถึงกาย วาจา แล้วเปลี่ยนจิตใจและการกระทำนั้นให้เป็นกุศลเกิดขึ้น อวิชชาของบุคคลจำพวกนี้จัดว่าเป็นอวิชชาที่บางมากแล้ว

(๓) บุคคลที่สำเร็จเป็น โสคาบัน สกทาคามี อนาคามี นั้น ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แล้ว แต่ก็ยังไม่ได้ทำลายอวิชชาให้หมดสิ้นไป อวิชชาของพระอริยบุคคลเหล่านี้เป็นอวิชชาที่บางที่สุด

บุคคลที่หมดสิ้นจากอวิชชาได้นั้น มีแต่พระอรหันต์พวกเดียว การปกปิดไม่ให้รู้ตามความเป็นจริงของอวิชชา จึงไม่มีแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย แต่ถ้าจะถามว่าพระอรหันต์เมื่อไม่มีอวิชชาแล้ว ก็สามารถรู้อะไร ๆ ได้ทั่วไปทั้งหมดหรือ? แก้วว่า ไม่ได้เป็นเช่นนั้น การรู้ของพระอรหันต์ก็แล้วแต่กำลังของปัญญา ถ้าเป็นปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็รู้ได้ทั่วไปทั้งหมดไม่มีเหลือ ถ้าเป็นปัญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็รู้แต่สภาพความเป็นไปของรูปนามอันเป็นอรรถรส สำหรับความรู้ในสภาพความเป็นไปของรูปนามตามปริยัติอันเป็นธรรมนั้นก็รู้ไม่ได้ ถ้าเป็นปัญญาของพระอัครสาวก มหาสาวก ก็ย่อมรู้ในอรรถรส ธรรมรสได้ทั้งสอง แต่ก็ยังไม่รู้เท่าถึงปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๑๓๕} ชุ.ม. (บาลี) ๒๘/๓/๒๐.

พระอรหันต์ คือ บุคคลปฏิบัติแล้วเพื่อไม่ให้เหลือซึ่งรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ปฏิบัติแล้วเพื่อให้แจ้งซึ่งอหัตผล รูปราคะและอรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา อันบุคคลใด ละได้หมด ไม่มีเหลือ บุคคลนี้เรียกว่า พระอรหันต์^{๑๓๖}

พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ แต่อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยฐานคืออวิชชา สัญโญชน์คืออวิชชา นิเวรณคืออวิชชาไม่มีแก่ท่าน^{๑๓๗}

ความไม่รู้ของพระอรหันต์มีอยู่ แต่ความไม่รู้ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ ฯลฯ การฆ่าสัตว์ การฆ่าชาวนิคม กรอบงำพระอรหันต์ไม่ได้^{๑๓๘}

ความไม่รู้เหล่านี้ คือ ความไม่รู้ในพระศาสนา ความไม่รู้ในพระธรรม ความไม่รู้ในพระสงฆ์ ความไม่รู้ในสิกขา ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอนาคตและส่วนอดีต ความไม่รู้ในปฏิจสมุปบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น ไม่มีแก่พระอรหันต์^{๑๓๙}

แม้ว่าผู้ที่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ปราศจากอวิชชาแล้วก็ตาม ถ้าไม่ใช่เป็นปฏิสัมภิทา ปัตตะ (ผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุปฏิสัมภิทา) และไม่ได้ศึกษาในพระไตรปิฎกอรรณถาแล้ว ก็ไม่สามารถเข้าใจในพระปริยัติธรรมได้ และแม้ว่าจะได้ศึกษาเข้าใจในพระปริยัติธรรมเป็นอย่างดีแล้วก็ตาม ก็ยังไม่สามารถที่จะรู้ไปถึงอรรถาสัยของเวไนยสัตว์ทั้งหมดโดยถ่องถ้วนแน่นอนได้ เพราะการรู้เช่นนี้ไม่ใช่เป็นวิสัยของพระสาวกทั้งหลาย เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น และในการที่พระอรหันต์ทั้งหลายรู้ทั่วไปไม่ได้ นั่น ก็ไม่ใช่เป็นเพราะอวิชชาปิดบังไม่ให้รู้ หากเป็นเพราะกำลังของปัญญาไม่เพียงพอเท่านั้น อุปมาเสมือนหนึ่งผู้ที่มองไม่เห็นวัตถุสิ่งของที่อยู่ไกลในเวลากลางวัน การมองไม่เห็นไม่ใช่เป็นเพราะความมืดปิดบังไว้ เป็นเพราะกำลังของสายตาไม่พอต่างหาก ข้อนี้นั้นใด พระอรหันต์ที่ไม่สามารถรู้ทั่วไปได้ ก็เป็นเพราะกำลังแห่งปัญญาไม่พอดังที่กล่าวมาแล้วฉนั้น

การปกปิดของอวิชชาที่ไม่ให้รู้ตามความเป็นจริงได้นั้น ก็มีอยู่เพียง ๘ อย่าง คือ สัจจะทั้ง ๔ และปุพพันตะ อปรันตะ ปุพพันตาปรันตะ ปฏิจสมุปบาท เท่านั้น ส่วนการไม่เข้าใจในเรื่องอื่นๆ นั้นไม่เกี่ยวกับอวิชชา ดังมีตัวอย่างที่จะยกมาแสดงให้เห็นได้ คือ พระสารีบุตรเป็นผู้ที่มีปัญญาเลิศกว่าสาวกทั้งหลาย ซึ่งยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่มีใครที่จะมีปัญญาเท่าเทียมได้ ก็ยัง

^{๑๓๖} อภ.ป. (บาลี) ๓๖/๔๔/๑๒๕.

^{๑๓๗} อภ.ก. (บาลี) ๓๗/๓๑๔/๑๕๒.

^{๑๓๘} อภ.ก. (บาลี) ๓๗/๓๑๔/๑๕๓.

^{๑๓๙} อภ.ก. (บาลี) ๓๗/๓๑๔/๑๕๓.

เคยผิดพลาดในเรื่องให้กรรมฐานแก่ภิกษุหนุ่มที่เป็นศิษย์ของท่าน กล่าวคือ ท่านเข้าใจว่าภิกษุหนุ่มรูปนี้อายุยังน้อยอยู่ ฉะนั้น จิตใจจะต้องนุ่มอยู่ในกามคุณอารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็ให้พิจารณาอสุภกรรมฐาน ภิกษุหนุ่มพยายามพิจารณาอสุภกรรมฐานนี้อยู่ตลอด ๔ เดือน ก็ไม่ได้ผลแต่อย่างใด แม้แต่นิมิตก็ไม่ปรากฏ เพราะกรรมฐานนี้ไม่ตรงกับจริตของตน พระสารีบุตรจึงได้นำความไปทูลถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเนรมิตดอกบัวแดงให้ภิกษุหนุ่มนั้นพ่วง เพราะทรงทราบในอรรถาธิบายของภิกษุหนุ่มนั้นว่า เคยเกิดเป็นช่างทองติดต่อกันมาถึงห้าร้อยชาติ ฉะนั้น ดอกบัวแดงนี้จึงเป็นกรรมฐานที่เหมาะสมแก่อรรถาธิบาย เมื่อภิกษุหนุ่มกำลังพ่วงดอกบัวแดงอยู่นั้น พระองค์ก็ทรงเนรมิตให้กลีบดอกบัวค่อย ๆ เชียวลง ๆ ทีละน้อย เพื่อให้สภาวะที่เป็นอนิจจะปรากฏ ในวันเดิวนั้นเองภิกษุหนุ่มนั้นก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ฉินาสพ เรื่องที่ยกมานี้เป็นข้อแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่หมดจดจากอวิชชาแล้ว แต่ที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจในบางสิ่งบางอย่างนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะอวิชชาปกปิดไว้ เป็นเพราะกำลังปัญญาไม่เพียงพอ ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ^{๑๔๐}

ประเภทที่ ๔ อวิชชามีอาสวะเป็นปทัฏฐาน

อวิชชามีอาสวะเป็นปทัฏฐาน ปทัฏฐาน แปลว่า เป็นเหตุใกล้ หมายความว่าฐานเกิดของอวิชชาได้แก่ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหลออกอยู่ตลอดต่อเนื่อง กิเลสที่ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฏฐา สวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้งอวิชชาเองด้วย (อวิชชาสวะ) ^{๑๔๑}

ประเภทที่ ๕ อวิชชาเป็นกิเลส เป็นรากเหง้าของความชั่วทุกชนิด

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าอวิชชาเป็นรากเหง้าของอกุศลธรรม คือความชั่วทุกชนิด กล่าวคือ ความไม่ละอายบาป ความไม่กลัวบาป ผู้มีอวิชชา ไม่เห็นแจ้ง มีความเห็นผิด มีความดำริผิด มีการเจรจาผิด มีการงานผิด มีอาชีพผิด มีความพยายามผิด มีความระลึกผิด มีความตั้งใจผิด ^{๑๔๒}

สรุป อวิชชาในพระพุทธศาสนามี ๕ ประเภท คือไม่รู้ปริยัติ ๔ เป็นลักษณะ ปกปิดไม่ให้รู้ตามความเป็นจริง เป็นปฏิบัติเป็นข้าศึกต่อปัญญา ปัญญาเศร้าหมองและไม่เจริญเพราะอวิชชา

^{๑๔๐} สัทธัมมโชติกะ ชัมมาจริยะ, พระอาจารย์, ปรมัตถโชติกะ ปฏิจจนูปบาทที่ปณี, หลักสูตรมัชฌิม อภิธรรมิกะโท, มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒ – ๓๕.

^{๑๔๑} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจจนูปบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

^{๑๔๒} อ. ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๑/๕๐.

ถ้ามีวิชาที่ไม่มีปัญญา ถ้ามีปัญญาก็ไม่มีวิชา วิชาที่มีหน้าที่หลักคือทำให้ลุ่มหลง ทำให้มีมิด
 วิชาปิดบังปัญญาจกนุปกปิดความจริงไม่ให้เกิดความรู้ แบ่งเป็น ๓ พวก ไม่รู้มาก มีวิชามาก
 ไม่รู้ปานกลางมีวิชาบางมาก และรู้มากมีวิชาเบาบางที่สุด คนที่หมดสิ้นวิชามีพวกเดียวคือ
 พระอรหันต์เท่านั้น วิชาเกิดเพราะอาสวะ วิชาเป็นรากเหง้าของอกุศลธรรมคือความชั่วทุก
 ชนิด เพราะขาดสัมมาทิฐิ ^{๑๔๓}

๓.๓ เหตุเกิดวิชา

เหตุเกิดวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีปรากฏอยู่หลายพระสูตรดังนี้

เหตุเกิดหรือฐานเกิดของวิชา คือ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหล
 ออกอยู่ตลอดเวลาเนื่อง กิเลสที่ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็น
 ผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฏฐาสวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น ความอยากยิ่งใหญ่ ความ
 อยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้งวิชาเองด้วย (อวิชาสวะ) ^{๑๔๔}

นอกจากนี้เหตุเกิดของวิชาในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นยังมีปรากฏในอวิชาสูตร ใน
 พระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตโดยมีปรากฏดังนี้

สิ่งที่เป็นปัจจัยทำให้วิชาเกิดขึ้น หรือบริบูรณ์นั้น ก็คือ นิ वर्ณ ๕ เมื่อนิ वर्ณ ๕ เกิด
 ขึ้นแล้วทำให้กิเลสอื่น ๆ ตามมาอีก คือทุจริต ๓ ความไม่สำรวมอินทรีย์ ความไม่มีสติสัมปชัญญะ มี
 การมนสิการโดยไม่แบบคาย ความไม่มีศรัทธา การไม่ฟังสัทธรรม การไม่คบสัตบุรุษ เปรียบเหมือน
 เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนยอดเขา เมื่อฝนตกลงหนักๆ น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่มทำให้ชอกเขา ลำธาร
 และห้วยเต็มเปี่ยม ชอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยมแล้วทำให้หนองเต็ม หนองเต็มแล้วทำให้บึงเต็ม
 บึงเต็มแล้วทำให้แม่น้ำน้อยเต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้วทำให้แม่น้ำใหญ่เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้วทำให้
 มหาสมุทรสาครเต็ม ^{๑๔๕}

^{๑๔๓} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๓/๔.

^{๑๔๔} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิกิจสมบูรณ์ เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบ
 ต่ออย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

^{๑๔๕} อจ. ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๑/๕๐.

เหตุเกิดวิชานั้นยังมีเหตุเกิดมาจากปुरुชนที่ไม่รู้ชัดซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณว่ามีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ^{๑๔๖}

สรุป ฐานเกิดของอวิชา อวิชาเกิดขึ้นมาจากอาสวะ หมายถึงสิ่งที่ถูกหมักคองไว้นานๆ อาสวะซึ่งมีสภาพเหมือนสุรา สามารถทำให้ผู้ดื่มกินมีอาการมึนเมาขาดสติ กระทำสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ควรทำ เช่น การทะเลาะวิวาทกัน การปล้นชิงทรัพย์กัน เป็นต้น ผลสุดท้ายผู้ที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสุรานั้นจะได้รับคือความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ อาสวะนั้นได้แก่อาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ทิณาสวะ ภวาสวะ อวิชาสวะ นอกจากนี้วิชายังเกิดจากนิรวณ ซึ่งถือว่าเป็นธรรมที่เป็นเครื่องห้ามหรือกั้นความดี ไม่ให้กุศลธรรมต่างๆ เกิด และทำให้กุศลธรรมบางอย่างเช่นฌานที่เกิดอยู่แล้วเสื่อมสิ้นไป นิรวณนั้นได้แก่นิรวณ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิฉา และตัวอวิชาเอง นอกจากนี้วิชายังเกิดมาจากการไม่สำรวมอินทรีย์ การไม่มีสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ ไม่มีการพิจารณาโดยแยกกาย การไม่มีศรัทธา การไม่ฟังพระสัทธรรม การไม่คบหาสัตบุรุษและการไม่รู้จักการเกิดดับของขันธ ๕

๓.๔ อธิธิพลของอวิชา

อวิชาในพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีอธิธิพลดังนี้

ผู้มีอวิชาย่อมมีมิจฉาทิฏฐิ เพราะมิจฉาทิฏฐิย่อมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึงคือประกอบด้วยอวิชา ตรงกันข้ามสัมมาทิฏฐิย่อมเกิดมีแก่ผู้เข้าถึงคือประกอบด้วยวิชา ความเห็นตามเป็นจริง คือความเห็นที่นำสัตว์ให้พ้นทุกข์ ^{๑๔๗} อวิชาเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้การยึดถือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง

มีอวิชาแล้วทำให้งมงาย พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในปัญญาสูตร ดังมีปรากฏดังนี้ สัตว์ผู้ประกอบด้วยปัญญาจักขุอันเป็นอริยะมีประมาณน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่ตกไปในอวิชา เป็นผู้งมงายมีมากกว่า ^{๑๔๘}

เมื่อมีอวิชาแล้ว ปัญญา ย่อมเศร้าหมอง พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า จิตที่เศร้าหมองด้วยราคะ ย่อมไม่หลุดพ้นหรือปัญญาที่เศร้าหมองด้วยอวิชา ย่อมไม่เจริญ เพราะสำรอกราคะได้ จึงชื่อว่าเจโตวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชา จึงได้ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ ^{๑๔๙}

^{๑๔๖} ส. ข. (บาลี) ๑๓/๑๑๓/๑๒๘.

^{๑๔๗} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๓/๓-๔.

^{๑๔๘} อญ.เอก. (บาลี) ๒๐/๓๒๕/๓๓.

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นผู้มืด โดยได้กล่าวไว้ว่า หมูสัตว์ผู้ตกอยู่ในอวิชชา เป็นผู้มืด ถูกอวิชชารักรังไว้ เมื่อพระตถาคตแสดงธรรมอันเป็นเครื่องปราบปรามอวิชชาอยู่ หมูสัตว์นั้นย่อมฟังด้วยดี เชียโสตสดับตั้งจิตเพื่อรู้ทั่วถึง คุณกริกษุทั้งหลาย นี่เป็นความมหัศจรรย์ไม่เคยมี ^{๑๕๐}

พระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าอวิชชาทำให้คนตาบอด โดยได้กล่าวไว้ว่า เทวดาและมนุษย์โดยมาก ย่อมหลง หลงพร้อม หลงเสมอ เป็นผู้หลง เป็นผู้หลงพร้อม เป็นผู้หลงเสมอในกามคุณ ๕ เป็นผู้อนอวิชชา ทำให้ตาบอด หุ้มห่อไว้ ปิดไว้ ปิดบังไว้ ปกปิดไว้ ปกคลุมไว้ ครอบงำแล้ว เพราะเหตุนี้ กามคุณ ๕ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ที่หลง ^{๑๕๑}

ในมลสูตรพระพุทธศาสนาได้กล่าวว่าอวิชชาเป็นมลทินมากกว่ามลทินอื่น ๆ โดยได้กล่าวไว้ว่า มลทิน ๘ ประการ คือ มนต์ไม่ท่องบนเป็นมลทิน ๑ เรือนมีความไม่มั่นคงเป็นมลทิน ๑ ความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา ๑ ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของผู้หญิง ๑ ความตระหนี่เป็นมลทินของผู้ให้ ๑ อกุศลกรรมที่ลามก เป็นมลทินทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ๑ อวิชชาเป็นมลทินอย่างยิ่ง ^{๑๕๒}

อวิชชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาปคือเมื่อไม่รู้วาททั้ง ๓ เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในสุขเวทนา จึงทำบุญเพื่อไปเกิดในกามภพ รูปภพ อรูปภพ และไม่รู้วาทเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำบาปต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น อวิชชาทำให้ไม่รู้หน้าที่ ทำให้หลงมกฏ ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง ^{๑๕๓}

อวิชชาเป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด จึงควรที่จะได้ทราบถึงระดับต่าง ๆ ของอวิชชาด้วย ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ระดับ คือ ระดับอนุสัยกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดขึ้นเนื่องอยู่ในจิตใจ มีมาแต่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๒ ระดับปริยฐานกิเลส หมายถึง อวิชชาที่เกิดขึ้นรบกวนจิต ซึ่งก็คือ อนุสัยที่ฟุ้งขึ้นมานั่นเอง อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาระดับที่ ๓ อวิชชาขั้นนี้อาจจะสังเกตได้ยาก จึงควรสังเกตดูที่กิเลสตัวอื่นที่เกิดเนื่องจาก

^{๑๕๔} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๒/๖๐.

^{๑๕๐} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๒๘/๑๔๕.

^{๑๕๑} ชุ.ม. (บาลี) ๒๕/๓๑/๒๖, อง.ติก. (บาลี) ๒๐/๓๒/๒๑๐-๒๑๑.

^{๑๕๒} อง.อฏฐก. (บาลี) ๒๓/๑๕/๑๖๑.

^{๑๕๓} บรรจบ บรรณรุจิ, กระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต ปฏิจอสุมุบาท เกิด-ดำรงอยู่-ตาย และสืบ

อวิชา อาทิ กามฉันทะ (ความใคร่ในกาม) และพยาบาท (ความคิดปองร้ายผู้อื่น) ระดับวิคิตกมกิเลส หมายถึง อวิชาขั้นหยาบที่เป็นเหตุให้ล่วงละเมิดศีล คือ ทำผิดทั้งกายและวาจา ซึ่งก็คือ ปริยภูฏาน กิเลสที่ไม่สามารถควบคุมได้นั่นเอง ^{๑๕๔}

พระพุทธองค์ตรัสว่าอวิชาทำให้เวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด พระองค์ตรัสว่า จูกร ภิกษุทั้งหลาย การท่องเที่ยวไปของสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกพัน เล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่นี้ มีเบื้องคั่นเบื้องปลายที่รู้ไม่ได้ เงื่อนคั่นไม่ปรากฏ ^{๑๕๕}

นอกจากนี้อิทธิพลของอวิชายังเป็นภัยใหญ่ของโลก คือ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นสิ่ง กระทบกระทั้ง เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลก โลกไม่สดใส เพราะถูกห่อหุ้มไว้ด้วยอวิชา ^{๑๕๖}

นอกจากนี้อวิชายังเป็นเหตุให้ทำอกุศลกรรม มีความไม่ละอายบาป มีความไม่เกรงกลัว บาป และยังมีอกุศลกรรมอื่นๆ ตามมาด้วย กล่าวคือ มิจฉาทิฎฐิเป็นคั่น อวิชา (ความไม่รู้แจ้ง) เป็น ประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลกรรม คืออหิริ (ความไม่อายบาป) อนินตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป) มี อกุศลกรรมอื่นๆ ตามมาด้วยคือ ผู้มีอวิชาไม่เห็นแจ้ง ย่อมมีมิจฉาทิฎฐิ ผู้มีมิจฉาทิฎฐิ ย่อมมีมิจฉา สังกัปปะ ผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ย่อมมีมิจฉาวาจา ผู้มีมิจฉาวาจา ย่อมมีมิจฉากัมมันตะ ผู้มีมิจฉากัมมัน ตะ ย่อมมีมิจฉาอาชีวะ ผู้มีมิจฉาอาชีวะ ย่อมมีมิจฉาวายามะ ผู้มีมิจฉาวายามะ ย่อมมีมิจฉาสติ ผู้มี มิจฉาสติ ย่อมมีมิจฉาสมาธิ ผู้มีมิจฉาสมาธิ ย่อมมีมิจฉาญาณะ ผู้มีมิจฉาญาณะ ย่อมมีมิจฉาวิมุตติ

๑๕๗

อวิชานั้นยังมีอิทธิพลก่อให้เกิดสังขาร คือการปรุงแต่งได้แก่ กายสังขาร วจีสังขารและ จิตตสังขาร และสังขารก็ยังคงก่อให้เกิดวิญญูณ อวิชาทำให้กองทุกข์อื่น ๆ เกิดขึ้นตามมา ^{๑๕๘}

อิทธิพลของอวิชานั้นยังก่อให้เกิดสังขารและกองทุกข์ทั้งหมด ^{๑๕๙}

พระพุทธศาสนามองอวิชาว่าเป็นรากเง้าของความทุกข์ทั้งหมด เพราะเมื่อพระพุทธองค์ ได้แสดงปฏิจจสมุปบาทได้แสดงเทศนาตั้งแต่ชราภรณ์อันเป็นยอดแห่งปฏิจจสมุปบาท จนถึง อวิชาบาทซึ่งเป็นรากเหง้า แสดงวิญญูณและวิวิญญูณซ้ำอีก พระองค์ทรงเปรียบเทียบเหมือนบุรุษผู้นำ เถาวัลย์ไป พบยอดเถาวัลย์แล้วก็ค้นหารากตามแนวยอดเถาวัลย์นั้น พบราก (เถาวัลย์) แล้ว ก็ตัดที่

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๒๑.

^{๑๕๕} อภ.ก. (บาลี) ๓๓/๓๕/๓๕.

^{๑๕๖} จุ. จุ. (บาลี) ๓๐/๒/๒๓.

^{๑๕๗} อง. ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๕/๑๓๓.

^{๑๕๘} ตี. นิ. (บาลี) ๑๖/๓๓/๕๓.

^{๑๕๙} ตี. นิ. (บาลี) ๑๖/๓๖/๖๑.

รากเถาวัลย์ ถู้อเอาไปใช้ในการงานได้ พระพุทธองค์ก็ฉันนั้น เมื่อทรงแสดงเทศนาอย่างพิสดารก็ทรงแสดงตั้งแต่ยอดจนถึงรากเหง้า ^{๑๖๐} พระพุทธศาสนามองว่าอวิชชาเป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งปวง มีอิทธิพลก่อให้เกิดความทุกข์อื่น ๆ ตามมา

อวิชชา^{๑๖๑} นั้นยังมีอิทธิพลเป็นมูลเหตุให้คนมีความปรารถนาชั่ว ไม่มีhiri ไม่มีความเอื้อเฟื้อ อหิริกะ (ความไม่อายบาป) และอนัตตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป) ทุกคติ อย่างใดอย่างหนึ่งในโลกนี้ และในโลกอื่นทั้งหมดมีอวิชชาเป็นมูลเหตุ เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาและความโลภ ประสพบาปอยู่เสมอ เพราะบาปนั้น ทำให้ต้องไปเกิดในอบายเน่านอน การละนันทะ โลภะ และอวิชชาได้ ทำอวิชชาให้เกิดขึ้น จึงละทุกคติทั้งปวงได้ ^{๑๖๒}

สรุปอิทธิพลของอวิชชา อวิชชาทำให้เกิดมิจฉาทิฎฐิ ทำให้ขาดสัมมาทิฎฐิ ทำให้การยึดถือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ทำให้คนงมงาย ทำให้ปัญญาเศร้าหมอง ทำให้เป็นผู้มีผิด ทำให้เป็นคนตาบอด อวิชชาเป็นปัจจัยให้คนทำบุญเพื่อไปเกิดในกามภพ รูปภพ และอรุภพ อวิชชาเป็นปัจจัยทำให้คนทำบาป เพราะเมื่อขาดสัมมาทิฎฐิแล้วก็ไม่รู้จักบาปซึ่งเป็นเหตุทำให้เกิดทุกข์ อวิชชาทำให้ไม่รู้หน้าที่ คือ ไม่รู้ว่าเมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้วควรดำเนินชีวิตอย่างไร ยังหลงงมงาย ไม่รู้สีกตัว ไม่สะดุ้งกลัว มัวหลงเพลิดเพลินอยู่ อวิชชาเป็นกิเลสตัวสำคัญเป็นหัวหน้าที่ของกิเลสทั้งหลาย ทั้งที่นอนเนื่องอยู่ในจิต และที่แสดงออกมามีภายนอก กิเลสชั้นหยาบที่สุดที่เห็นชัดทางกาย วาจา ที่แสดงออกมา เนื่องจากควบคุมไม่ได้ ทำให้ละเมิดศีล อวิชชาเป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด อวิชชาทำให้ประกอบกรรมชั่วต่าง ๆ ไร้ความละอาย ไร้ความเกรงกลัวความชั่ว อวิชชาเป็นภัยใหญ่เป็นเครื่องบีบคั้นเป็นอุปสรรคและเป็นอันตรายสำหรับโลกที่เราอาศัยอยู่ เพราะอวิชชาครอบงำโลก อวิชชาก่อให้เกิดสังขาร อวิชชาเป็นรากเหง้าของความทุกข์ทั้งมวล

๓.๕ การกำจัดอวิชชา

การกำจัดอวิชชา^{๑๖๓} นั้น ทางพุทธศาสนาเกรวาทให้พยายามทำลายหรือกำจัดฐานเกิดของอวิชชา คือ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหลออกอยู่ตลอดเวลา กิเลสที่ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฎฐาสวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้งตัว

^{๑๖๐} ส.นิ.อ. (ไทย) ๒/๑๘/๒๒-๒๓.

^{๑๖๑} พุ. อิติ. (บาลี) ๒๕/๔๐/๒๖๒.

อวิชชาเองด้วย (อวิชชาสวะ) นอกจากนี้ก็พยายามศึกษาถึงเหตุเกิดวิชชาขึ้นที่เกิดจากการไม่รู้ว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นมีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง อย่างไร เมื่อทำได้เช่นนี้ก็สามารถทำลายอวิชชาได้โดยการทำลายต้นเหตุที่ทำให้เกิดอวิชชา

ในสุกกสูตร พระพุทธศาสนาได้พูดถึงการกำจัดอวิชชาไว้ว่า ทิฏฐิที่ตั้งไว้ชอบยอมทำลายอวิชชาได้ ทำลายอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิด และสามารถกระทำให้แจ้งนิพพานได้ เพราะทิฏฐิที่ตั้งไว้ชอบ เพราะมรรคภาวนาที่ตั้งไว้ชอบ ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะทิฏฐิที่ตั้งไว้ชอบ ^{๑๖๒}

อวิชชาขึ้นพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นโมหะ ในการกำจัดโมหะนั้น พระพุทธศาสนาให้เจริญโพชฌงค์ ๗ มีปรากฏรายละเอียดดังนี้ โพชฌงค์ ๗ อันภิกขุเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชน์ ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุจจจะ และอวิชชา โพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด กำจัดโทสะเป็นที่สุด และกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด กำจัดโทสะเป็นที่สุด และกำจัดโมหะเป็นที่สุด ^{๑๖๓}

นอกจากนี้การกำจัดอวิชชาในพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้ที่จะสามารถทำลายอวิชชาได้นั้นต้องเห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส โดยความไม่เที่ยง รู้เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงเกิดขึ้น ^{๑๖๔}

นอกจากนี้การกำจัดอวิชชาเกิดขึ้นได้จากการที่รู้ว่า “ ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ” รู้ยิ่ง ธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้วก็เห็นนิमितทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นจักขุโดยอาการอื่น เห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส ...เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยอาการอื่น ฯลฯ เห็นมโนโดยอาการอื่น ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ มโนวิญญาณ ฯลฯ มโนสัมผัส... ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง รู้เห็นดังนี้จึงละอวิชชาได้

พระพุทธองค์ตรัสวิชาภาคิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นส่วนของความรู้ อันเป็นการกำจัดอวิชชาไว้ดังนี้ คุณกริกขุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา สองอย่างนี้ คือ สมณะ (ความสงบ) และวิปัสสนา (ความรู้ตามเป็นจริง) สมณะ อันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้จิตได้รับ

^{๑๖๒} อัง.เอก. (บาลี) ๒๐/๔๑-๔๒/๗.

^{๑๖๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๗๔๕-๗๕๘/๒๑๕.

^{๑๖๔} ส. สพา. (บาลี) ๑๘/๕๓/๒๘, ๑๘/๗๕/๔๗, ๑๘/๘๐/๔๘.

การอบรม จิตได้รับการอบรมแล้ว ย่อมละระคะได้ วิปัสสนาอันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้เกิด ปัญญา ปัญญาอันได้รับการบ่มเพาะ ย่อมทำให้ละอวิชชาได้ ^{๑๖๕}

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ผู้เจริญกายคตาสติย่อมละอวิชชาได้ พระองค์ตรัสว่า เมื่อธรรมข้อหนึ่งอันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมละอวิชชาเสียได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น ย่อมละอัสมิมานะเสียได้ อนุสัยย่อมถึงความเพิกถอน ย่อมละสังโยชน์เสียได้ ธรรมข้อหนึ่งคือกายคตาสติ ^{๑๖๖}

พระพุทธศาสนาให้กำจัดอวิชชาด้วยจิตที่ตั้งไว้ถูก มีกล่าวไว้ในพระสูตรว่า การทำลายอวิชชา จักยังวิชชาให้เกิด ทำนิพพานให้แจ้ง ด้วยจิตที่ตั้งไว้ถูก ข้อนี้เป็นฐานะที่มีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตตั้งไว้ถูก ^{๑๖๗}

นอกจากนี้การกำจัดอวิชชาเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลรู้เห็นจักขุ จักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... โดยความไม่เที่ยง เมื่อรู้เห็นโสตะ...ฆานะ ... ชิวหา...กาย...มโนโดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิด ^{๑๖๘}

สรุปการกำจัดอวิชชา การกำจัดอวิชชา นั้นทางพุทธศาสนาเกรวาทให้พยายามทำลายหรือกำจัดฐานเกิดของอวิชชา คือ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหลออกอยู่ตลอดต่อเนื่อง กิเลสที่ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฏฐาสวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้งอวิชชาเองด้วย (อวิชชาสวะ) นอกจากนี้สามารถกำจัดอวิชชาได้ด้วยทฤษฎีที่ตั้งไว้ชอบ ด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗ พยายามศึกษาถึงเหตุเกิดอวิชชาขึ้นที่เกิดจากการไม่รู้ว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นมีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงอย่างไร นอกจากนี้ผู้เจริญสมณะ ย่อมทำให้จิตได้รับการอบรม จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ย่อมละระคะได้ ผู้เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมทำให้เกิดปัญญา ปัญญาอันได้รับการบ่มเพาะ ย่อมทำให้ละอวิชชาได้ ผู้เจริญกายคตาสติและผู้ตั้งจิตไว้ถูกย่อมละอวิชชาได้ ผู้ที่จะละอวิชชาได้นั้นต้องเห็นรูป ฯลฯ จักขุ วิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส โดยความไม่เที่ยง รู้เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง บุคคลสามารถละอวิชชาได้โดยการไม่ยึดมั่นธรรมทั้งปวง รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้น

^{๑๖๕} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๒/๖๐.

^{๑๖๖} อง.เอก. (บาลี) ๒๐/๕๗๑-๕๗๔/๔๔-๔๕.

^{๑๖๗} อง.เอก. (บาลี) ๒๐/๔๑/๗.

^{๑๖๘} พุ. จุ. (บาลี) ๓๐/๒/๒๗.

กำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้วก็เห็นนิมิตทั้งปวงโดยอาการอื่น เห็นจักขุโดยอาการอื่น เห็นรูป ฯลฯ จักขุ
 วิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส ... เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิด
 ขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยอาการอื่น ฯลฯ เห็นมโนโดยอาการอื่น ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ
 มโนวิญญาณ ฯลฯ มโนสัมผัส ธรรมทั้งปวงไม่ยึดมั่น รู้ยังธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง บุคคล
 รู้เห็นจักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... โดยความไม่เที่ยง เมื่อรู้เห็นโสดะ...มานะ ... ชิวหา...กาย...
 มโนโดยความไม่เที่ยง จึงละอวิชชาได้

๓.๖ ผลจากการกำจัดอวิชชา

ผลที่เกิดจากการกำจัดอวิชชานั้น ผู้ที่สามารถกำจัดอวิชชาได้จะมีวิชาซึ่งจะก่อให้เกิด
 ผลดังนี้คือ ได้สดับ รู้ชัดรูป รู้ชัดความเกิดแห่งรูป ฯลฯ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งรูป
เวทนาสัญญา...รู้ชัดสังขาร ฯลฯ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ ^{๑๖๙}

นอกจากนี้เมื่อบุคคลละอวิชชาได้แล้วก็จะก่อให้เกิดผลตามมา คือ มีสัมมาทิฐิ กล่าวคือมี
 ความเห็นถูกต้อง ถูกตามครรลองคลองธรรม เป็นคั่น และสามารถเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลายได้ คือ

- ๑) ผู้มีวิชาเห็นแจ้ง ย่อมมีสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)
- ๒) ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
- ๓) ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
- ๔) ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
- ๕) ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- ๖) ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
- ๗) ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ (ระลึกชอบ)
- ๘) ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ^{๑๗๐}

นอกจากนี้เมื่อบุคคลละอวิชชาได้ก็จะทำให้มีวิชา คือมีความรู้ในทุกข์ มีความรู้ในทุกข
 สมุทัย (เหตุให้เกิดความทุกข์) มีความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) มีความรู้ในทุกขนิโรธคามินี
 ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) ^{๑๗๑}

^{๑๖๙} ตี. ข. (บาลี) ๑๗/๑๑๔/๑๒๕.

^{๑๗๐} ตี. ม. (บาลี) ๑๕/๑/๑.

^{๑๗๑} ตี. ม. (บาลี) ๑๕/๑๐๘๘/๓๗๕ .

และผลที่เกิดขึ้นจากการกำจัดวิชานี้ก็ยังทำให้ผู้ละอวิชชาได้เข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลายมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังปรากฏในวิชาสูตรดังนี้

วิชา (ความรู้แจ้ง) เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย หิริ (ความละอายบาป) และโอตตปปะ (ความกลัวบาป) ก็มีตามมาด้วย คือ

- ก) ผู้มีวิชาเห็นแจ้ง ย่อมมีสัมมาทิฏฐิ
- ข) ผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ
- ค) ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา
- ง) ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ
- จ) ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ
- ฉ) ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ
- ช) ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ
- ซ) ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ
- ฌ) ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ
- ญ) ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ ^{๑๗๒}

สรุป ผลที่เกิดขึ้นจากการกำจัดอวิชชา ผลที่เกิดขึ้นจากการที่ได้กำจัดอวิชชาได้แล้วนั้น ผู้ละอวิชชาได้ย่อมเป็นผู้มีวิชา คือ มีความรู้ชัดรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และรู้ชัดความเกิดแห่งรูป ฯลฯ รู้ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ฯลฯ เมื่อละอวิชชาได้แล้ว ก็สามารถเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย มีหิริ (ความละอายบาป) และโอตตปปะ (ความเกรงกลัวบาป) ผู้ละอวิชชาได้ย่อมเป็นผู้มีสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) มีสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) มีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) มีสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) มีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) มีสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) มีสัมมาสติ (ระลึกรู้ชอบ) มีสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

บทที่ ๔

เปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ วิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของความหมายของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบความหมายของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายเหมือนกัน	
โสกราตีส	พระพุทธศาสนาเถรวาท
๑. ความหมาย ของอวิชา ๑. ความไม่รู้ สภาวะของการไม่รู้ ความไม่เข้าใจ ๒. ความโง่เขลา ความมีคบอด ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นจากความโง่เขลาของแต่ละบุคคล ความลุ่มหลง ความเชื่อที่ผิด ความหลงผิด ความเชื่อสิ่งผิด การถือเอาสิ่งที่ผิดซึ่งมีอยู่ในวิญญูณ ความไม่รู้ว่าจะอะไรคืออะไรชั่ว ๓. ความรู้ที่ผิดพลาด ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริง ความมีความรู้แต่ไม่สมบูรณ์	๑. ความหมาย ของอวิชา ๑. ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่รู้ตามเป็นจริง ๒. ความทราญปัญญา ความโง่เขลา ความลุ่มหลง ความหลงไหล ความหลงผิด ๓. ความไม่รู้ชัด รู้สิ่งไม่ควรรู้ หรือรู้ไม่แจ้ง รู้ผิด ความไม่ประจักษ์ ความไม่พินิจ ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่แทงตลอด

ความต่างกัน	
โสกราตีส	พระพุทธศาสนาเถรวาท
๑. ความหมาย ของอวิชา ๑. ความไม่รู้ความจริง และธรรมชาติของ สิ่งทั้งหลาย	๑. ความหมาย ของอวิชา ๑. ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้ เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความ ไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ความ ไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความ ไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาท ๒. ความไม่ตรัสรู้

วิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่าง

ด้านความหมาย

ก. ความเหมือนกัน

ความหมายของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนามีทัศนะคล้ายกัน
คือในปรัชญาของโสกราตีสนั้นมักกล่าวไว้ว่า อวิชาหมายถึง ความไม่รู้ สภาวะของการไม่รู้ ความไม่
เข้าใจ ความโง่เขลา ความมืดบอด ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นจากความโง่เขลาของแต่ละบุคคล ความลุ่ม
หลง ความเชื่อที่ผิด ความหลงผิด ความเชื่อสิ่งผิด การถือเอาสิ่งที่ผิดซึ่งมีอยู่ในวิญญาน ความไม่รู้ว่
อะไรคืออะไรชั่ว ความรู้ที่ผิดพลาด ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริง ความมีความรู้แต่ไม่สมบูรณ์
อวิชาในพระพุทธศาสนานั้นได้ให้ความหมายไว้ว่า อวิชาหมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความ
ไม่รู้ตามเป็นจริง ความทราบบัญญา ความโง่เขลา ความลุ่มหลง ความหลงใหล ความหลงผิด ความ
ไม่รู้ชัด รู้สิ่งไม่ควรรู้ หรือรู้ไม่แจ้ง รู้ผิด ความไม่ประจักษ์ ความไม่พินิจ ความไม่หยั่งลงโดยรอบ
คอบ ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่แทงตลอด ทั้งสองแนวคิดมีทัศนะเหมือนกันคือ โสกราตีส
สมองว่า อวิชาก่อให้เกิดการประพฤติผิดหรือพฤติกรรมที่ผิด พระพุทธศาสนาก็ถือว่า อวิชาก่อ
ให้เกิดอกุศลกรรมคือความไม่ดีและกิเลสตัวอื่นๆ

โสกราตีสสอนให้รู้จักตนเอง โดยสอนให้เชื่อว่า ความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้
ความชั่วร้ายมีรากฐานมาจากความโง่เขลา ตรงกับพระพุทธศาสนาที่ว่า ให้ทำความดีด้วยปัญญา
(ญาณสัมปยุต) โสกราตีสพูดว่า การแสวงหาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อทำให้คนมีคุณธรรมสมบูรณ์
เหมือนกับทางพระพุทธศาสนาที่มีบทพุทธคุณว่าวิชาจรณสัมปันโน ซึ่งแปลว่าผู้ถึงพร้อมด้วย
วิชาและจรณะ หมายความว่า ความรู้ต้องนำหน้ามาก่อนแล้วคุณธรรมความประพฤติก็ต้องได้รับ

การพัฒนา ถ้าขาดความรู้ นำหน้า การประพฤติปฏิบัติก็อาจจะมลายคืออาจทำให้ตนเองลำบากเปล่า ที่เรียกว่า อตฺตกิลมณฺญโยค โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณธรรมในศาสนานั้น โสกราตีสได้บอกไว้ว่า อาจจะ ถูกปฏิบัติด้วยความมืดบอดได้

ข. ความแตกต่าง

อวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนามีทัศนะที่แตกต่างกันคือ โสกราตีสมีทัศนะว่า อวิชาคือความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ความจริงของสิ่งทั้งหลาย มีความหมายกว้าง อันเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติและปรากฏการณ์ที่ไม่เป็นธรรมชาติ และเน้นธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ เน้นความจริง (truth) และ ธรรมชาติ (nature) เช่น ธรรมชาติของคนแตกต่างจากสัตว์คือเป็นผู้รู้จักใช้เหตุผล เราต้องการรู้จักม้า ก็ต้องรู้จักธรรมชาติของม้าและวิธีฝึกม้า เป็นต้น การรู้จักธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ ก็เพื่อที่จะได้ปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ถูกต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ ปรัชญาของโสกราตีสส่วนใหญ่เน้นจริยศาสตร์ โสกราตีสจึงเน้นมากที่สุดเกี่ยวกับมนุษย์คือให้ศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ นั่นก็คือให้รู้จักธรรมชาติของมนุษย์และหน้าที่ของมนุษย์ คือการรู้จักตนเองและทำหน้าที่ของตนเองให้สำเร็จ อวิชาของโสกราตีสเป็น Ethical Ignorance คือเป็นความไม่รู้ทางจริยศาสตร์ แต่อวิชาของพระพุทธศาสนาเป็น Metaphysical Ignorance คือเป็นความไม่รู้ทางอภิปรัชญา ในพระพุทธศาสนามีทัศนะว่า อวิชา หมายถึง ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกข์สมุทัย ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธ ความไม่รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและอนาคต ความไม่รู้ในปัจจุสมุปบาท พระพุทธศาสนาเน้นการปฏิบัติเพื่อบรรลुธรรม คือความดับทุกข์ในชีวิต เริ่มต้นแต่การรู้จักตัวทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์และกระบวนการเพื่อการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การดับทุกข์

นอกจากพระพุทธศาสนาจะถือว่าอวิชาหมายถึงความไม่รู้แล้ว ยังหมายถึงรู้ผิดและรู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ด้วย ความรู้แบบนี้ทางพระพุทธศาสนาก็จัดเป็นอวิชาเหมือนกัน เช่น ความหมายของอวิชาที่ว่า ไม่รู้ หมายถึง ไม่รู้ความจริง ไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ รู้ไม่แจ้ง ที่ว่าไม่รู้ความจริงนั้น หมายถึง ไม่รู้ความจริงของชีวิตว่า ชีวิต คือ จันท์ ๕ อายุคนละ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ที่ว่าไม่รู้สิ่งที่ควรรู้นั้น หมายถึง ไม่รู้ความดี ๓ ประการ ได้แก่ ความดีทางกาย ความดีทางวาจา และความดีทางใจ ที่ว่ารู้สิ่งที่ไม่ควรรู้นั้น หมายถึง รู้ความชั่ว ๓ ประการ ได้แก่ ความชั่วทางกาย ความชั่วทางวาจา ความชั่วทางใจ ความรู้แบบนี้ทางพระพุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นอวิชาเหมือนกัน ที่ว่ารู้ไม่แจ้งนั้น หมายถึง แม้จะรู้สิ่งที่ควรรู้ว่าเป็นสิ่งควรทำและรู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำก็จริง แต่ก็รู้แบบจำได้หมายรู้ตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา แต่ความรู้ที่นั้นไม่มีผลถึงขั้นสามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขอุปนิสัยและพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ กล่าวคือ รู้แล้วยังละกิเลสไม่ได้ รู้ไม่แจ้งอีกความ

หมายหนึ่ง คือ รู้สิ่งที่ควรรู้และไม่ควรรู้แล้วเลิกละสิ่งที่ไม่ควรรู้ ทำตามสิ่งที่ควรรู้ ซึ่งก็คือ เลิกละความชั่วแล้วทำความดีนั่นเอง แต่ก็ยังยึดมั่นอยู่ในความดีนั้น คือ ทำแล้วปรารถนาขอให้ความดีส่งผลให้ได้มนุษยสมบัติ รวมทั้งไปเกิดในพรหมโลก อย่างนี้ก็จัดเป็นรู้ไม่แจ้ง เพราะยังหลงใหลอยู่ในนามรูปถือการมีตัวตน

ปรัชญาของโสกราตีสบอกว่า ความไม่รู้เป็นความชั่วซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้คือคุณธรรมหรือความดี นั่นก็แสดงให้เห็นว่า ความไม่รู้ทุกอย่างเป็นความชั่วหมด ซึ่งตรงกันข้ามความดีหรือคุณธรรม พระพุทธศาสนาได้แบ่งความไม่รู้เป็น ๒ อย่างคือ ความไม่รู้ที่เป็นกิเลสคือเป็นอวิชชาและความไม่รู้ที่ไม่เป็นกิเลส อวิชชาคือความไม่รู้ที่กล่าวมาข้างต้นนี้จัดเป็นกิเลส เนื่องจากความไม่รู้แบบนี้เป็นความไม่รู้ที่เป็นอุปสรรคต่อการทำดีให้บริสุทธิ์ เป็นอุปสรรคต่อการเจริญสมาธิต่อการเจริญวิปัสสนาและต่อการบรรลุธรรม ส่วนความไม่รู้ที่ไม่เป็นกิเลส เรียกว่า " ปฏิกูปกอวิชชา " คือเป็นความไม่รู้ที่ไม่เป็นอุปสรรคต่อการทำดีให้บริสุทธิ์ ไม่เป็นอุปสรรคต่อการเจริญสมาธิต่อการเจริญวิปัสสนาและต่อการบรรลุธรรม ได้แก่ ความไม่รู้หนังสือ ความไม่รู้วิชาการต่าง ๆ ความไม่รู้จักบุคคล ความไม่รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งความไม่รู้อื่น ๆ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรม ความไม่รู้ที่ไม่เป็นกิเลสไม่จัดเป็นอวิชชาในปฏิจจสมุปบาท แต่โสกราตีสถือว่าความไม่รู้เป็นความชั่ว (Vice is ignorance) การทำความผิดเป็นผลผลิตของอวิชชา ความไม่รู้หรืออวิชชาตามทัศนะของโสกราตีสนั้นจึงจัดเป็นกิเลสเท่านั้น

โสกราตีสบอกว่า อวิชชาคือ ความไม่รู้ว่าจะอะไรผิด อะไรถูก อะไรดี อะไรชั่ว การเชื่อสิ่งผิด เพราะไม่รู้ความจริง พระพุทธศาสนาเรียกความเชื่อนี้ว่า มิจฉาทิฎฐิ โสกราตีสบอกว่าการทำความผิดเป็นผลผลิตของอวิชชาคือเกิดมาจากอวิชชา ทางพระพุทธศาสนาบอกว่า การทำความผิด การทำบาปกรรมนั้นเกิดมาจากขาดสัมมาทิฎฐิ^{๑๑๓} โสกราตีสบอกว่า ใครก็ตามประพฤติดี การทำเช่นนั้นก็เพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากเจตจำนงที่ชั่วร้าย การปฏิบัติผิดตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากความตั้งใจจะทำความผิด เพราะโสกราตีสเชื่อว่าไม่มีใครทำความผิดด้วยความตั้งใจ โสกราตีสเชื่อว่าความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่รู้ ความรู้กับความดี คือสิ่งเดียวกัน ความดีและความรู้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตามทัศนะของโสกราตีสนั้น ความดีกับความรู้นั้นแยกออกจากกันไม่ออก เพราะการรู้ดีคือการทำความดี ความชั่วคือความไม่มีความรู้ ความดีในทัศนะของโสกราตีสเริ่มต้นจากการรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่วเสียก่อน จากนั้นพฤติกรรมที่ดีจะตามมา ความชั่วคืออวิชชา ความชั่วเป็นผลผลิตของอวิชชา ความชั่ว

^{๑๑๓} ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๓/๓., พุทธทาสภิกขุ, “คนทำบาปกรรมเพราะขาดสัมมาทิฎฐิ”, พุทธจักร, ปีที่ ๓๖, ฉบับที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๕.

ตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเป็นผลมาจากอวิชา นั่นก็หมายความว่า อวิชาเป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่ดีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชาก่อให้เกิดอกุศลกรรมคือความไม่ดีอื่น ๆ พระพุทธศาสนาเน้นตรงที่จะก่อให้เกิดผลเสียต่อการทำดีให้บริสุทธิ์และการบรรลุธรรม

โสกราตีสบอกว่าอวิชาเกิดจากผลของการประเมินค่าของการแสดงออกด้านพฤติกรรมที่ผิด ๆ เพราะขาดความรู้ที่จะแยกแยะว่า อะไรเป็นภาพลวงตา การทำผิดอันเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชา คนทำผิดเพราะหลงคิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้วเขาจะไม่ทำผิดเลย อวิชาคือความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นเพราะความโง่เขลาของคน มนุษย์จะเป็นคนดีไม่ได้หากขาดความรู้ ความชั่วเกิดจากอวิชา คนทำชั่วเพราะไม่รู้ ทางพระพุทธศาสนาบอกว่าอวิชาคือความไม่รู้ตามความเป็นจริงที่ควรรู้ รู้แต่สิ่งที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริงที่ไม่ควรรู้ อวิชาเป็นกิเลสที่เป็นสาเหตุให้ทำอกุศลกรรมอื่น ๆ เกิดขึ้น โสกราตีสบอกว่าเหตุผลเป็นพื้นฐานสำคัญในการประพฤติปฏิบัติทางศีลธรรมตามทัศนะของโสกราตีส แต่พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า ความเห็นที่ถูกต้องที่เรียกว่าสัมมาทิฐิเป็นพื้นฐานที่สำคัญที่จะประพฤติปฏิบัติคุณธรรมอื่น ๆ ที่สูงขึ้นไปตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘

นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังให้ความหมายอวิชาไว้ว่า อวิชา หมายถึง การไม่ตรัสรู้ อันเป็นการไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุด ถ้ากำจัดอวิชาได้ก็หมายถึงว่า ได้ตรัสรู้แล้ว ในขณะที่ปรัชญาของโสกราตีสไม่ได้พูดถึงประเด็นนี้ไว้ เพียงบอกว่า อวิชา หมายถึง ความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย

๔.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของประเภทของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบประเภทของอวิชาตามทัศนะของโสกราตีสและประเภทของอวิชาในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

โสกราตีส	พระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. ประเภท ๑. มีความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ ๒. ทำผิดทั้งๆที่คิดว่ารู้เป็นกิจ ความจริงคือไม่รู้ ๓. ชักนำวิญญูญาณให้มีคบอด มองไม่เห็นตามเป็นจริง ๔. เป็นความชั่ว นำไปสู่การทำชั่ว	๒. ประเภท ๑. มีความไม่รู้อริยสัจ ๔ เป็นลักษณะ ๒. มีการทำให้หลงเป็นกิจ (หน้าที่) ๓. มีการปิดบังปัญญาจักขุเป็นปัจจัยปฏิฐาน ๔. มีอาสวะเป็นปทัฏฐาน ๕. เป็นกิเลส เป็นรากเหง้าของความชั่วทุกชนิด

วิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่างระหว่างประเภทของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและประเภทของอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ด้านประเภท

ก. ความเหมือน

ประเภทของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสมีการจัดประเภทไม่เหมือนกันกับทางพระพุทธศาสนา

ข. ความแตกต่าง

อวิชาในปรัชญาของโสกราตีสมีความแตกต่างกับพระพุทธศาสนา คือ มีความไม่รู้จักความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ มีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นกิจ (หน้าที่) ความจริงคือไม่รู้ ชักนำวิญญาณให้มีคบอด มองไม่เห็นตามเป็นจริง อวิชาเป็นความชั่ว นำไปสู่การทำชั่ว ประเด็นที่เหมือนกันแต่แตกต่างในรายละเอียดคือมีความไม่รู้จักความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ คือไม่รู้จักความจริงสูงสุดและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ธรรมชาติของมนุษย์เป็นสัตว์รู้จักใช้เหตุผล ซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั่วไป เมื่อไม่รู้จักความจริงของสิ่งทั้งหลายอันเป็นปรากฏการณ์ทั่วไป และไม่รู้จักธรรมชาติเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ ก็ทำตามความประสงค์ของความไม่รู้จักคือความชั่ว ทั้ง ๆ ที่รู้ ไร้สติปัญญาที่จะมาควบคุมให้มนุษย์รู้ว่า อะไรมีประโยชน์ทั้งต่อเขาและคนอื่น เมื่อไร้สติปัญญาก็ไม่รู้ว่าชีวิตควรประพฤติอย่างไร เพราะธรรมชาติของความรู้สามารถปรับปรุงบุคลิกลักษณะทางศีลธรรมของมนุษย์ได้ ซึ่งให้เห็นว่ามีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการณ์สุภาพดี

อวิชาในพระพุทธศาสนาบอกว่ามีความไม่รู้ นั่นคือไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นลักษณะคือไม่รู้ในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ปรัชญาโสกราตีสบอกว่าโสกราตีสเชื่อว่าไม่มีใครทำผิดด้วยความตั้งใจ แต่ถ้ามีอวิชาแล้ว คนก็ทำผิดได้ทั้ง ๆ ที่รู้ เพราะถูกอวิชาครอบงำทำให้เห็นชั่วเป็นดี ดังนั้นลักษณะอย่างหนึ่งของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสก็คือมีการทำผิดทั้ง ๆ ที่รู้เป็นหน้าที่ พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชาเป็นการทำให้หลงเป็นกิจ คือ หน้าที่ของอวิชา ก็คือการทำให้หลงมกมาย โง่เขลา ปิดบังปัญญาจักขุ ทำให้บุคคลมีธุลีในนัยน์ตา ไม่สามารถมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องซึ่งต่างไปจากบุคคลที่มีปัญญาจักขุ โสกราตีสบอกว่า เมื่ออวิชาเกิดขึ้นก็จะชักนำครองงำวิญญาณทำให้วิญญาณไม่บริสุทธิ์ มัวหมอง พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชาที่มีอาสวะเป็นปทัฏฐานก็เกิดมาจากอาสวะ อวิชาในพระพุทธศาสนาจึงเป็นกิเลส ในขณะที่ปรัชญาของโสกราตีสบอกว่า อวิชาเป็นความชั่ว ซึ่งตรงกันข้ามกับคุณธรรมหรือความรู้

วิเคราะห์เปรียบเทียบเรื่องอวิชาที่เป็นความชั่วในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาที่เป็นกิเลสในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือว่าวิชานั้นเป็นกิเลส เพราะอวิชาเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมอง หรือ เรา่ร้อน เพราะตามธรรมชาติของจิตใจ และกิริยาอาการของคนทั้งหลายนั้น ถ้าไม่ได้เกิดเกี่ยวข้องกับอวิชาแล้ว คนผู้นั้นจะรู้สึกได้ว่าจิตใจสบาย รูปร่างหน้าตาผ่องใส ไม่มีความเคียดแค้นแต่ประการใด เป็นที่สบายตา สบายใจแก่ผู้พบเห็น แต่ถ้าจิตใจของผู้ใดเกิดขึ้นโดยมีอวิชาเข้าเกี่ยวข้องกับผูกพันด้วยแล้ว รูปร่างหน้าตาจะไม่ผ่องใส จิตใจของผู้นั้นก็จะมีความเศร้าหมองปรากฏขึ้น แล้วแต่กำลังของกิเลสนั้น ๆ และย่อมเป็นที่ไม่สบายตาสบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเรียกอวิชาว่าเป็นกิเลส ^{๑๗๔}

ส่วนอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสนั้นถือว่าเป็นความชั่ว เพราะโสกราตีสมองอวิชาว่าเป็นสถานะที่ตรงกันข้ามกับสติปัญญา หรือตรงกันข้ามกับความรู้ ซึ่งความรู้ นั้นโสกราตีสถือว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับความดี ดังนั้นอวิชาคือความไม่รู้ซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้ อวิชาก็ย่อมเป็นความชั่ว ความดีในทัศนะของโสกราตีสนั้นเป็นยาสำหรับความชั่ว และความชั่วก็เป็นเชื้อโรค เมื่อไม่มีเชื้อโรคก็จะมีความดี ไม่ต้องการยา มันเป็นธรรมชาติของความดี ^{๑๗๕}

นอกจากนี้ โสกราตีสยังมีทัศนะต่อความดีว่า ความดี หมายถึง สติปัญญา สุขภาพ และความร่ำรวย ส่วนความชั่วนั้นเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม ^{๑๗๖}

^{๑๗๔} สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, พระอาจารย์, **ปรมัตถโชติกะ**, หลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๐.

^{๑๗๕} Plato, **Lysis**, tr. by J. Wright, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 165.

^{๑๗๖} Plato, **Gorgias**, tr. by W.D. Woodhead, (New Jersey : Princeton University , 1978), p. 250.

๔.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างเหตุเกิดของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและเหตุเกิดของอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบ

อวิชาในปรัชญาของโสกราตีส	อวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เหตุเกิด ๑. การขาดความรู้ การปราศจากความรู้ การไม่มีความรู้ ๒. การขาดศรัทธา (Impiety) เป็นกำแพงกั้นอย่างแน่นหนา ๓. การสังเกต หรือการคิดโดยไม่รอบคอบ (Incomplete notion) ๔. การขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิต โดยแบบกาย	๓. เหตุเกิด ๑. อวิชาสวะ ตัวอสวะคืออวิชาเอง ๒. อสวะ ๓ คือกามาสวะ ความใคร่ในกาม ทิฏฐาสวะ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ภวาสวะ ความยินดีในภพ ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน ๓. การไม่รู้จักรากการเกิดขึ้นและความเสื่อม-ไปของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความความเป็นจริง

วิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่าง

ด้านเหตุเกิดอวิชา

ก. ความเหมือน

ในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนาเถรวาทบอกสาเหตุเกิดของอวิชาตรงกันก็คือ ปรัชญาของโสกราตีสบอกว่า เหตุเกิดวิชานั้นเกิดจากการขาดความรู้ การไม่มีความรู้หรือการปราศจากความรู้ในเรื่องนั้น ๆ พระพุทธศาสนาเถรวาทก็บอกว่าวิชานั้นเกิดจากอวิชาสวะคืออสวะคืออวิชา คือตัวอวิชาเอง (ความไม่รู้)

ข. ความแตกต่าง

สาเหตุที่ทำให้เกิดวิชานั้นในปรัชญาของโสกราตีสและพุทธศาสนาเถรวาทมีทัศนะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ โสกราตีสมองว่า เหตุเกิดวิชานั้นเกิดจากการขาดศรัทธา (Impiety) เป็นกำแพงกั้นอย่างแน่นหนา เกิดจากการสังเกต หรือการคิดโดยไม่รอบคอบ (Incomplete notion) และเกิดจากการขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแบบกาย ในขณะที่พุทธศาสนาเถรวาทบอกว่า เหตุเกิดของวิชานั้นเกิดมาจากอสวะ ๓ คือ กามาสวะ ความใคร่ในกาม ทิฏฐาสวะ ความเห็นผิดทำนองคลองธรรม ภวาสวะ ความยินดีในภพ ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน และเกิดจาก

ความไม่รู้ว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณมีการเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง

๔.๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างอิทธิพลของอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและอิทธิพลของอวิชชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบ

อวิชชาในปรัชญาของโสกราตีส	อวิชชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๔. อิทธิพล ๑. ทำให้ประพฤติปฏิบัติผิด ๒. ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ๓. ทำให้ชีวิตมืดบอด ๔. ครอบงำวิญญาณ	๔.อิทธิพล ๑. เป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป ๒. ทำให้ไม่รู้หน้าที่ ๓. ทำให้หลงมกมาย ๔. ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง ๕. เป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง ๖. เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ ให้เวียนว่ายตายเกิด ๗. เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นอันตราย และเป็นอุปสรรคต่อโลก ๘. ทำให้ไม่รู้ริบสัจ ๔

วิเคราะห์ความแตกต่างและความเหมือน

ด้านอิทธิพล

ก. ความเหมือน

อิทธิพลของอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสกับอวิชชาในพระพุทธศาสนาไม่มีความเหมือนกันเลย

ข. ความแตกต่าง

ด้านความแตกต่าง โสกราตีสเชื่อว่า อวิชชานั้นทำให้ชีวิตมืดบอด ทำให้ชีวิตหลงมกมาย ปกปิดทำให้ไม่รู้ความจริง อวิชชาทำให้ประพฤติปฏิบัติผิด ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย อวิชชาครอบงำวิญญาณ แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชชามีอิทธิพลคือ เป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป ทำให้ไม่รู้หน้าที่ เป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ

ให้เวียนว่ายตายเกิด เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคต่อโลก และทำให้ไม่รู้orryสัจ ๔ โสกราตีสบอกว่า อวิชชานั้นมีอิทธิพลครอบงำวิญญาณ คือ วิญญาณเป็นความสามารถของสติ ปัญญาและอุปนิสัย เป็นบุคลิกภาพ วิญญาณนี้อยู่ภายในตัวของเรา อยู่ในคุณธรรมที่ถูกเรียกว่า ฉลาดหรือโง่ ดีหรือชั่ว วิญญาณจึงเป็นโครงสร้างของบุคลิกภาพ วิญญาณจึงมีอิทธิพลโดยตรงและควบคุมความประพฤติ ดังนั้นคนควรดูแลวิญญาณของตนเอง เพื่อทำวิญญาณให้ดีเท่าที่จะเป็นไปได้ คนที่ดูแลวิญญาณของตนเองอย่างเหมาะสมจะประพฤติด้วยความรู้ตามคุณค่าทางศีลธรรมที่เป็นจริงของเขา คนสามารถเข้าถึงความรู้ที่แน่นอนและเชื่อถือได้ วิญญาณถ้าถูกควบคุมด้วยปัญญาก็จะจบลงด้วยความสุข ถ้าถูกควบคุมด้วยความไม่รู้ (อวิชา) มันก็จะจบลงด้วยความทุกข์ นี่เป็นอิทธิพลของอวิชา

พระพุทธศาสนาเถรวาทบอกว่า อวิชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาปคือเมื่อไม่รู้ว่ภพทั้ง ๓ เป็นทุกข์ เพราะติดอยู่ในสุขเวทนา จึงทำบุญเพื่อไปเกิดในกามภพ รูปภพ อรูปภพ และไม่รู้ว่บาปเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำบาปต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น นอกจากนี้วิชายังเป็นกิเลสสำคัญเป็นประธานของกิเลสทั้งปวง คือเข้าถึงอกุศลธรรมคือ อหิริ อโนตตปปะ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ และมิจฉาวิมุตติ พระพุทธศาสนายังถือว่า อวิชายังเป็นมูลรากของวัฏฏะ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีสิ้นสุด โลกถูกอวิชาหุ้มห่อไว้ อวิชาเป็นเหตุให้ทำอกุศลธรรม มีความไม่ละอายบาป มีความไม่เกรงกลัวบาป อวิชาเป็นเครื่องบีบคั้นเป็นอันตรายเป็นอุปสรรคของโลก อวิชายังทำให้มีอกุศลธรรมอื่น ๆ ตามมา และทำให้ไม่รู้orryสัจ ๔

๔.๕วิเคราะห์เปรียบเทียบความแตกต่างและความเหมือนของการกำจัดอวิชาระหว่างปรัชญาของ
โสกราตีสและพระพุทธศาสนาเถรวาท

เปรียบเทียบ

อวิชาในปรัชญาของโสกราตีส	อวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๕. การกำจัดอวิชา ๑. แสวงหาความจริงสากล ๒. รู้จักตนเอง ๓. ทำความดีด้วยปัญญา ทั้ง ๓ ประการ เป็นเครื่องขจัดอวิชา ซึ่งโสกราตีสสรุปวิธีนี้ลงด้วยคำว่า วิภาษวิธี (Dialectic) เป็นวิธีการที่แน่ใจได้ที่สุด ที่จะให้เข้าถึงความรู้ที่เชื่อได้ วิภาษวิธี คือ หมอตำแย ผู้ทำให้ความรู้คลอดออกมา	๕. การกำจัดอวิชา ๑. ทำลายฐานของอวิชาคือ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต คือ กามาสวะ ทิฏฐาสวะ ภวาสวะ และอวิชาสวะ ๒. กำหนดรู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๓. พิจารณาเห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัสโดยความไม่เที่ยง รู้เห็นการเสวยอารมณ์ ๔. ละความยึดมั่นถือมั่นธรรมทั้งปวง รู้ยิ่ง ธรรมทั้งปวง กำหนดธรรมทั้งปวง ๕. เจริญสมณะและวิปัสสนา

วิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่าง

ด้านวิธีการกำจัดอวิชา

ก. ความเหมือนกัน

วิธีการกำจัดอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ไม่มีความเหมือนกันเลย

ข. ความแตกต่างกัน

วิธีการกำจัดอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและวิธีการกำจัดอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือโสกราตีสได้กล่าวว่า การกำจัดอวิชาต้องแสวงหาความจริงสากล รู้จักตนเอง ทำความดีด้วยปัญญา ทั้ง ๓ ประการ เป็นเครื่องขจัดอวิชา ซึ่งโสกราตีสสรุปวิธีนี้ลงด้วยคำว่า วิภาษวิธี (Dialectic) เป็นวิธีการที่แน่ใจได้ที่สุด ที่จะให้เข้าถึงความรู้ที่เชื่อได้ วิภาษวิธี คือ หมอตำแย (midwife) ผู้ทำให้ความรู้คลอดออกมา แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า การกำจัดอวิชานั้นต้องทำลายฐานของอวิชาคือ อาสวะ คือกิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต คือ กามาสวะ ทิฏฐา

สวะ ภาสวะ และอวิชชาสวะ กำหนดรู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พิจารณาเห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัสโดยความไม่เที่ยง รู้เห็นการ เสวยอารมณ์ ละความยึดมั่นถือมั่นธรรมทั้งปวง รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง กำหนดธรรมทั้งปวง

โสกราติสบอกว่า ผู้ที่จะกำจัดอวิชชาได้นั้นคือผู้ปฏิบัติเพื่อแสวงหาความรู้ที่แท้จริง อันเป็นความจริงสากล โดยการศึกษาสาขาวิชาที่ฝึกให้เข้าถึงความดีสูงสุด โดยการศึกษาวิชาเลขคณิต วิชานี้ช่วยให้เกิดความเข้าใจทางปัญญาได้ ให้ความรู้ที่แท้ วิธีนี้เป็นการเตรียมตัว เพื่อให้เข้าใจ นามธรรมสมบูรณ์ให้แก่นั่น วิชาเรขาคณิตทำให้เกิดปัญญา วิชาดาราศาสตร์ศึกษาให้เข้าใจปัญหา ทางด้านดาราศาสตร์ด้วยเหตุผล วิชาดนตรีทำให้พิจารณาเกี่ยวกับความกลมกลืน คณิตจะช่วยให้เข้า ถึงความจริงสูงสุด โสกราติสถือว่าเหตุผลเป็นเครื่องมือในการแสวงหาความรู้ เหตุผลช่วยให้ค้นพบ แบบมโนภาพ มโนภาพคือการรู้จักความจริงสากลที่ทุกคนยอมรับ การรู้จักมโนภาพของสิ่งทั้งหลาย โดยอาศัยวิธีการสร้างคำจำกัดความ วิธีการแสวงหาความจริงสากลที่เราเรียกว่า “ วิชาวิธี ” ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือสงสัย สนทนา หาคำจำกัดความ อุปนัยและนิรนัย การ ศึกษาความจริงก็เพื่อให้ตื่นจากอวิชชา ศึกษาความหมายของชีวิตและสัจธรรม เพื่อยึดเป็นหลักใน การดำเนินชีวิต ประการที่ ๒ ในการกำจัดอวิชชา คือการรู้จักตนเอง ให้รู้จักตนเอง ที่สำคัญคือการดู แลวิญญาณของตนเอง ประการที่ ๓ ในกำจัดอวิชชาก็คือทำความดีด้วยปัญญา ทำความดีบนราก ฐานของความรู้ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้บอกไว้ว่า ผู้ที่จะกำจัดอวิชชาได้นั้นต้องทำลายฐาน เกิดของอวิชชาคือ อาสวะ คือ กิเลสที่หมักหมมอยู่ในจิต กิเลสที่ไหลออกอยู่ตลอดเวลาเนื่อง กิเลสที่ ทำให้สัตว์ไหลไปตาม ได้แก่ ความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม (ทิฏฐาสวะ) ความยินดีในภพ ความอยากเป็น ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภवासวะ) รวมทั้ง อวิชชาเองด้วย (อวิชชาสวะ) นอกจากนี้การกำจัดอวิชชาหรือการละอวิชชานั้น ผู้ที่จะละอวิชชาได้ นั้นต้องเห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส โดยความไม่เที่ยง รู้เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยงจึงละ อวิชชาได้

นอกจากนี้บุคคลสามารถละอวิชชาได้โดยการไม่ยึดมั่นธรรมทั้งปวง รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ก็กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้วก็เห็นนิमितทั้งปวง โดยอาการอื่น เห็นจักขุ โดยอาการอื่น เห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัส ... เห็นแม้ความ เสวยอารมณ์ที่เป็นสุข หรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยอาการ อื่น ฯลฯ เห็นมโนโดยอาการอื่น ฯลฯ ธรรมารมณ์ ฯลฯ มโนวิญญาณ ฯลฯ มโนสัมผัส ธรรมทั้งปวง ไม่ยึดมั่น รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง กำหนดรู้ธรรมทั้งปวง รู้เห็นดังนี้จึงละอวิชชาได้ นอกจากนี้การกำจัด อวิชชาเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลรู้เห็นจักขุ จักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... โดยความไม่เที่ยง เมื่อรู้เห็น

โสตะ...มานะ ... จีฬา...กาย...มโนโดยความไม่เที่ยงจึงละอวิชชาได้ และผู้เจริญสมณะและ
วิปัสสนาย่อมละอวิชชาได้

๔.๖วิเคราะห์เปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากการกำจัดอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธ
ศาสนา

เปรียบเทียบ

อวิชชาในปรัชญาของโสกราตีส	อวิชชาในพระพุทธศาสนา
๖. ผลของการกำจัดอวิชชา ๑. มีความรู้ตามความเป็นจริง, รู้ความจริงอันเป็นความจริงสูงสุด และธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย มีจิตใจเข้มแข็งเอาชนะความชั่วได้ ๒. มีวิญญาณบริสุทธิ์และบุคลิกภาพดี ๓. มีความประพฤติที่เหมาะสม ๔. มีความสุข ๕. มีจิตเป็นอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้	๖. ผลของการกำจัดอวิชชา ๑. มีวิชา คือมีความรู้แจ้งเห็นจริง, มีความรู้ในอริยสัจ ๔ ๒. มีวิชา รู้ชัดความเกิดดับและปฏิบัติทำให้บรรลุขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๓. มีสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีสัมมา - สังกัปปะ (คำริชอบ) มีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) มีสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) มีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) มีสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) มีสัมมาสติ (ระลึกชอบ) มีสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

วิเคราะห์ความเหมือนและความแตกต่าง

ด้านผลการกำจัดอวิชชา

ก. ความเหมือน

ทัศนะเรื่องผลการกำจัดอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนามีทัศนะที่คล้ายคลึงกันคือ ผู้ละอวิชชาได้แล้วย่อมมีความรู้ตามความเป็นจริง เรียกว่ามีวิชา เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แต่มีประเด็นที่แตกต่างกันในรายละเอียดของสิ่งที่รู้ที่เข้าใจ อีกประการหนึ่งที่คล้ายคลึงกันก็คือโสกราตีสได้บอกว่า ผู้ละอวิชชาได้แล้ว จะมีความสุข คือ จิตที่มีศีลธรรม ศึกษาปรัชญา ปรัชญาจะพาตนให้พ้นชั่ว ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ผู้รักปรัชญาก็คงจะพยายามข่มตัณหาทั้งปวงทางร่างกาย ไม่ยอมตกเป็นทาสของร่างกาย ไม่ยอมให้ร่างกายพาไปในทางผิด เมื่อทำได้เช่น

นั้นเขาย่อมจะมีความสุขสบาย ไม่พลอยทุกข์ตามร่างกาย การที่มีความทุกข์ก็เพราะจิตยังยึดมั่นอยู่กับร่างกาย พระพุทธศาสนาบอกไว้ว่า ผู้ละอวิชชาได้แล้วจะไม่มีสุขทุกข์ภายในกาย วาจาและใจ ส่วนสุขทุกข์ประจำสังขารก็ยังคงมีอยู่ เพราะสังขารไม่เที่ยง ทนอยู่สภาพเดิมไม่ได้ ไม่มีตัวตน ปรัชญาของโสกราตีสสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาหลายอย่าง^{๑๗๗}

พระพุทธศาสนาถือว่าชีวิตมนุษย์ประกอบด้วยขั้น ๕ ร่างกายเป็นภาระหนัก เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ต่าง ๆ ร่างกายนี้ต้องหาเครื่องนุ่งห่มมาใส่เพื่อป้องกันความหนาวความร้อน ปกปิดสิ่งที่น่าละอาย ต้องหาอาหารบำรุงรักษา ต้องมีที่อยู่อาศัย และต้องรักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บป่วย ร่างกายนี้ต้องแก่ชรา ยิ่งเป็นภาระหนักในวัยชรา ร่างกายนี้เป็นรังของโรค ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “รูปกายนี้เป็นรังของโรค ต้องเปื้อนพุพังแตกสลายเน่าพอง เพราะชีวิตมีความตายเป็นที่สุด อัดภาพอันทำให้วิจิตร กายนี้ตั้งขึ้น มีความอาดูร (ป่วยเป็นนิจ) มีความดำริมาก ไม่มีความมั่นคง ไม่มีความตั้งมั่น ร่างกายนี้ ถูกทิ้ง ไร้วิญญาณ ไม่นานหนอ จักนอนทับแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ ที่ไม่มีประโยชน์ ”^{๑๗๘}

พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า สังขารเต็มไปด้วยความทุกข์ ไม่ควรมาเวียนว่ายตายเกิดให้ทุกข์ทรมานอีก ควรเบื่อหน่าย เช่นเดียวกับในปรัชญาของโสกราตีสที่บอกว่าร่างกายเต็มไปด้วยความบกพร่องต่าง ๆ พระพุทธศาสนาและปรัชญาของโสกราตีสจึงบอกว่า เมื่อมีชีวิตอยู่ ไม่ควรปล่อยใจไปตามกระแสตัณหาเพื่อร่างกาย ควรหันมาหาความสุขทางจิตจะดีกว่า ความสุขทางจิตจะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องสำรวมอินทรีย์ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รู้จักประมาณในการกินอาหาร ไม่ให้ความยินดียินร้ายเข้ามาครอบงำได้ ถ้าไม่สำรวมอินทรีย์เสียแล้วมารจะรังควาน ดังที่พระผู้มีพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ มารย่อมรังควานบุคคลผู้มีปกติเห็นอะไรว่างาม ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย ผู้ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ผู้เกียจคร้านมีความเพียรทรมาน จุลมสามารถพัดทำลายต้นไม้ที่อ่อนแอ ฉะนั้น ”^{๑๗๙}

ทางพระพุทธศาสนาเชื่อในการเวียนตายเกิด เช่นเดียวกับในปรัชญาของโสกราตีสเชื่อเรื่องชาตินี้ชาติหน้า ชาติหน้ามีแน่นอน ชีวิตไม่ได้เริ่มต้นที่ท้องมารดาในชาตินี้ แต่ชีวิตได้มีมาแล้วในอดีต มารดาในชาตินี้เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดในชาตินี้เท่านั้น ถ้าการเวียนว่ายตายเกิดของแต่ละบุคคลเปรียบเทียบได้เหมือนกับภาพยนตร์เรื่องหนึ่ง ชาตินี้ก็เพียงฉากหนึ่งของภาพยนตร์เรื่องนั้นเท่านั้น

^{๑๗๗} ฟีน คอกบัว, ปวงปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๓.

^{๑๗๘} บ.อ. ๕/๕๘., ๕/๑๐๐., ๕/๑๔๗.

^{๑๗๙} พ.ท. (บาลี) ๒๕/๘/๑๖.

ชีวิตก็มีได้สิ้นสุดที่กองฟอนหรือหลุมฝังศพแค่นั้น แต่ชีวิตจะมีต่อไปอีก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในคณิกกุฎสูตรว่า “ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) นี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กังกัน มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบ ได้ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดและเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ ” ^{๑๔๐}

บุคคลแต่ละคนต้องเวียนว่ายตายเกิดมาแล้วยาวนาน พระพุทธองค์ทรงอุปมาว่า ถ้าจะนำกระดูกของคนที่ยืนว่ายตายเกิดชาติแล้วชาติเล่ามารวมกัน ก็จะสูงจุจกเขา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ เมื่อบุคคลหนึ่งเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไปตลอดกาลปี ร่างกระดูก หมู่กระดูก กองกระดูก พึงเป็นกองใหญ่เหมือนภูเขาเวปุลลบรรพตนี้ ” ^{๑๔๑}

พระพุทธศาสนาบอกว่า จิตหรือวิญญาณจะนำไปเกิดเพราะจิตวิญญาณไม่ได้ตายตามร่างกายไปด้วย เช่นเดียวกับในปรัชญาโสกราตีสที่เชื่อว่า เมื่อตายแล้วจิตหรือวิญญาณก็จะออกจากร่างกายไป พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า จิตหรือวิญญาณที่มีกิเลสเพราะมีวิชา (ความรู้แจ้ง) ตัณหา (ความทะยานอยาก) และอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เพราะจิตมีกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เพราะทำกรรมจึงต้องมีวิบาก คือรับผลแห่งกรรม เมื่อเสวยผลกรรมก็เกิดกิเลสอีก แล้วกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรมแล้วเป็นวิบากเป็นรอบ ๒ และรอบต่อไป อีกไม่มีที่สิ้นสุด กิเลส-กรรม-วิบาก เป็นวงกลมหมุนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป จุจเดินรอบวงเวียน ถึงจะเดินเท่าไรก็ยังอยู่ในวงเวียนนั้นไม่ไปถึงไหน เรื่องการเวียนว่ายตายเกิดนี้ พระพุทธศาสนามีกล่าวไว้มาก เช่นในนวสูตร ได้กล่าวไว้ว่า “ กรรมชื่อว่า เป็นไรนา วิญญาณชื่อว่า เป็นพืช ตัณหาชื่อว่า เป็นยาง วิญญาณประคิษฐ์แล้ว เพราะธาตุขันธ์ ๕ ของสัตว์ พวกที่มีวิชาเป็นเครื่องสกดกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดใหม่ในภพใหม่ต่อไปอีก ” ^{๑๔๒}

ดินไม้ หรือพืชทั้งหลาย เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะมีเมล็ดและเมล็ดนั้นยังมีพลังศักย์ (Potentiality) หรือสมรรถนะพอที่จะงอกขึ้นมาได้ และมีดินที่เหมาะสมสำหรับพืชชนิดนั้นนั้น วิญญาณ ตัณหา กรรม ก็เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเกิดใหม่นั้นนั้น และก็เพราะแต่ละคนเวียนว่ายตายเกิดมามากมาย ผู้ชายอาจเกิดเป็นหญิง หญิงอาจเกิดเป็นชาย คนอาจเกิดเป็นสัตว์ สัตว์อาจเกิดเป็นคน หรือเกิดเป็นอะไรก็ได้ตามอำนาจกรรมที่ทำไว้ เหตุนี้คนเราจึงมีอุปนิสัยไม่เหมือนกัน บางคนใจบุญ บางคนใจบาป บางคนสุขุม บางคนหุนหัน เป็นต้น ตลอดถึงความถนัดในการเรียนวิชาต่างๆ และการงานก็แตกต่างกัน อีกทั้งในชาตินี้คนเราก็ได้ทำกรรมต่าง ๆ เพิ่มเติมอีกมาก เมื่อตายไปก็จะไปเกิดใน

^{๑๔๐} อภ.ก. (บาลี) ๓๓/๗๕/๓๕.

^{๑๔๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓๓/๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๔๒} อง.ติ.ก. (บาลี) ๒๐/๗๗-๗๘/๒๑๗-๒๑๘.

กำเนิดต่าง ๆ ตามกรรมที่ทำไว้ ส่วนท่านที่พัฒนาจิตจนถึงขั้นละกิเลสได้เด็ดขาด ก็จะไม่เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เราเรียกว่า พระอรหันต์ เพราะทำลายวงจรแห่งสังสารวัฏเสียได้ ก็เข้าสู่นิพพาน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ คนบางพวกไปเกิดในครุฑ พวกที่ทำบาปไปเกิดในนรก พวกที่ทำกรรมดีไปเกิดในสวรรค์ ส่วนท่านที่ไม่มีอาสวะ ย่อมปรินิพพาน ” ^{๔๔๓}

ก. ความแตกต่าง

ผลที่เกิดขึ้นจากการกำจัดอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีความแตกต่างกัน คือโสกราตีสบอกว่าผู้กำจัดอวิชชาได้แล้ว จะมีวิญญาณบริสุทธิ์และมีบุคลิกภาพดี มีความประพฤติกี่เหมาะสม มีความสุข และมีจิตอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้มีทัศนะว่า ผู้ที่กำจัดอวิชชาได้แล้วจะมีวิชา คือรู้การเกิดดับและปฏิบัติให้ถึงการเกิดดับของขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นอกจากนี้ก็ทำให้ผู้กำจัดอวิชชาได้แล้วมีความรู้ในอริยสัจ ๔ คือ รู้ในเรื่องความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นอกจากนี้ผู้ที่กำจัดอวิชชาได้แล้วจะมีหิริและโอตตปปะ เกรงกลัวต่อบาปกรรม มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) มีสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) มีสัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) มีสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) มีสัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) มีสัมมาสติ (ความระลึกชอบ) และมีสัมมาสมาธิ (การตั้งจิตมั่นชอบ)

ปรัชญาโสกราตีสได้บอกว่าผู้กำจัดอวิชชาได้แล้วย่อมมีความรู้ตามความเป็นจริง ความจริงสูงสุด ความจริงสูงสุดในทัศนะของโสกราตีสก็คือโลกแห่งแบบที่ต้องเข้าถึงได้ด้วยเหตุผล นอกจากนี้แล้วโสกราตีสยังบอกว่าผู้ละอวิชชาได้แล้วย่อมมีจิตที่เข้มแข็งเอาชนะความชั่วได้ มีวิญญาณที่บริสุทธิ์ มีบุคลิกภาพดี มีพฤติกรรมที่เหมาะสม มีความสุขและมีจิตเป็นอมตะสามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ ปรัชญาของโสกราตีสนั้นผู้กำจัดอวิชชาได้แล้วยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิด เพราะโสกราตีสเชื่อว่าจิตนั้นเป็นอมตะ เมื่อกายดับก็จะไปสู่ร่างอื่น แต่ถ้าผู้ดำเนินตามวิถีแห่งปรัชญาแล้วจะเข้าไปอยู่ร่วมกับเทพ

ปรัชญาของโสกราตีสมีทัศนะว่า จิตของคนมีศีลธรรม ศึกษาปรัชญา ปรัชญาจะพาตนให้พ้นชั่ว ทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ผู้รักปรัชญาย่อมจะพยายามข่มตัณหาทั้งปวงทางร่างกาย ไม่ยอมตกเป็นทาสของร่างกาย ไม่ยอมให้ร่างกายพาไปในทางผิด เมื่อทำได้เช่นนั้นเขาย่อมจะมีความสุขสบาย ไม่พลอยทุกข์ตามร่างกาย การที่มีความทุกข์ก็เพราะจิตยังยึดมั่นอยู่กับร่างกาย เข้าใจผิดว่าจิตคือร่างกาย และยึดถืออย่างจริงจัง จิตจึงติดพันอยู่กับร่างกาย ไม่เป็นอิสระ เมื่อตายไปก็ต้องไปถือร่างไว้ปฏิสนธิ คู่เคียงกับเมล็ดพืชมีงอกออกจากรากฉนั้นนั้น ผู้ละอวิชชาได้ตามทัศนะของโสกราตีสนั้น

^{๔๔๓} ธ.อ. ๔/๕๔.

ย่อมมีจิตเป็นอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ คือ ยังต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก เพราะโสกราตีสถือว่า จิตถูกขังอยู่ในร่างกาย เมื่อตายจิตก็จะออกจากร่างไปเกิดใหม่เมื่อจิตออกจากร่างกายไป จิตก็จะได้รับการปลดปล่อย ประหนึ่งว่าจิตจะไม่เป็นอิสระหากอยู่กับร่างกาย แต่สำหรับท่านที่เข้าถึงปรัชญาแล้วจิตย่อมเป็นอมตะ คือ ไม่ตาย คือยังต้องออกจากร่างกายนี้แล้วยังต้องไปเกิดในร่างอื่นอีก หรือไม่ก็ไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้า จิตหรือวิญญาณตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเป็นอมตะตั้งแต่ต้น ไม่ว่าจะละอวิชาได้หรือไม่ได้ แต่ผู้ละอวิชาได้แล้ว มีศีลธรรม ศึกษาปรัชญา จิตใจบริสุทธิ์ ข่มตัณหาทั้งปวงทางร่างกาย หลังจากจิตจากร่างไป สามารถไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ แต่จิตของผู้ไม่บริสุทธิ์ ไม่มีศีลธรรม ไม่ได้ศึกษาปรัชญา ละอวิชาไม่ได้ หลังจากจิตละร่างกายแล้วย่อมไปเสวยกรรม โดยการล่องลอยไป ถูกลงโทษ

พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าผู้ละอวิชาได้แล้วย่อมบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล สามารถเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาได้ ผู้ละอวิชาได้ย่อมไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ย่อมสามารถตัดภพตัดชาติได้ ผู้ละอวิชาได้ กาย วาจาและใจ ไม่มีความสุขทุกข์ภายในอีก ^{๑๔๔} นอกจากนี้แล้ว ผลจากการได้กำจัดอวิชาได้แล้ว พระพุทธศาสนาได้ทำลายอัตตาอย่างสมบูรณ์ ส่วนปรัชญาของโสกราตีสนั้นได้รู้แจ้งอัตตาอย่างสมบูรณ์ เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ตามทัศนะของโสกราตีสผู้กำจัดอวิชาได้แล้วก็ยังไม่สิ้นกิเลสยังมีอัตตาอยู่ แต่พระพุทธศาสนานั้นบอกว่าผู้ละอวิชาได้แล้วถือว่าไม่มีการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน สามารถตัดภพตัดชาติ ไม่ต้องมาเกิดอีก ถือได้ว่าดับกองทุกข์ทั้งปวง ถ้ามีชีวิตอยู่ก็ถือว่าบรรลุนิพพานในปัจจุบัน^{๑๔๕}

๔.๗ วิเคราะห์เปรียบเทียบประเด็นสำคัญเรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา

๔.๗.๑ วิเคราะห์เปรียบเทียบอวิชากับการทำผิดที่จงใจและไม่จงใจตามทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะวิเคราะห์เรื่องการทำผิดที่จงใจและไม่จง ต้องเข้าใจทัศนะเรื่องเจตนาในการกระทำก่อน การกระทำด้วยเจตนา(จงใจ)และการกระทำด้วยไม่เจตนา (ไม่จงใจ) มีความหมายดังนี้

๑) การกระทำด้วยเจตนา (Voluntary action) เป็นการกระทำที่ผู้กระทำประสงค์ต่อผลหรือเล็งเห็นผล อันเป็นอยู่ในอำนาจของความคิดหรือจิตใจ

^{๑๔๔} ตี.นิ. (บาติ) ๑๖/๒๕/๓๕-๔๐.

^{๑๔๕} ตี.นิ. (บาติ), ๑๖/๑๑/๑๓, ๑๖/๑๖/๑๕, ๑๖/๕๑/๓๘-๘๒.

๒) การกระทำด้วยไร้เจตนา (Involuntary action) เป็นการกระทำที่ปราศจากความตั้งใจ ความตั้งใจ รวมไปถึง การกระทำที่ถูกบังคับข่มขู่ อันไม่สามารถขัดขืนได้ การกระทำด้วยความเข้าใจผิด หรือด้วยความไม่รู้^{๑๔๖}

ก. ปรัชญาของโสกราตีส

การทำผิดที่จงใจและไม่จงใจในปรัชญาของโสกราตีส โสกราตีสเชื่อว่า การรู้ความดีคือการทำความดี ความรู้คือคุณธรรม ไม่มีใครทำตามความประสงค์ความชั่วหรือทำชั่วทั้ง ๆ ที่รู้ การทำผิดด้วยความตั้งใจเป็นผลผลิตของอวิชา การทำผิดทั้ง ๆ ที่รู้เป็นลักษณะของอวิชา ทศนะของโสกราตีสในประเด็นนี้มีผู้ขัดแย้งมากมาย ผู้ขัดแย้งเหล่านั้นพูดว่ามีคนถูกตามใจทำบ่อย ๆ พวกเขาเห็นว่าผิด การทำผิดสำหรับพวกเขาเป็นการทำด้วยความตั้งใจและทำด้วยความสมัครใจ โสกราตีสปฏิเสธไม่เห็นด้วยกับทศนะคนพวกนั้น โสกราตีสบอกว่าที่พวกเขาทำความชั่วด้วยความตั้งใจ เพราะพวกเขาไม่รู้มันว่าเป็นความชั่ว โสกราตีสพูดว่า เมื่อบางคนทำความชั่ว เขาทำความชั่วโดยคิดว่า มันเป็นความดี^{๑๔๗} โสกราตีสกล่าวไว้ในบทสนทนากับใคร่โตว่า “ เราไม่ควรทำความผิดโดยตั้งใจ หรือว่าทำบ้างในบางกรณีและในบางกรณีก็ทำไม่ได้ ไม่มีวันที่การกระทำที่ผิดจะกลายเป็นสิ่งที่ถูกหรือมีเกียรติไปได้ ”^{๑๔๘} ดังนั้นโสกราตีสจึงกล่าวว่า คุณธรรมคือความรู้ ไม่มีใครทำผิดโดยตั้งใจ

ข. พระพุทธศาสนา

การทำผิดที่จงใจและไม่จงใจในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสว่า กรรมจะต้องประกอบด้วยเจตนา^{๑๔๙} หากมีการกระทำเกิด เป็นเหตุให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นมีคนหรือสัตว์ตาย ต้องดูว่า ผู้ทำให้เกิดผลนั้น มีเจตนาหรือไม่ เช่น พระอรหันต์ เขี่ยบสัตว์ตายถือว่าไม่เป็นกรรม เพราะเจตนาจะให้ตาย หรือเจตนาฆ่าของพระอรหันต์ไม่มีแน่นอน^{๑๕๐}

^{๑๔๖} สนิท ศรีสำแดง, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : นิรนารการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

^{๑๔๗} Samuel Enoch Stumpf, **Philosophy History & Problems**, (New York : Vanderbilt University, Fourth Edition , 1989), P.43.

^{๑๔๘} สมบัติ จันทรวงศ์, **ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น บทวิเคราะห์โสกราตีส**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๓๑๗.

^{๑๔๙} เจตนาห์ ภิกขเว กมัม วทามิ.... อญ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕.

^{๑๕๐} ชีณาสวาน์ มรณเจตนา นาม นคฺติ ภิกขเว ธ.อ. ๑/๑๕.

การกระทำโดยเจตนา ได้แก่การกระทำโดยรู้สำนึกในการกระทำและในขณะเดียวกันผู้ประสงค์ต่อผล หรือยอมเล็งเห็นผลของการกระทำนั้น ถ้าผู้กระทำมิได้รู้แท้จริง อันเป็นองค์ประกอบของความผิด จะถือว่า ผู้กระทำประสงค์ต่อผล หรือยอมเล็งเห็นผลของการกระทำนั้นหามิได้^{๑๔๑}

การกระทำโดยประมาท ได้แก่ การกระทำผิดมิใช่โดยเจตนา แต่กระทำโดยประมาทปราศจากความระมัดระวังซึ่งบุคคลในภาวะเช่นนั้น จะต้องทำตามวิสัย พุทธิการณ์ และผู้กระทำอาจใช้ความระมัดระวังเช่นนั้นได้ แต่หาได้ใช้เพียงพอไม่

การกระทำให้หมายความรวมถึง การให้เกิดผลอันหนึ่งอันใดขึ้น โดยงดเว้นการที่จกต้องการทำเพื่อป้องกันผลนั้น

หลัก " เจตนา " เป็นหลักตรงกันทั้งของพระพุทธศาสนาและหลักของกฎหมาย แต่หลัก " ประมาท " กับหลัก ไม่มีเจตนา แตกต่างกันอย่าง

หลัก " ประมาท " ในทางกฎหมาย เป็นการกระทำผิดโดยไม่ใช้เจตนา แต่เป็นการทำผิดโดยปราศจากความระมัดระวัง ที่บุคคลนั้นจะใช้ความระมัดระวังได้ตามวิสัยและพุทธิการณ์ การกระทำโดยประมาทจะมีความผิดต่อเมื่อกฎหมายบัญญัติว่า แม้กระทำโดยประมาทก็มีความผิด เช่น มาตรา ๒๕๑ (ทำให้ผู้อื่นถึงแก่ความตายโดยประมาท) และมาตรา ๓๐๐ (กระทำโดยประมาทให้ผู้อื่นได้รับอันตรายสาหัส)

การกระทำโดยประมาท หากไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้ว่า เป็นความผิด ก็ถือว่า ไม่ผิดและไม่ต้องรับโทษ

หลัก " ประมาท " ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำโดยไม่มีสติยั้งคิด เป็นการกระทำอันเกิดจากความมัวเมา คะนอง รวมถึงความไม่มีจิตสำนึกต่อการกระทำนั้น ความพลอเรือ การละเลยที่จะทำเหตุแห่งความดีงามและความเจริญ

ความประมาท เป็นธรรม มิใช่ " ข้อห้าม " ที่จะถือเอาเป็นความผิดในทางวินัย แต่มีโทษหนักกว่าเพราะถือว่าเป็นทางแห่งความตายจากคุณความดีทั้งมวล คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว

กรรมหรือการกระทำตามหลักพระพุทธศาสนาจึงอยู่ที่เจตนา เจตนาเป็นตัวกำหนด เป็นตัวการให้การกระทำของบุคคลแต่ละคนเป็นไปในทางดี หรือในทางไม่ดี เจตนาอันรวมเอาทั้งเจตนาก่อนจะลงมือกระทำ หรือ เจตนาระดับอยู่ในชั้นวางแผนกำหนดเป้าหมาย วิธีการ ที่จะทำ

^{๑๔๑} สนิท ศรีสำแดง, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : นิรนารการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

ท่านเรียกว่า บุรพเจตนา, เจตนาในขณะที่ทำ หรือขณะปฏิบัติการ เรียกว่า มุญจนเจตนา และเจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากกระทำตามแผนที่วางไว้บรรลุผล เรียกว่า อปราปรเจตนา ^{๑๙๒}

เปรียบเทียบ

วิเคราะห์เปรียบเทียบอวิชากับการทำผิดที่จงใจและไม่จงใจตามทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา

โสกราตีสเชื่อว่าการทำผิดเกิดจากความไม่รู้ ความไม่รู้ว่าจะอะไรคืออะไรชั่ว ตามทัศนะของโสกราตีสทุกคนที่ทำอะไรลงไปย่อมคิดแล้วว่ามันดีที่สุดแล้ว คิดว่าสิ่งนั้นจะทำให้เขามีความสุขได้ เขาคิดว่านั่นเป็นความดีแล้วจึงทำมันลงไป ไม่มีใครทำผิดทั้ง ๆ ที่รู้ว่ามันผิด แต่ที่เขาทำลงไปเพราะความไม่รู้ว่ามันผิด ดังนั้นโสกราตีสจึงกล่าวว่า ไม่มีใครทำผิดด้วยความจงใจหรือตั้งใจ กล่าวโดยสรุปแล้วทุกครั้งเมื่อมีการกระทำเกิดขึ้น ย่อมมีความจงใจทั้งสิ้น คือตั้งใจทำ ไม่มีใครไม่มีเจตนา ทุกการกระทำมีเจตนาคือตั้งใจทำทั้งสิ้น ที่โสกราตีสได้มีทัศนะเช่นนี้ก็คงตัดสินจากการปฏิบัติตนของเขาเอง เพราะโสกราตีสดำเนินชีวิตด้วยเหตุผล มีคุณธรรมสูง แต่ลืมคิดถึงคนอื่นที่ยังมีเหตุผลน้อย ยังมีสิ่งภายนอกมาชักนำได้ แนวคิดของโสกราตีสแตกต่างไปจากพระพุทธศาสนา คือพระพุทธศาสนาแบ่งการกระทำออกเป็น ๒ อย่าง คือ มีเจตนาและไม่มีเจตนา กรรมที่ทำด้วยเจตนาเท่านั้น ผู้ทำผิดจึงจะรับผล แต่ถ้าไม่มีเจตนา ผู้ทำผิดก็ไม่ต้องรับผล ซึ่งต่างไปจากการกระทำผิดตามแนวคิดของโสกราตีส ที่ผู้ทำผิดต้องรับผิดโดยไม่มีข้อยกเว้น และเจตนาในพระพุทธศาสนาก็แบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ เจตนา ก่อนทำ เจตนา ขณะกำลังทำ และเจตนา หลังทำแล้ว

๔.๓.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบความรู้และคุณธรรมตามทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา

ก. ทัศนะของโสกราตีส

ความรู้ (Knowledge) และความดี (Virtue) คือสิ่งเดียวกัน ถ้าความดี คือสิ่งที่เสริมสร้างวิญญูญาณให้ดี (Good) สิ่งที่เราควรรู้เบื้องต้น ก็คือ สิ่งที่ทำให้วิญญูญาณดี เพราะฉะนั้นความรู้และความดีจึงสัมพันธ์กัน ความรู้ คือการทำความดี ความเลวร้ายและบาป คือการขาดความรู้ ความชั่วจึงจัดเป็นอวิชา (Ignorance) อกุศลกรรมเกิดจากอวิชา โสกราตีสมีความคิดต่างจากคนธรรมดาที่คิดว่า คนทำชั่วเพราะรู้ว่า เป็นความชั่ว โสกราตีสกล่าวว่า คนทำชั่วเพราะไม่รู้ คนคิดว่ามันเป็นความดี ความดีของมนุษย์ คือการทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล หน้าที่ของมนุษย์ก็คือ

^{๑๙๒} อ้างแล้ว, หน้า ๗๙.

การปฏิบัติให้ตรงตามหลักแห่งเหตุผล เพราะเป็นสิ่งที่จะทำให้มนุษย์บรรลุความสุขที่เขาปรารถนา ความชั่วเป็นผลิตผลของอวิชา เกิดจากผลของการประเมินค่าของวิธีการแสดงออกด้านพฤติกรรมที่ผิด ๆ เพราะขาดความรู้ที่จะแยกแยะว่า อะไรเป็นภาพลวงตา

ข. ทศนะของพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนามีบทพุทธคุณอยู่บทหนึ่งคือ วิชาจรณสัมปันโน ซึ่งแปลว่า ผู้ถึงพร้อมวิชาและจรณะ คือผู้สมบูรณ์ด้วยความรู้และความประพฤติ หรือผู้บริบูรณ์แล้วด้วยความรู้และความประพฤติ มีทั้งความรู้ความประพฤติที่สมบูรณ์ วิชาในที่นี้เมื่อโดยย่อคือ วิชา ๓ คือ

บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

จุตูปาตญาณ ญาณที่ทำให้เกิดตาทิพย์ ซึ่งคนที่ได้ญาณสามารถที่จะมองเห็นชีวิตที่กำลังจุติและปฏิสนธิเพราะมองเห็นโอปปาติกะ และรู้แจ้งเกี่ยวกับเรื่องกฎของกรรมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง

อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้กิเลสที่ฝังอยู่ในสันดานสิ้นไป

คำว่า ญาณ กับ คำว่า วิชา ในที่นี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

จรณะ แปลว่า ความประพฤติ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ หมายความว่า พระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่ทรงมีความรู้ดีเท่านั้น แต่หากทรงมีความประพฤติดีอย่างยอดเยี่ยมอีกด้วย สิ่งใดที่พระองค์ทรงแนะนำสั่งสอน หมายความว่าสิ่งนั้นพระองค์ก็ทรงปฏิบัติได้ด้วย คำว่า จรณะ ซึ่งแปลว่า ความประพฤตินี้ในคัมภีร์ได้แบ่งออกไปเป็น ๑๕ อย่างและทั้ง ๑๕ อย่างนี้ก็เป็นเพียงตัวอย่างโดยสังเขปเท่านั้น หมายความว่า ความประพฤติอย่างอื่นนอกจากที่กล่าวมานี้ พระองค์ทรงปฏิบัติไม่ได้ จรณะ ๑๕ มีดังต่อไปนี้^{๑๙๓}

๑) สีสลักร ความสำรวมกายวาจาเรียบร้อย

๒) อินทริยสังวร ความสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖

๓) โภชนมัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ

๔) ซาคริยานุโยค หมั่นประกอบความเพียร ไม่เห็นแก่หลับนอนมากนัก

๕) สัทธา ความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ

๖) หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต

๗) โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต

๘) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้สดับมาก

^{๑๙๓} พร รัตนสุวรรณ, พระรัตนตรัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๔-

๘) วิริยะ	ความเพียร
๑๐) สติ	ความระลึกได้
๑๑) ปัญญา	ความรอบรู้
๑๒) ปฐมฌาน	ฌานที่ ๑
๑๓) ทุคฺคิยฌาน	ฌานที่ ๒
๑๔) คตฺติยฌาน	ฌานที่ ๓
๑๕) จตุตถฌาน	ฌานที่ ๔

วิเคราะห์เปรียบเทียบ

ความรู้ตามทัศนะของโสกราตีสนั้นคือความดี เพราะโสกราตีสมองว่า ความรู้มิใช่มีไว้เฉย ๆ แต่ความรู้มีไว้เพื่อเป็นฐานรองรับความประพฤติ เพราะผู้รู้ดีจะต้องเป็นผู้ประพฤติดี เป็นไปไม่ได้ที่รู้ดีแล้วจะประพฤติชั่ว ทางพระพุทธศาสนาได้พูดถึงวิชาคือความรู้ ๓ ประการคือบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ จุติปาตญาณ ญาณที่ทำให้เกิดตาทิพย์ ซึ่งคนที่ได้ญาณสามารถที่จะมองเห็นชีวิตที่กำลังจุติและปฏิสนธิเพราะมองเห็นโอปปาติกะ และรู้แจ้งเกี่ยวกับเรื่องกฎของกรรมอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้กิเลสที่ฝังอยู่ในสันดานสิ้นไป ความรู้ในทัศนะของโสกราตีสเป็นความรู้เกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลาย มีความหมายกว้างมาก เป็นความรู้ที่ต้องเข้าถึงด้วยเหตุผล อาศัยเหตุผลเป็นเครื่องมือในการหาความรู้

ความรู้ในพระพุทธศาสนาในบทพุทธคุณนั้นเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งกิเลส แต่ความรู้ในปรัชญาของโสกราตีสนั้นยังเป็นความรู้ที่ส่งเสริมกิเลสอยู่ เป็นความรู้ทั่ว ๆ ไป ส่วนความดีหรือคุณธรรมในปรัชญาของโสกราตีสนั้นเป็นความดีทางศาสนา เป็นความดีที่ส่งเสริมศีลธรรม โดยมีเหตุผลเป็นตัวคอยก้ำกับ ความประพฤติในพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ สีลสวรรค์ ความสำรวมกายวาจาเรียบร้อย อินทรีย์สวรรค์ ความสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ โภขणे มัตตัญญูตา ความเป็นผู้ประมาณในโภชนะ ชาคริยานุโยค หมั่นประกอบความเพียร ไม่เห็นแก่หลับนอนมากนัก สัทธา ความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต พหุสัจจะความเป็นผู้สดับมาก วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ ปัญญา ความรอบรู้ ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ ทุคฺคิยฌาน ฌานที่ ๒ คตฺติยฌาน ฌานที่ ๓ จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ ความประพฤติทั้งหมดนี้ที่กล่าวมานี้เป็นคุณธรรมทางศาสนา ความรู้และคุณธรรมในปรัชญาของโสกราตีสเป็นสิ่งเดียวกัน สัมพันธ์กันอย่างแยกกันไม่ออก แต่ความรู้และคุณธรรมในพระพุทธศาสนานั้นแยกออกจากกันอย่างชัดเจน คือความรู้ก็อย่างหนึ่ง ความประพฤติก็อย่างหนึ่ง สัมพันธ์กันตรงที่ต่างก็มีความสำคัญพอ ๆ กัน ต่างส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้ชีวิตสมบูรณ์

บทที่ ๕

สรุปผลของการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลของการศึกษา

การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท มีจุดประสงค์เพื่อศึกษามโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชาตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทและปรัชญาของโสกราตีสและเพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทและอวิชาในปรัชญาของโสกราตีส โดยแยกแยะให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างโดยศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

สรุปอภิปรายผล

การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่างระหว่างมโนทัศน์เรื่องอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทชัดเจนมากขึ้น ผลของการศึกษาพบความเหมือนและความแตกต่างพอสรุปได้ดังนี้

ด้านความหมายของอวิชา

อวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา มีความหมายเหมือนกัน ๓ ประเด็น คือ อวิชา หมายถึง ความไม่รู้ สถานะของการไม่รู้ ความไม่เข้าใจ ความไม่เห็น, ความโง่เขลา ความมืดบอด ความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นจากความโง่เขลาของแต่ละบุคคล ความลุ่มหลง ความเชื่อที่ผิด ความหลงผิด ความเชื่อสิ่งผิด การถือเอาสิ่งที่ผิดที่อยู่ในวิญญูณ ความไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว ความทรมานปัญญา ความโง่เขลา ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล ความหลงผิด, ความรู้ที่ผิดพลาด ความผิดพลาดเกี่ยวกับความจริง ความมีความรู้แต่ไม่สมบูรณ์ ความรู้ไม่ชัด รู้สิ่งไม่ควรรู้ หรือรู้ไม่แจ้ง รู้ผิด ความไม่ประจักษ์ ความไม่พินิจ ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่แทงตลอด ความแตกต่างนั้น มีอยู่ ๑ ประเด็น คือ ปรัชญาโสกราตีสได้ให้ความหมายของอวิชาไว้ว่า อวิชาหมายถึง ความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย อวิชาเป็นความชั่ว ความจริงในที่นี้หมายถึงความจริงสากล อันเป็นความจริงสูงสุด ความจริงที่ทุกคนยอมรับร่วมกันได้ เข้าถึงได้ด้วยเหตุผล ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายมีความหมายเฉพาะสิ่งนั้น ๆ คือ ธรรม

ชาติของแต่ละสิ่ง เช่น ธรรมชาติของมนุษย์ที่แตกต่างไปจากสัตว์อื่น ๆ คือ มนุษย์เป็นสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล มนุษย์เป็นสัตว์สังคม ให้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย เพื่อจะได้ปฏิบัติถูกต้อง และสอดคล้องกับความจริงและธรรมชาติที่เป็นจริงของมัน

พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายอวิชาว่า อวิชา หมายถึง ความไม่รู้ในอริสัจ ๔ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อวิชาเป็นกิเลส อริสัจ ๔ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ ความจริงอย่างอื่นนั้นมีอยู่ แต่มีประโยชน์น้อย เพราะชีวิตของมนุษย์นั้นน้อยนิด คำว่า " กิเลส " กับ ความชั่ว (Vice) แตกต่างกัน กิเลส อาจหมายถึงความดีก็ได้ เช่น การทำบุญ เพื่อไปเกิดในสุคตินี้เป็น กิเลส แต่ไม่เรียกว่า " ชั่ว " พระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายอวิชาไว้ว่า อวิชา หมายถึง ความไม่ตรัสรู้ หมายถึง ไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา ในขณะที่ปรัชญาของโสกราตีสไม่ได้พูดถึงการไม่ตรัสรู้ เพียงแต่บอกว่า อวิชาเป็นความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย โสกราตีสบอกว่า ความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วมีรากฐานมาจากความโง่เขลา ให้ทำความดีด้วยปัญญา ตรงกับพระพุทธศาสนาที่บอกว่าให้ทำความดีด้วยปัญญา มิใช่ทำความดีตาม ๆ กันมาโดยไม่ดูเหตุผล

โสกราตีสบอกว่าเหตุผลจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการปฏิบัติดีทางศีลธรรม การแสวงหาความรู้ก็เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อทำคนให้มีคุณธรรม ในการปฏิบัติทางศีลธรรมนั้นโสกราตีสมองว่าอาจจะปฏิบัติด้วยความมีคบอดได้ เหตุผลจึงเป็นเรื่องจำเป็น ทางพระพุทธศาสนาเรียกการประพฤติกปฏิบัติแบบมีคบอดนี้ว่า การประพฤติกปฏิบัติที่ขาดสัมมาทิฐิ โสกราตีสเน้นจริยศาสตร์ ต้องการอยากให้รู้เกี่ยวกับมนุษย์ ธรรมชาติของมนุษย์ หน้าที่ของมนุษย์ ทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ ปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมชาติของตน คือ ดำเนินชีวิตด้วยเหตุผล ไม่ให้ถูกอวิชาครอบงำ อวิชาในปรัชญาของโสกราตีสนั้นเป็น Ethical Ignorance คือเป็นความไม่รู้ทางจริยศาสตร์

อวิชาในพระพุทธศาสนาเป็นความไม่รู้ในอริสัจ ๔ แล้วยังหมายถึงการรู้ผิด รู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ ความไม่รู้ในทางพระพุทธศาสนามีทั้งที่เป็นกิเลส และไม่เป็นกิเลส ความไม่รู้ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการบรรลุธรรม ต่อการทำดีให้บริสุทธิ์ ต่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน จัดเป็นกิเลสที่เราเรียกว่า อวิชา ส่วนความไม่รู้ เช่น ไม่รู้ในวิชาการต่าง ๆ ไม่รู้ขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่ได้เรียนหนังสือ ความไม่รู้เหล่านี้ไม่จัดเป็นกิเลส ความรู้เช่นรู้สิ่งที่ไม่ควรรู้ก็จัดเป็นกิเลส จัดเป็นอวิชา เช่น รู้ความชั่ว ทางกาย วาจา ใจ คำว่า ไม่รู้ ในความหมายของอวิชา หมายถึง ไม่รู้ความจริงของชีวิตว่า ประกอบด้วย ขันธ์ ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริสัจ ๔ ไม่รู้สิ่งที่ควรรู้ คือ ไม่รู้ความดีทางกายทางวาจาและทางใจ การรู้ไม่แจ้งก็จัดเป็นอวิชาตามทัศนะของพระพุทธศาสนา รู้ไม่แจ้ง หมายถึง แม้จะรู้ว่าควรทำสิ่งนี้และไม่ควรทำสิ่งนั้นก็จริง แต่รู้แบบท่องจำ รู้ตาม ๆ กันมา แต่

ไม่สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมอุปนิสัยของตนได้ รู้แล้วยังละกิเลสไม่ได้ รู้ไม่แจ้ง คือ ทำตามสิ่งที่รู้ คือ เลิกละความชั่วและทำความดี แต่ยึดมั่นในความคิณนั้น ปรารถนาให้ตนได้มนุษยสมบัติ อยากไปเกิดในสวรรค์ในพรหมโลก แบบนี้เรียกว่า รู้ไม่แจ้ง เพราะยังหลงอยู่ในรูปนามตัวตน ปรัชญาของโสกราตีสบอกว่า ความไม่รู้เป็นความชั่ว ตรงกันข้ามกับความดี เพราะโสกราตีสถือว่า ความรู้คือความดี อวิชาเป็นความชั่ว ตามทัศนะของโสกราตีส ความไม่รู้ทุกอย่างเป็นความชั่วหมด เพราะความไม่รู้ชักนำไปสู่การทำชั่ว เมื่อถือว่าเป็นความชั่ว ตามหลักทางพระพุทธศาสนาก็ต้องถือว่าเป็นกิเลส อวิชาในพระพุทธศาสนาเป็น Methaphysical Ignorance คือเป็นความไม่รู้ทางอภิปรัชญา

โสกราตีสบอกว่า อวิชาคือ ความไม่รู้ว่าจะไรผิด อะไรถูก อะไรดี อะไรชั่ว การเชื่อสิ่งผิด เพราะไม่รู้ความจริง พระพุทธศาสนาเรียกความเชื่อนี้ว่า มิจฉาทิฎฐิ โสกราตีสบอกว่า การทำความผิดเป็นผลผลิตของอวิชา ทางพระพุทธศาสนาบอกว่า การทำความผิด การทำบาปกรรมนั้นเกิดมาจากการขาดสัมมาทิฎฐิ โสกราตีสบอกว่า ใครก็ตามประพฤติผิด การทำเช่นนั้นก็เพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากเจตจำนงที่ชั่วร้าย การปฏิบัติผิดตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเกิดขึ้นเพราะความไม่รู้ มิใช่เกิดจากความตั้งใจจะทำความผิด เพราะโสกราตีสเชื่อว่าไม่มีใครทำความผิดด้วยความตั้งใจ โสกราตีสเชื่อว่าความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความไม่รู้ ความรู้กับความดี คือสิ่งเดียวกัน ความดีและความรู้สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตามทัศนะของโสกราตีสนั้น ความดีกับความรู้นั้นแยกออกจากกันไม่ได้ เพราะการรู้ดีคือการทำความดี ความชั่วคือความไม่มีความรู้

ความดีในทัศนะของโสกราตีสเริ่มต้นจากการรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่วเสียก่อน จากนั้นพฤติกรรมที่ดีจะตามมา ความชั่วคืออวิชา ความชั่วเป็นผลผลิตของอวิชา ความชั่วตามทัศนะของโสกราตีสนั้นเป็นผลมาจากอวิชา นั่นก็หมายความว่า ตัวอวิชาเป็นเหตุให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่ดีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาก็บอกว่า อวิชาก่อให้เกิดอกุศลกรรมคือความไม่ดียื่น ๆ โสกราตีส บอกว่า อวิชาเกิดจากผลของการประเมินค่าของวิธีการแสดงออกด้านพฤติกรรมที่ผิด ๆ เพราะขาดความรู้ที่จะแยกแยะว่า อะไรเป็นภาพลวงตา การทำผิดเนื่องมาจากความไม่รู้หรืออวิชา คนทำผิดเพราะหลงผิดว่าสิ่งที่ตนทำเป็นความดี เขาเห็นผิดเป็นชอบ ถ้าเขาได้รับการแนะนำให้รู้จักความถูกต้องแล้วเขาจะไม่ทำผิดเลย อวิชาคือความชั่วร้ายที่เกิดขึ้นเพราะความโง่เขลาของคน มนุษย์จะเป็นคนดีไม่ได้หากขาดความรู้ ความชั่วเกิดจากอวิชา คนทำชั่วเพราะไม่รู้

โสกราตีสสอนให้รู้จักตนเอง โดยสอนให้เชื่อว่า ความดีตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ ความชั่วร้ายมีรากฐานมาจากความโง่เขลา ตรงกับพระพุทธศาสนาที่ว่า ให้ทำความดีด้วยปัญญา (ญาณสัมปยุต) โสกราตีสพูดว่า การแสวงหาความรู้เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อทำให้คนมีคุณธรรมสมบูรณ์ เหมือนกับทางพระพุทธศาสนาที่มีบทพุทธคุณว่าวิชชาจรณสัมปันโน ซึ่งแปลว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ หมายความว่ามีความรู้และมีความประพฤติที่สมบูรณ์ ความรู้ต้องนำหน้ามาก่อน

แล้วคุณธรรมความประพฤติก็ต้องได้รับการพัฒนา ถ้าขาดความรู้ นำหน้า การประพฤติปฏิบัติก็อาจจะมลายคืออาจทำให้ตนเองลำบากเปล่าที่เรียกว่า อตฺตกิลมณฺญโศค โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณธรรมในศาสนานั้น โสกราตีสได้บอกไว้ว่า อาจจะถูกปฏิบัติด้วยความมืดบอดได้ ดังนั้นเหตุผลจึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการประพฤติปฏิบัติทางศีลธรรม

ด้านประเภทของอวิชา ประเภทของอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและพระพุทธศาสนาไม่มีประเภทที่เหมือนกันเลย แตกต่างกันคือ ปรัชญาโสกราตีสบอกว่า อวิชามีความไม่รู้ความจริง และธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ อวิชามีการทำผิดทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นกิจ ความจริง คือไม่รู้ อวิชาชักนำวิญญูญาณให้มืดบอด มองไม่เห็นความจริง อวิชาเป็นความชั่ว ชักนำไปสู่การทำชั่ว พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชามีความไม่รู้อริยสัจ ๔ เป็นลักษณะ อวิชามีการทำให้หลงเป็นกิจ (เป็นหน้าที่) อวิชาปิดบังปัญญาจักขุเป็นปัจจุปัญฐาน อวิชาเป็นกิเลส เป็นรากเหง้าของความชั่วทุกชนิด

เหตุเกิดของอวิชา สาเหตุเกิดอวิชาในปรัชญาโสกราตีสและในพระพุทธศาสนามีตรงกันอยู่ ๑ คือเกิดมาจากการขาดความรู้ การปราศจากความรู้ การไม่มีความรู้ ส่วนประเด็นที่แตกต่างกันก็คือ โสกราตีสมองว่า เหตุเกิดอวิชานั้นเกิดจากการขาดศรัทธา (Impiety) เป็นกำแพงกันอย่างแน่นหนา เกิดจากการสังเกต หรือการคิดโดยไม่รอบคอบ (Incomplete notion) และเกิดจากการขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแยกกาย พระพุทธศาสนาบอกว่าอวิชาเกิดจากอาสวะ ๓ คือความใคร่ในกาม (กามาสวะ) ความเห็นผิดทำนองคลองธรรม (ทิฏฐาสวะ) และเกิดจากความยินดีในภพ ความอยากยิ่งใหญ่ ความอยากยั่งยืน (ภวาสวะ) อวิชาเกิดขึ้นนอกจากสิ่งเหล่านี้แล้วยังเกิดขึ้นจากการไม่รู้จักรากเกิดและความเสื่อมไปของขันธ ๕

อิทธิพลของอวิชา ในปรัชญาโสกราตีสและพระพุทธศาสนาไม่มีความเห็นที่เหมือนกันเลย คือ ปรัชญาโสกราตีสบอกว่าอวิชาทำให้ประพฤติปฏิบัติผิด ทำให้ไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมืดบอด ครอบงำวิญญูญาณ พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญทำบาป ทำให้ไม่รู้หน้าที่ ทำให้หลงมลาย ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง อวิชาเป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวิญญู ๖ คือทำให้เวียนว่ายตายเกิด อวิชาเป็นเครื่องบีบคั้นเป็นอันตรายเป็นอุปสรรคต่อโลก ทำให้ไม่รู้อริยสัจ ๔

การกำจัดอวิชา ในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนานั้นไม่มีความเหมือนกันเลย ปรัชญาโสกราตีสบอกว่า ในการกำจัดอวิชานั้นต้องปฏิบัติคือ แสวงหาความจริงสากล รู้จักตนเอง และทำความดีด้วยปัญญา ทั้ง ๓ ประการ เป็นเครื่องขจัดอวิชา ซึ่งโสกราตีสสรุปวิธีนี้ลงด้วยคำว่า วิภาษวิธี (Dialectic) เป็นวิธีการที่แน่ใจได้ที่สุด ที่จะให้เข้าถึงความรู้ที่เชื่อได้ วิภาษวิธี คือ หมอตำแย (midwife) ผู้ทำให้ความรู้คลอดออกมา พระพุทธศาสนาเถรวาทบอกว่า ในการกำจัดอวิชา

นั้นต้องปฏิบัติดังนี้ คือ ทำลายฐานเกิดของอวิชชาคืออาสวะ ๓ ที่หมักมอยู่ในจิต คือ กามาสวะ ทิฏฐาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ กำหนดรู้ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของขั้น ๕ ให้พิจารณาเห็นรูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัสโดยความไม่เที่ยง รู้เห็นการเสวยอารมณ์ ละความยึดมั่นถือมั่นธรรมทั้งปวง รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง กำหนดธรรมทั้งปวงและเจริญสมณะและวิปัสสนา

ผลจากการกำจัดอวิชชา ในปรัชญาของโสกราตีสและพระพุทธศาสนามีทัศนะที่เหมือนกัน ๑ ประเด็น ได้แก่ โสกราตีสบอกว่า ผู้กำจัดอวิชชาได้แล้วจะมีความรู้ตามเป็นจริง อันเป็นความจริงสูงสุด พระพุทธศาสนาบอกว่าผู้ละอวิชชาได้แล้วจะมีวิชา คือ มีความรู้ในอริยสัจ ๔ ทั้งในทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนา ต่างก็ยอมรับว่าผู้ทำลายอวิชชาได้แล้วย่อมรู้ตามเป็นจริง แต่มีความแตกต่างในรายละเอียดในสิ่งที่รู้นั้น ทัศนะที่คล้ายกันก็คือ ทั้งปรัชญาโสกราตีสและพระพุทธศาสนาต่างพูดถึงการเกิดใหม่ โดยปรัชญาโสกราตีสเชื่อในความเป็นอมตะของจิตโดยเชื่อว่าจิตเป็นอมตะตั้งแต่ต้น ไม่ว่าจะกำจัดอวิชชาได้หรือไม่ และโสกราตีสเชื่อในการเกิดใหม่ พระพุทธศาสนาก็เชื่อในการเกิดใหม่ แต่ไม่ได้เชื่อในเรื่องจิตอมตะ คือ พระพุทธศาสนามีทัศนะว่า ถ้าผู้ยังมีกิเลสอยู่ ยังไม่สิ้นกิเลส ภพใหม่ การเกิดใหม่ก็ยังมีอีกต่อไป แต่ผู้หมดกิเลสอาสวะแล้ว ไม่มีภพใหม่ ไม่มีการเกิดใหม่

ทัศนะของโสกราตีสนั้นผู้กำจัดอวิชชาได้แล้ว มีจิตบริสุทธิ์ ศึกษาปรัชญา มีศีลธรรม ย่อมมีจิตเป็นอมตะ สามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ ผู้ไม่ได้กำจัดอวิชชา มีจิตไม่บริสุทธิ์ ไม่ได้ศึกษาปรัชญา ไม่มีศีลธรรม เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมต้องไปปรับกรรมในโลกหน้า คือ ยังต้องมาเวียนว่ายตายเกิดอีก เพราะโสกราตีสถือว่า จิตถูกขังอยู่ในร่างกาย เมื่อตายจิตก็จะออกจากร่างไปเกิดใหม่เมื่อจิตออกจากร่างกายไป จิตก็จะได้รับการปลดปล่อย ประหนึ่งว่า จิตจะไม่เป็นอิสระหากอยู่กับร่างกาย ปรัชญาโสกราตีสบอกว่า ผู้กำจัดอวิชชาได้แล้วจะมีวิญญาณบริสุทธิ์ และบุคลิกภาพดี มีความสุขและมีจิตเป็นอมตะ พระพุทธศาสนาบอกว่า ผู้ละอวิชชาได้ ย่อมมีวิชา คือรู้การเกิดดับของขั้น ๕ มีความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นถูกต้อง มีสัมมาสังกัปปะ มีความดำริชอบ มีสัมมาวาจา มีการเจรจาชอบ มีสัมมากัมมันตะ มีการงานชอบ มีสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ มีสัมมาวายามะ ความพยายามชอบ มีสัมมาสติ มีความระลึกชอบและมีสัมมาสมาธิ การตั้งจิตมั่นชอบ

การศึกษาเปรียบเทียบมโนทัศน์เรื่องอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีสและอวิชชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ผู้ศึกษาทราบถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับอวิชชาตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาทและอวิชชาในปรัชญาของโสกราตีส พบว่า

(๑) ความหมายของอวิชชาในทัศนะของโสกราตีสนั้นมีความคล้ายคลึงกับอวิชชาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวคือ อวิชชา นั้นหมายถึงความไม่รู้ แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด

กล่าวคือ โสกราตีสได้บอกว่า อวิชชานั้นหมายถึง ความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย แต่พระพุทธศาสนาบอกว่า อวิชา คือความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ และความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

(๒) ประเภทของอวิชาในทัศนะของโสกราตีสนั้นมีความแตกต่าง โสกราตีสบอกว่า อวิชชามีความไม่รู้ความจริงและธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเป็นลักษณะ มีการทำตามความประสงค์ ความชั่วหรือการทำความชั่วทั้ง ๆ ที่คิดว่ารู้เป็นกิจ ความจริงคือไม่รู้ ชักนำวิญญูณให้มีคบอดมองไม่เห็นตามเป็นจริงและอวิชาเป็นความชั่ว ชักนำไปสู่การทำชั่ว แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทได้มองว่าอวิชชานั้นมีความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นลักษณะ มีการทำให้หลงเป็นกิจ มีการปกปิดปัญญาจักษุ เป็นปัจจุปัญฐาน มีอาสวะเป็นปทัฏฐาน อวิชาเป็นกิเลส เป็นรากเหง้าของความชั่วทุกชนิด

(๓) เหตุเกิดของอวิชาในทัศนะของโสกราตีสและเหตุเกิดของอวิชาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีความเหมือนคือ อวิชชานั้นเกิดมาจากการขาดความรู้ การปราศจากความรู้ การไม่มีความรู้ ที่แตกต่างกันก็คือ โสกราตีสบอกว่าเหตุเกิดอวิชชานั้นเกิดจากการขาดศรัทธา (Impiety) เกิดจากการสังเกต หรือการคิดโดยไม่รอบคอบ (Incomplete notion) และเกิดจากการขาดการใช้สมาธิตรวจสอบชีวิตโดยแบบคาบ พุทธศาสนามองว่า อวิชาเกิดจากอาสวะคือ ความโลภในกาม ความเห็นผิด ความอยากเป็น ความอยากยั่งยืน นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังบอกว่า อวิชายังเกิดจากการไม่รู้เห็น ไม่เข้าใจเกี่ยวกับความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปจันท์ ๕

(๔) อิทธิพลของอวิชาในปรัชญาของโสกราตีสและในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ โสกราตีสมองว่า อวิชชานั้นทำให้ประพจน์ปฏิบัติผิด ทำให้ไม่เข้าใจความจริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตมีคบอด และครอบงำวิญญูณ แต่พระพุทธศาสนากลับมองว่า อวิชาเป็นปัจจัยให้ทำบุญและบาปที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ทำให้ไม่รู้หน้าที่ ทำให้หลงมกมาย ปกปิดไม่ให้รู้ตามเป็นจริง อวิชาเป็นกิเลสสำคัญ เป็นประธานของกิเลสทั้งปวง เป็นมูลรากของวิญญูณ คือ เป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด

(๕) วิธีการกำจัดอวิชาในทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ โสกราตีสได้บอกว่า ผู้ที่ต้องการกำจัดอวิชาออกไปต้องปฏิบัติตามนี้ คือ ต้องแสวงหาความรู้ที่แท้จริง รู้จักตนเอง และต้องทำความดีด้วยปัญญา แต่ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมองว่า การกำจัดอวิชชานั้นทำได้ด้วยการทำลายฐานเกิดของอวิชาคือ อาสวะ ให้เจริญสมณะและวิปัสสนา

(๖) ผลที่เกิดขึ้นจากที่ได้กำจัดอวิชาแล้วในทัศนะของโสกราตีสและพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมีเหมือนกันบางประเด็นและต่างกันบางประเด็น กล่าวคือ โสกราตีสมองว่า ผู้ที่กำจัดอวิชาได้แล้วจะเป็นผู้มีความรู้ตามความเป็นจริง มีจิตใจเข้มแข็งเอาชนะความชั่วได้ มีวิญญูณบริสุทธิ์และ

บุคลิภาพดี มีพฤติกรรมที่เหมาะสม มีความสุข มีจิตเป็นอมตะสามารถเข้าไปอยู่ในอาณาจักรของเทพเจ้าได้ แต่พระพุทธศาสนาได้บอกว่า ผู้ที่ละอวิชาได้แล้วย่อมมีวิชา คือ มีความรู้ตามเป็นจริง มีความรู้ชัดในอริยสัจ ๔ ในขั้นที่ ๕ มีความรู้ชัดเกี่ยวกับความเกิดแห่งรูป ฯลฯ รู้ปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป ฯลฯ สามารถเข้าถึงกุศลกรรมทั้งหลายมีหิริ (ความละอายต่อบาป) มีโอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป) มีสัมมาทิฎฐิ มีสัมมาสังกัปปะ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ มีสัมมาอาชีวะ มีสัมมาวาชามะ มีสัมมาสติและมีสัมมาสมาธิ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีความรู้ในปรัชญาของโสกราตีส โดยเฉพาะในประเด็นที่โสกราตีสได้บอกว่า ความรู้คือคุณธรรมและคุณธรรมคือความรู้ เพราะโสกราตีสได้ให้คุณค่าของความรู้กับคุณธรรมเท่ากัน นอกจากนี้ก็ควรศึกษาถึงความสัมพันธ์กันระหว่างความรู้กับคุณธรรมว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไร

๒. ควรศึกษาปรัชญาของโสกราตีสในประเด็นที่ว่า วิญญาณเป็นบุคลิภาพและเป็นตัวปัญญาความรอบรู้ของมนุษย์ เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมและเป็นอุปนิสัยของมนุษย์ วิญญาณในที่นี้หมายถึงปัญญาและจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบ ควรศึกษาว่าวิญญาณนั้นเป็นบุคลิภาพ เป็นตัวปัญญาความรอบรู้และจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบของมนุษย์ได้อย่างไร และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมและเป็นอุปนิสัยของมนุษย์อย่างไร มีอิทธิพลต่อมนุษย์อย่างไร

๓. ควรศึกษาถึงอมตภาพของจิตในปรัชญาของโสกราตีส ที่ว่าจิตเป็นอมตะนั้นเป็นอย่างไร เมื่อชีวิตดับลง วิญญาณก็จะละร่างกายสู่ร่างอื่นนั้นเป็นอย่างไร

๔. ควรศึกษาเปรียบเทียบการเวียนว่ายตายเกิดในปรัชญาของโสกราตีสและการเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะว่าทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและในปรัชญาของโสกราตีสนั้นเชื่อในการเกิดใหม่ (Rebirth) วัฏสงสารการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก, ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระสูตรและอรรถกถาแปล. ฉบับครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี
กรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๒๕.

พุทธโฆษาจารย์, พระ. ฌมฺมปทญฺฐกถา (ปจฺจโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๕.

_____. ฌมฺมปทญฺฐกถา (ปจฺจโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. ฌมฺมปทญฺฐกถา (ฉฏฺฐโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. ฌมฺมปทญฺฐกถา (สคฺตโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

_____. ฌมฺมปทญฺฐกถา (อญฺญโม ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๑.

_____. วิสฺสุทฺธิมคฺคสุตฺต นาม ปกรณวิเสสสุตฺต ตติโย ภาค. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

สุตฺตกษณฺ์ ศิวรํภ (ผู้แปล). โสกราตีส เปลโต้แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สังคมศาสตร์,
๒๕๓๔.

_____. ไครโต โสกราตีสในคุก เปลโต้แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อาจารย์สาร,
๒๕๓๔.

_____. อพอลโลยี เปลโต้แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อาจารย์สาร, ๒๕๓๔.

_____. ยูริโฟร เปลโต้แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อาจารย์สาร, ๒๕๓๔.

_____. เมโน เปลโต้แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

ปรีชา ช้างขวัญยืน (ผู้แปล). **The Republic** อุดมรัฐ Plato แต่ง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ข. ข้อมูลวิทยานิพนธ์

(๑) หนังสือ :

สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, พระ. **ปรมตฺถโชติกปฏิจฺจสมุปฺปาตทีปนี**. หลักสูตรมัชฌิมอภิธรรมิกะ
โท. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

โกมุที ปวัฒนา (ผู้แปล). **Socrates** คนจริง คาร์ล ชัสเบิร์ต เขียน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พลี,
๒๕๓๕.

จ้านงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาตะวันตก สมัยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

จ้านงค์ ทองประเสริฐ. **ปรัชญาประยุกต์ ชุดตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรววิทยา,
๒๕๑๕.

_____. **ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๓.

จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี. **การรู้จักชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.

พิน คอกบัว. **ปวงปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, สำนักพิมพ์
โอเคียนสโตร์, ๒๕๒๓.

_____. **ปวงปรัชญากรีก**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเคียนสโตร์, ๒๕๓๒.

ส. ศิวรักษ์. **ก้าวแรกปรัชญาฝรั่ง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

สนิท ศรีสำแดง. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๕.

_____. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์,
๒๕๓๘.

_____. **พุทธศาสนากับหลักการศึกษ**. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๔.

สุจิตรา วรรณ, รศ. ดร., **ปรัชญาเบื้องต้น**. วิทยาลัยธนบุรี, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษราพัฒนา
, ๒๕๓๒.

สมบัติ จันทรวงศ์, ดร., **ปรัชญาการเมือง บทวิเคราะห์โสกราตีส**. กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

ไพโรจน์ อยู่ฉณเทียร. วาตะปรัชญา โสกราตีส อัครมหาบัณฑิตแห่งตะวันตก. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์สร้อยทอง, ๒๕๔๒.

พินิจ รัตนกุล. โสกราตีสและปัญหาความดี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๑๕.

พร รัตนสุวรรณ. คำบรรยายพุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. พุทธวิทยา. เล่ม ๑ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. พุทธวิทยา. เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

_____. พระรัตนตรัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.

เทพเวที, พระ (ประยุทธ์ ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๒.

เมธีธรรมาภรณ์, พระ (ประยูร ชัมมจิตโต). ปรัชญากรีก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม
บริษัทเคสส์ไทย, ๒๕๓๗.

บุญมี แท่นแก้ว. ปรัชญา. วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
โอเดียนสโตร, ๒๕๓๖.

_____. ญาณวิทยา. วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
โอเดียนสโตร, ๒๕๓๖.

บรรจบ บรรณรุจิ. ปฏิจอสุมุปบาท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๒.

วิจิต คารมย์, ดร., นับตั้งแต่โสกราตีส. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร, ๒๕๓๗.

วิชาน สุชีวกุปต์, ผศ., ปรัชญาเบื้องต้น. มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔.

คะนอง เข้าวทองกลาง, พระมหา. "วิถีสู่การบรรลุธรรมตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทและรินไซ
เซน." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมพร ลำพุทธา. "ความคิดเรื่องการติดยึดและความหลุดพ้นจากทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาท."

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๓๖.

(๒) บทความ

พุทธทาสภิกขุ. "คนทำบาปเพราะขาดสัมมาทิฐิ" พุทธจักร. ปีที่ ๓๖, ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๒๕) :
ไม่ปรากฏหน้า.

๒. ภาษาอังกฤษ

1. Primary Sources :

Dialogues of Plato. tr. By Lane Cooper, F.M Cornford, W.K.C, Guthrie, R. Hackforth, Michael Joyce, Benjamin Jowett, L.A. Post, W.H.D. Rouse, Paul Shorey, J.B. Skemp, A.E. Taylor, Hugh Tredennick, W.D. Woodhead, J.Wright. Princeton University, 1978.

The Sickness unto Death, tr. W. Lowrie, Princeton University, 1969.

2. Secondary Sources :

(1) Books.

Arthur Kenyon Rogers. **The Socratic Problem.** New York : New York, 1971.

Alan F. Blum. **Socrates the original and its images.** London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978.

Bertrand Russell. **A History of Western philosophy.** London : Unwin Hyman Ltd., 1979.

E. W.F. Tomlin. **Philosophers of East & West.** London : Oak-Tree Books Ltd., 1986.

Frank Thilly. **A History of philosophy.** Allahabad : Central book Depot, 1965.

Hannah Arendt. **Socrates Buddha Confucius Jesus.** tr. By Ralph Manheim. New York : New York 1957.

Kendar Nath Ram Nath. **History of western philosophy.** New Delhi : Meerut University, 1990.

Gregory Vlastos. **Socrates Ironist And Moral Philosopher.** Cambridge : Cambridge University, 1991.

Norman melchert. **The Great Conversation : A Historical Introduction to philosophy.** New York : Lehigh University, 1991.

Paul, Boston. **Socrates Philosophy in Plato 's Early Dialogues.** California : University of California, Irvine, 1979.

Subrata Mukherjee. **Socrates : Great Western Political Thinker.** New Delhi : University of Delhi, 2000.

Samuel Enoch Stumpf. **Philosophy & problems.** New York : Vanderbilt University, Fourth Edition, 1989.

W.T.Stace. **A Critical History of Greek philosophy.** London : Macmillan, 1965.

Y. Masih. **A Critical History of Western philosophy (Greek, Medieval and Modern).** Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1999.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระมหาสุรเพชร วชิรญาโณ (เมืองสุวรรณ)
เกิดวันที่	๑๕ มิถุนายน ๒๕๑๕
สถานที่เกิด	๕๔ หมู่ ๓ บ้านโพนคู้ ตำบลพุ่มแก อำเภอนาแก จังหวัดนครพนม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	วัดวรจรรยาวาส ถนนเจริญกรุง ซอย ๙๒ แขวงวัดพระยาไกร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๒๐ โทรศัพท์ ๐๒-๖๘๘๑๗๑๓
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๕ เปรียญธรรม ๘ ประโยค จากสำนักเรียนวัดราชสิงขร เขตบางคอแหลม กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๔๓ พ.ศ. ๒๕๔๑ เข้าศึกษาคณะปริญญาโท ที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย